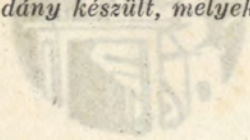
M
263.413
OSZK

Nem cserélő ol.
- Nem cserélő ol. -

Babits Mihály e regényéből a rendes kiadáson kívül amatőrök és könyvgyüjtők részére bordás antik papíron, egészbőrkötésben, 200 számozott példány készült, melyeket az író kézjegyével látott el.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BABITS MIHÁLY

ELZA PILÓTA
VAGY
A TÖKÉLETES TÁRSADALOM

REGÉNY

NYUGAT-KIADÁS

M 263.413

R 2

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R leltár

VIKTÓRIA NYOMDA, BUDAPEST

ELSŐ SZAKASZ

A TÖKÉLETES TÁRSADALOM

TÖRTÉNELMI BEVEZETÉS

Az örök harc negyvenegyedik esztendejét írták.

Mint a rómaiak hajdan városuk alapításától, úgy jelezték már az éveket is: *„a háború kitörésétől kezdve"*. Ép egy éve, hogy ezt bevezették, a négytizedes évforduló kapcsán: még a fülekbe csengtek a szónoklatok frázisai. A régi keresztény időszámítás ugyan nem ment ki egészen a használatból. A Hivatal a papságra való tekintettel tűrte. De ezzel már csak a konzervatív és egyházi körök éltek.

Így szakadt el az új korszak a régitől, névleg és szimbolikusan is. Lélekben már régen elszakadt. A háború kitörésére csak az öregek emlékeztek. Ez a szó: *béke*, valami történelemelőtti világot jelentett. Valószínűtlen mesevilágot...

Mégis az élet folyt tovább, s nem kell hinni, hogy külsőségeiben különösebben meg-

változott volna ahhoz képest, amilyen akár e mesés békeévek, vagy régibb, rövid háborúk, pl. az 1914—18-iki ú. n. „világháború" alatt is lehetett.

A kívülálló szemlélő alig vett volna észre ily változást. Legalább nem a frontok mögött.

A társadalom formái és rétegzettsége, a városok szellemi arca nagyjában a régi maradt. Sőt amint több és több évig tartott a háború s lassan a békének minden reménye elveszett, a világ folyása egyre nyugodtabb mederbe látszott térni.

Régebbi háborúknak gyakran vetettek véget zavarok, forradalmak. Most erre még gondolni sem lehetett komolyan. Soha oly hatalmasak nem voltak az államok, soha oly félelmes eszközök birtokában. Nemcsak a technikai haladás szolgáltatta a fegyvert. Csalhatatlanabb fegyver volt az a tökéletes szervezettség, melyet a háborúelőtti hosszú évtizedek kitartó és biztos munkája készített elő, az előző háborúk tapasztalatain s az újkor társadalomtudományának tanulságain okulva. A társadalom katonai megszervezése — szovjetek vagy *fasció*-k formájában — már a XX. század elején elkezdődött s lassankint minden államra átterjedt.

— Modern háború nem húzódhat soká! — mondogatták a harcok kezdetén. Ez a prognózis époly kevéssé vált be, mint a hasonló jós-

latok 1914-ben. És egyáltalán semmi sem vált be ahogyan képzelték! Sok szó esett például az állófront tarthatatlanságáról is. Pedig a harc, ahelyett hogy kikelt volna lövészárkaiból, még mélyebbre ásta azokat; alagutakká mélyítette, s egymás alá fúrta emeleteit, lefelé, a földbe.

Szóval a modern hadivívmányok, fokozottabb védekezésre kényszerítve, önmagukat semlegesítették, s nem hozták meg azt a döntő és katasztrófális hatást, amit vártak tőlük.

A XX. század második negyedében, ha a „jövendő háborúja" került szóba, a gázharc rémségeit szerette kiszínezni a megborzadt fantázia. Mérges gázokról beszéltek, melyek a frontmögötti lakosság életét épúgy veszélyeztetik, mint a katonákét, s egyszerre egész városok népességét törölhetik el a föld színéről. Az örök harc első éveiben csakugyan bőven történtek ilyen katasztrófák. Majd minden emberboly emlékezett egy-egy „fekete napra". Minden metropolis fulladozott már valamely városrészének hullabűzében. De mire vezethetett ez az emberirtás a megtorláson kívül? Hatványozódó arányai és tempója apokaliptikus kilátásokat tártak. A nyolcadik évben egy egész kis ország népességét ölte ki egyszerre a röpülőktől levetett bacilluskultúra, mire tüstént az ellenfél legvirágzóbb tartományának pusztulása felelt. Már-már a

háború folytathatósága forgott szóban. A hadviselők végre is belátták, hogy ezt csak a frontmögötti részek viszonylagos épsége biztosíthatja. A védekezés technikája fontosabb lett, mint a támadásé; a „fekete napok" megritkultak, s a háború mindinkább a magában is óriás kiterjedésű frontvidékre koncentrálódott. A váratlan támadások mégsem maradtak el egészen. Mindkét fél gondoskodott, hogy egyetlen ellenséges város vagy környék se érezze magát teljes biztonságban. A hosszúkürtős gázmenedékeket s egyéb óvintézkedéseket mindenütt csak szaporítani kellett. Sőt egy idő óta megint sűrűbben visítottak a szirénák vészjelei, nem lehetett tudni, okkal-e, vagy csak próba és gyakorlat gyanánt, vagy ép idegességből?

De hát az élet mégis csak élt tovább, s noha a frontok évről-évre képtelen tömegét ették meg az áldozatoknak, az államilag szabályozott születési statisztika gondoskodott az utánpótlásról. S bármennyire kiterjesztették is lassankint a frontkötelezettséget mindkét félnél, mégis maradt otthon elég rokkant és fölmentett, hogy a békés munka normális folyását is biztosítsák. Ezek immár külön arisztokráciát jelentettek, szellemi és vagyoni előkelőséget. Átlagos élethosszuk körülbelül a duplája volt annak, amit a hadbavonuló ifjúság remélhetett. S ezt otthon és maguknak

élhették. Volt idejük pénzt és tudást szerezni.

E különös arisztokrácia elsősorban azokból rekrutálódott, akik valami testi hibával születtek. A hadirokkantakból már kevesebb és csökkenő számban. A modern háború alapos munkát végzett, s nyomorékjait csak akkor engedte ki igájából, mikor már képtelenek voltak pénzkeresésre, vagy egyáltalán emberhez méltó életre. De mindenki tudta, hogy van a nyomorékoknak egy harmadik fajtája is, sokkal képesebb a boldogulásra, noha törvénytelen és nem bevallható eredetű. Nem mintha az öncsonkítás jött volna divatba; az öncsonkítók halállal bűnhődtek. Hanem gazdag szülők gyakran vesztegették meg orvosaikat, hogy újszülött gyermekeiken kövessenek el csonkítást. Ezeket már a bölcsőben tették teljes orvosi szakszerűséggel katonai szolgálatra alkalmatlanná. Valódi tudománya s minden nyomozás számára hozzáférhetetlen technikája fejlett ki a csecsemőcsonkításnak. Az orvosok — akik mint sorozók és felülvizsgálók s mint a gázvédelem s hadikórházak vezetői, különben is a frontmögi társadalom legnagyobb hatalmasságai, élet és halál urai voltak — hihetetlen vagyonokat szereztek e titkos műtétekből: mintahogy a XIX. és XX. század orvosai közül nem egy gazdagodott meg titkon abból a tiltott műtétből, amit akkor gyermekelhajtásnak neveztek.

Az állam a csecsemőcsonkítást bizonyos mértékben tűrni látszott. Legalább akkor, ha előkelő orvosok hajtották végre, kiknek tudományával és egymásközti összetartásával szemben úgyis tehetetlen volt. Ezeknek megvesztegetését csak a leggazdagabb családok engedhették meg maguknak (ép azok, kik a közügyek intézésében is a legbefolyásosabbak voltak). Nem lehetett félni, hogy a szokás a hadseregtől nagyobb tömegeket vonna el. Így lett szinte bizonyos értelemben örökletes a rokkantság, s ahogy minden állam elsősorban a saját arisztokráciáját védelmezi, az örök harc állama nem kimondva, de annál hathatósabban képviselte a rokkantak érdekeit akkor is, ha nem a harctéren rokkantak meg.

Az újkor hadászata voltakép nem indokolta többé a rokkantak kímélését. Testi erőre alig volt szükség a frontokon. Mindent gépek végeztek, s a gépeket gyermekek is kezelhették volna; legfeljebb némi szaktudás és gyakorlat kellett. Aki ezt megszerezte, már elég jó volt arra, hogy előírásosan öljön és haljon, bármily gyenge vagy rokkant is. A fárasztó menetelések, a megfeszített testi teljesítmény, mely a XIX. század katonásdíját jellemezte, rég feleslegessé vált. Mégis a rokkantak hadmentessége megdönthetetlen tradició maradt: azon a legkisebb rést ütni kegyetlen és ellenszenves gondolatnak hatott volna.

Ellenben hatalmas mozgalom indult meg a nők frontszolgálatának jelszavával.

Ez sokkal nagyobb tömegeket igért a front számára, és sok szenvedő férfi igazságérzetének megfelelt. Az a hagyományos gyakorlat, mely szerint a nőket csak ápolónői s egyéb segédszolgálatra alkalmazták, s rendes kombattáns csapatokba egyáltalán nem osztották be, nyilván avult copfnak érződött már. S legerősebben lázadozott e copf ellen maga a női nem, mely régtőlfogva mindenben egyenjogú volt a férfiakkal (sőt például szellemi teljesítményekben még túl is tett rajtuk). A nő méltán érezhette anomáliának, hogy csak mellékes és megvetett szerep jut neki magából a Harcból, noha már bizonyos lett, hogy a Harc az emberi élet végső értelme és célja.

AZ ANYA

Kamuthy Gézáné nem tartozott e jogokért küzdő, modern nők közé. A kiváltságos osztály tagja volt, idősebb úriasszony, konzervatív hajlamú, s egész lényében élt még valami az eltűnt békeévek „történelemelőtti" mentalitásából.

Közvetlen békebeli emlékei nem igen lehettek már, vagy összefolytak azzal, amit gyermekkorában hallott és olvasott. Annál mélyebb benyomást őrzött lelkében a háború

kezdő érájának hangulatáról.

Ha nem is történelemelőtti, de már történelmi idők voltak azok! Remény és rettegés, zavarok és apokaliptikus sejtelmek évei! Akinek ifjúsága már nem esett bele ebbe az ideges korszakba, alig lehetett sejtelme arról a lelkiállapotról. Azoknak a lelkiállapotáról, akik *még nem vették tudomásul a háború véglegességét és változhatatlanságát.*

Kamuthynéban ez még eleven élmény volt, kislánykori élmény. Egész életének ízét színezte, mint egy beteg nap ízét a reggeli lidércnyomás. És mostanában kiújult a lidércnyomás, teljes erejével.

Ugyanaz a kibírhatatlan feszültség, az a fojtott rettegés és lázongó kétségbeesés! Amiben akkor élt, ő és mindenki! Az egész emberiség!

Megint a jósjeleket számolta. s agyának rejtekeiből föltámadtak régi, apró, titkos babonái, melyeket már-már elfeledett. Pedig azoknak a rabszolgája volt, sok-sok kínos esztendőn keresztül. Amíg a fia a fronton szenvedett, szinte minden lépését valami nyomasztó babona diktálta, amiről még beszélni sem lehetett senkinek. Akármilyen borzasztón hangzik is, szegény Gézuka halálhíre inkább valami megkönnyebbülést, fölszabadulást jelentett. Ez volt az első, nagy, mindent elborító érzése. Nem kell aggódni többet!

Nincs akiért aggódni kellene!

Most úgy képzelte, most fog megbünhődni ezért a bűnös megkönnyebbülésért. Új nyugtalanság korszaka les már rá, a fia vérén nyert nyugalom után. Most a leányát ítélheti halálra minden perc. (S még ha csak halál volna!)

Az új nyugtalanság korszaka, azzal, hogy félt tőle, már meg is kezdődött.

Nyugtalanságot, izgalmakat lehelt körülötte minden. Még a város képe is megváltozott. Az utcai hangszórók körül, melyek a hivatalos hirdetményeket közvetítették, lihegő asszonyi borzongás gyülekezett. Kamuthyné gyűlölte ezeket a kegyetlen, hangos tölcséreket. Régebben még, legalább az előkelőbb, diszkrét utcákon, megelégedtek a vörös plakátokkal: el lehetett őket kerülni, elfordítani a szemet, átmenni az utca túlsó felére. De ki zárhatta el füleit ez elől a szörnyű, recsegő hang elől? Ezek a készülékek mintha még a rádió primitív idejéből származnának. Kamuthynénak, hazafelejövet a kórházirodából, hol kötelező „önkéntes" szolgálatát teljesítette, kerülőt kellett tenni, mellékutcákra menekülni, hogy ne hallja a hangot, mely csak rémhírt hozhatott.

Máskor vészes inger vonta e hang felé, s mégsem mert a terekhez közelíteni. Félt, hogy valami népgyűlésbe vagy nőgyűlésbe botlik,

amilyenek most szinte szakadatlan folytak s a hangszórók minden mondatát körülkommentálták. Vadarcú némber sivított egy-egy középület erkélyéről, s fegyelmezett, taktushoz szokott tömeg üvöltötte a köteles refrént:

— *Éljen a háború!*

— *Éljenek a harcos asszonyok!* — tette hozzá az aktuális lelkesedés különstrófája. — *A női frontharcosok!*

— *Éljen a háború!*

Kamuthyné félt a hangulat terrorától, félt a marcona amazonoktól. — Honnan kerül ez a sok veszekedett nőstény? — Mintha máris valami kaszárnyából szabadultak volna. — A női frontharcosok! — Kamuthyné végigremegett a szóra. Óh nem, rettenetes volna, egy ilyen tömegben állani s együtt éljenezni az éljenzőkkel! — S ha nem éljenezne, mi történne akkor?

Néha szeretett volna odarohanni, közbekiáltani, botrányt csinálni. Csodálta, hogy senkisem teszi ezt — hogy nem akad egy hősnő, egy Corday Sarolta! De hisz épen arról van szó, hogy a nők is hősök legyenek! Ő maga sem lázadozott volna soha maga miatt, ha csak magára gondolna. Hát nem akad egy igazi, elszánt, kétségbeesett asszony, akinek lánya van, mint neki, szép, tehetséges, finom, gyöngeidegzetű gyermek?

Mindez csak álom volt. Nem oly idők jár-

tak, a kétségbeesés is józanságot tanult már, s normális embernek époly kevéssé jutott eszébe föllázadni a háborús világrend ellen, mint ahogy nem lázadunk a természet legnyomasztóbb kényszerei ellen, a betegség és a halál ellen. Legfeljebb egyénileg iparkodott kiki segíteni magán. Ennek pedig nem ép a legjobb módja volt, tüntetni vagy botrányt csinálni. Még egy kétségbeesett arc is föltünhetett. Kamuthyné sokszor hallotta az ura fontoskodó hangján:

— Kétségbeesés nem visz semmire; nyugalommal és hazafias magatartással mindent el lehet érni. — Mindent; elsősorban jó beosztásokat és fölmentéseket. Gézuka sokáig kitünő beosztásban volt, és ezt az apja „hazafias magatartásának" köszönhette. Maga Géza pedig, az ő nagy nélkülözhetetlenségével és kis testi hibájával olyan szilárdan ül itthon, mintha hírét se hallotta volna a frontnak.

— Persze, az ő korában most már kihúzhatja végkép — gondolta Kamuthyné egészen elkeseredve. — De a fiát mégiscsak oda kellett adnia előbb-utóbb. — És szavak nélkül tette utána a gondolatai mögött settenkedő rettegés: oda kell adnia a lányát is előbb-utóbb.

Két gyermek! két emberélet! mit jelent az? Ezer és ezer pusztul egyre-másra, és az

anyák csak annyit búsulnak, mint a macska, ha elveszik kölykeit.

— Az ember ne legyen önző és ne gondolja, hogy az ő gyermeke pótolhatatlanabb, mint a másé — vigasztalta magát annakidején Kamuthy úr, mert ez volt a divatos vigasztalás. — A harc megy tovább és nem áll meg. — Az asszony azonban nem tudott ily könnyen vigasztalódni. Finom, előkelő fajból származott ő s egy olyan társadalmi osztályból, melynek gyengébb idegzetű tagjai még mindig megőrizték az egyéni élet lukszusát és a szeretet veszedelmes tehetségét. Mióta fiát elvesztette, ez a multakbavaló, atavisztikus érzés egyetlenegy tárgyra, leányára gyülve, mint napsugarak a lencse fókusában, szinte szerelem módjára égetett.

Óh hogy irígyelte azokat a többi gazdagokat, akiknél megnyomorított kisdedek visítottak a bölcsőkben! Ha már a sors az ő lelkébe is beoltotta e fájdalmas lángot, mért nem tudhatott ő is gondoskodni féltett magzatairól, mint mások! Önkínzó érzéssel látogatott meg egy fiatal anyát, egy unokahugát, aki sírva adta szegény kis csecsemőjét az orvos kegyetlen kezeibe.

— Te nem is tudod, kedvesem, milyen boldog vagy te...

— Nyomorék lesz egész életére! — kesergett a kis mama, akit a fölvilágosult orvos

hiába csúfolt ódivatú érzelmességéért.

— Bár Gézuka is nyomorék lett volna! — sóhajtott Kamuthyné. — De akkoriban még ki gondolt volna rá, hogy gyermekeinek életét biztosítsa! Mind azt hittük, hogy mire felnőnek, úgyis vége lesz... — S elakadt a hangja. (Óh a béke, a végső győzelem, amiről még ma is szónokolnak!...)

A fiatal anya fölzokogott.

— Ha béke lenne.. és a gyermekem nyomorék!

— Ugyan, ugyan, édesem! Erre magad se gondolsz komolyan... Ha erre lehetne gondolni, az orvosok sem vállalkoznának.

A gyermek sivított, mintha megcsonkított testét kérné számon. Kamuthynénak lelke legmélyébe nyilalt a különös vigasztalás: Sohasem lesz béke! Amit persze társaságbeli rendes polgárasszonyhoz illően igyekezett formulázni. Hiszen igaz, hinnünk kell, rendületlen a végső győzelemben, de azt nem érik meg sem a gyermekeink, sem az unokáink! — És közben folyton csak egy kérdésre gondolt, amit nem mert megkérdezni: vajjon megcsinálták volna-e a műtétet akkor is, *ha a kicsike lány lenne?* Ilyen kérdések izgatták: ezekből szeretett volna következtetéseket vonni az ő leányának sorsára... Vajjon elveszettnek tekintik-e már a lányokat is... ha egészségesek? Óh ha még lehetne valamit

csinálni! — Orvossal kellene beszélni — gondolta, mert lelkiismeretét igazában nem a meghalt Gézuka végzete bántotta, hanem az eleven Elzáé, aki az sz-i egyetem legtehetségesebb hallgatója volt. Mégsem beszélt senkivel; csak figyelt.

Mohón szedett föl s raktározott el magában minden kis megjegyzést, jóslatot és rémhírt, amit a nők frontszolgálatának terveiről hallott. Kivált amit suttogva hallott, intím teákon, s ahogyan a híreket kommentálták okos vagy beavatott barátnők:

— Nemsokára — mondták — a nőkből épenolyan kis százalék fog úgynevezett természetes halállal kimulni, mint a férfiakból.

— Voltakép igazság — tette hozzá egy-egy idősebb leány, nagyon elfogulatlanul és fölényesen.

— Igazság! — visszhangzottak a szavak Kamuthynéban. Igazság-e, hogy ha Géza áldozatul esett, essen áldozatul Elza is? De mindjobban érezte a sors kikerülhetetlenségét, az események kérlelhetetlen közeledését. S már-már behunyta szemét, mint akit a sinekre kötöttek...

HANGSZÓRÓK

Mintha igazán a háború régi évei tértek volna vissza. Több mint egy évtizede nem

látott már az utca tömeget. Berregő aeroplánok szárnya és árnya alatt, a légibombák üstököse előtt, vagy rendőrkordonok seprője nyomában, a nagy sztrájk idején, vacogóvá ürült. Pincék és lakások börtönné zsúfolódtak és siralomházzá. A háború hőskora elmult már; sztrájkok és légitámadások elapadtak; de az üresség megmaradt.

Mi célja lehet a kormánynak, hogy egy idő óta így meglazítja a nyomást, mely oly sokáig tett lehetetlenné minden gyülekezetet és szónoklatot? — Bolondság kérdezni is — gondolta Kamuthyné, aki ezt a kérdést sokszor hallotta mostanában az urától — van-e cél és értelem ebben az egész rémvilágban? Ezek a gyülekezetek csak egyetlenegy véleményt engedtek meg, egyetlen kívánságot hangoztattak, egyetlen ügyért lelkesedtek — épúgy, mint akkor, azokban a régi években. A város egyetlen ragályos lobogás volt, egyetlen óriás ölelkezés abban a mámorban, mely a tömegek érzéketlenítő szere szokott lenni, véres kilátások idején.

Csakhogy ami akkor hímnemű lobogás volt, az mostan a nőké. Aminthogy az utca, a város már régtőlfogva a nőké.

Kamuthyné nem olvadt föl ebben a lobogásban. Behunyta a szemét, mint a sinekrekötözött a közelgő mozdony rekflektora előtt. Már az eseményeket is csak véletlenből, el-

ejtett szavakból tudta meg. Babonásan kerülte a pozitív hírek és hivatalos közlemények forrásait. Ám jöjjön a végzet, ő nem megy elébe! Nem kérdezett senkit. Kikapcsolta a rádiót. Lemondott az ujságokról. Már az utcán sem járt. A kis utat a kórházirodától hazáig takszin tette meg, hogy még csak távoli kísértésbe se essék a hangszórók felé közeledni. Lábfájását hozta föl ürügyül.

Legjobban szeretett volna elzárkózni, semmiről se tudni, ki se menni hazulról, lefeküdni az ágyba, beteg lenni, ahogy még az ő fiatalkorában a nőknek legalább szabad volt, lehetett! Az idők megváltoztak, s a nő époly rab lett, mint a férfi. Voltakép máris katona. Mióta kiadták a *„frontmögötti fegyelem"* jelszavát, mindenkinek szüntelen dolgozni kellett, vagy legalább imitálni a szüntelen dolgozást. Kamuthyné sem maradhatott el a hivatalból, még egy napra sem, szigorú igazolás nélkül.

Pedig milyen nehéz „lehunyni a szemet", mihelyt az ember kilép hazulról! Hiába húzódott a kocsi sarkába: még a soffőrtől is híreket kellett hallania. Csupa nő volt a soffőr; ami ezekben a napokban bajtársat jelentett. A női szolidaritás érzése áttört minden társadalmi korlátot. Ahol két nő volt együtt, ott kifakadt a szó, ellenállhatatlan és ellenőrizhetetlen.

— Nem tetszett valamit hallani? Mikor fognak már sorozni bennünket?

A soffőr olykor fiatal leány volt, akinek szeme türelmetlenül csillogott, s még arca is kipirult, mintegy nagy dolgok előszelétől:

— Ha egyszer a nők fegyvert kapnak a kezükbe!

Kamuthyné félig riadtan, félig valami apokaliptikus reménnyel borzadt végig ilyen szavakra: pedig mit jelentettek ezek? Ilyesmiket mindig mondanak; s a kormány maga szívesen táplált ujságjaival valami ködös várakozást a köznép asszonyaiban, hogy nagyobb lelkesedéssel álljanak majd a sorozómérce alá. Ámbár a lelkesedés nem sokat számított, mégis ápolták, valami multidőkből maradt ideológiával, vagy inkább csak azért, hogy legyen létjoga a propaganda-hivatalnak, mely jóegypár fölmentett előkelőség menhelye volt.

Kamuthyné azonban, két szótól is fölzaklatva, a lányára gondolt. Torka kiszáradt s úgy érezte, nem tud egy hangot se kinyögni. Kiátkozott volt, elátkozott, egyedülmaradt az általános összeolvadásban és lelkesedésben. S néha mégis — csakhogy ne kelljen szótváltania még egy soffőrrel se — inkább gyalog ment. Néha nem is kapott takszit. A hadsereg csak kevés és rozoga kocsit hagyott meg polgári üzemben. Autobuszra vagy földalattira, hogy az utasok beszédeit hallja, nem ült

volna egy világért. De a sarkokon, ha a hangszórók üvöltését egy-egy pillanatra feléje csapta a szél, rendesen megállt és iparkodott néhány szót kivenni. Hallgatózott, mintegy titokra, tilosban. Aztán hirtelen rajtkapta magát. Összerezzent.

Szinte szaladt tovább. De az a pár szó, amit kihallott, vele ment s gyötörte. Ezerféleképen forgatta magában, kommentálta, találgatta a jelentőségüket. Minden hangfoszlány új rémsejtés, új bizonytalanság volt; babonája tiltotta, hogy kérdezzen valakit, akár az urát is. Égett és tépődött napokig.

Néha nem tudott uralkodni magán: megfordult, közeledett a hanghoz. A rádió újra és újra lepörgette a hivatalos közléseket, mindig kétszer közvetlen egymásután. Akinek az első hallásra valami elkerülte volna a figyelmét: végighallgathatta másodszor is. Ezidő szerint a harctéri jelentéseknél sokkal érdekesebbek voltak a parlament üléseiről való híradások. A harcterekről régóta csak unalom jött, kilátástalan unalom. A népek régesrég elszoktak attól, hogy sorsuk fordulását a „front felől" várják. Az események más konyhában főttek, s ennek a titkos konyhának nyilvános tálalóhelyisége volt a parlament.

Az „örök harc" parlamentje — a rokkantak és nők e különös gyülekezete — lényegben nem igen hasonlított ahhoz, amit ez az

archaikus szó hajdanta jelentett. De utóbbi időkben megint a régi formákat tartotta. Visszatért a külsőségekhez, akárcsak a névhez. Hosszú üléseivel, szónaklataival, népszerűséghajhászó, theátrális jeleneteivel szinte a propaganda-hivatal valami nyilvános szervének szerepét vitte. A magánrádióknak leadták a beszédek teljes szövegét, s a távolbalátó előfizetői gyönyörködhettek a csonka-kézzel ágáló szónokban is, vagy a gyászfátyolos szónokhölgyben. Ezek persze központilag előre megtervezett s megcenzurázott beszédek voltak.

Az utcai rádió-állomások a hivatalos bullettin-eket közölték. Ez a közlésmód rendkívüli gyorsaságot tett lehetségessé. A parlament határozatai azonnal törvényerőt nyertek s még abban az órában eljutottak a legutolsó faluba, a legrejtettebb gunyhóba. Sorozások, behívások stb. ilyenformán fantasztikus hamarsággal voltak eszközölhetők, s mégis az alkotmányosság teljes látszatának megóvásával. A parlamenti határozat rádióközlése egyúttal behívóul szolgált, esetleg másnapra, és nagyon sok embernek volt oka, hogy izgatottan lesse ezeket a határozatokat.

Kamuthyné minden hivatalos hirdetményben ilyen határozatot szimatolt. Azok után, amiket átélt már, semmit sem érzett lehetetlennek. Hány ilyen intézkedés csapott már

le, hosszú rettegés után, s mégis váratlanul, valószínűtlen gyorsasággal, mint a villám. Talán a lányától már holnap, örökre, válnia kell... Kamuthyné félve közeledett s határozatlanul állt meg: mi jobb? tudni vagy nem tudni? Máris megsértette titkos babonáját... Nem jön-e most a büntetés, amelytől rettegett? Mégsem tudott ellenállni; s amint oly közelre ért, hogy a hirdetmény minden szavát jól hallhatta, valósággal gyökeret vert a lába.

A szöveg elhangzott és újrakezdődött. Az asszony most lázasan figyelt minden szóra, mint a bukástól félő diák valami nehéz képletre, hol minden egy ártatlannak látszó kifejezésen mulhat. A végén föllélekzett. Még mindig nem történt semmi döntő. Még mindig közbejöhet valami csoda. Aztán latolni kezdte a szavakat, a részleteket. Hosszasan fontolta, miben láthat jó jelet, s miben az ellenkezőt. Mire hazaért, már ismét elsötétedett, új aggodalmakkal telt meg, s átkozta gyöngeségét, hogy a baljós hirdetményt meghallgatta.

Így történt még az utolsó napon is. Kamuthyné megint az utcán tudta meg, hogy holnap a döntés... Első pillanatban valami szinte fölújjongott benne: még egy nap, és megszűnik a feszültség, ez a tűrhetetlen állapot. Történni fog valami, akármi! Jó vagy rossz. Élet vagy halál. Élet! élet! most úgy érezte, nem lehet más. S lélekzetfojtva hall-

gatta a hirdetményt, mely egész kis riport volt, ahogy mostanában szokott lenni, a propaganda felismerhető kompoziciója.

„A férfiképviselők közös határozatot hoztak, melynek értelmében távolmaradnak a szavazástól. A nők maguk fognak dönteni a saját ügyükben. Tartózkodik a szavazástól a konzervatív párt is. A miniszterelnök kijelentése szerint, melyet a Rádió Közlöny tudósítója előtt tett, az ország lakossága nyugodt lehet, hogy a döntés az Örök Harc korának aktív szellemében s az elavult előítéletek nyomásától szabadon fog megtörténni. Hölgyeink hazaszeretében és áldozatkészségében épúgy megbízhatunk, mint a férfiakéban, s alig lehet kételkedni, hogy a női nem, mely az új idők szellemi munkájából s világnézetének kialakításából a nagyobb részt vette ki magának, ennek az új világnézetnek megfelelően fogja megállapítani új jogait és kötelességeit..."

A végső frázisokat már alig hallotta. Figyelmét egyetlen mondat foglalta el: *„a nők maguk fognak dönteni a saját ügyükben"*. Maguk fognak dönteni és milyen lehet a döntésük? Hisz anyák vannak közöttük, anyák, mint ő maga... Leányaik vannak, nővéreik és barátnőik! Lehet-e, hogy ne érezzék az ő érzéseit, ne szenvedjék az ő szenvedését? Kamuthyné izgatott szíve valami jós örömben és hálában dobogott föl. A csoda meg fog történni, s az asszonyi lelkek fájda-

lomtól fölszántott talajából fog kihajtani, mint egy váratlan virág.

A szöveg véget ért, s az öröm és hála helyében valami baljós íz maradt. Mintha a szavak fenekén az édes remény helyett titkos fenyegetés lappangana, amire még jobban rá kell gondolnia, mert maga sem tudta, miben az. S megállt egyhelyben csüggve, feszült pózban, mint az anyaszarvas, ha a vadász lépteire vigyáz. Az utolsó mondatok, mint ismétlésre váró szörnyű lecke, ekhóztak füleiben. De fölhangzott a szokásos dobjel, s utána a jólismert recsegés más hírt dobott a pillanatnyi csöndbe, melyet észrevétlenül színezett a „zajmentesített" városok örök zenéje: a kerékgumik olajos csusszanása, s a röpülőgépek immár halk és méla berregése.

„*Veszteséglajstrom, október 6*" — kezdte a recsegés —, „*K betű, folytatás*"... És Kamuthynénak összeszorult a szíve, szokásból, csökevény reflexből... A veszteséglajstrom az egyetlen fronthír, amire még, egy-egy betűnél legalább, föllihegett olykor a hallgató. Egy-egy betűre tán mindenki érzékeny. De mindenki elfásult már, s talán senkinek sem futott úgy torkába a vér, mint Kamuthynénak, a K betű puszta nevezésére. Pedig az ő fia régen elesett már, míg másoknak eleven kedveseik szenvedtek a fronton. De valahogyan azokat is már halottnak

tekintették — halottabbnak, mint az ő halottját.

— Aki egyszer *ott* van!...

Lemondtak róluk, mint a halottakról. Sápadt, elcsigázott arcok szinte csak kegyeletből figyelték a zord felsorolás gyászdob-ütemét: homlokukra rá volt írva a *mindegy!* Kamuthyné megborzadt: mikor az ő fia volt a fronton, ő még küzdött, remélt, lázongott... Ez nincs többé, ez eltünt a világból... Úgy érezte, hogy a sötétség tengerének fenekén áll, s a gyász ütemén át már a leánya nevének szótagjai rémlettek.

De hirtelen elcsuklott az ütem, bicsaklón, fülsértőn. Valami iszonyú éles hanggá csuklott; s ez az elképzelhetetlenül éles hang, mintha különös mód kicsapott volna, ugyanakkor fölhangzott kívül is, a rádión kívül, jobbról és balról, közel és távolból és betöltötte a levegőt; hasított, visított a koratéli szürkület alatt, a sunyító utcákon át. Mintha ezer gyár szüntetné be a munkát, ezer tűzoltókocsi vágtatna, ezer állatkert sivítana...

A gázjelző szirénák szólaltak meg. S az emberek, mint a riadt patkányok, szaladtak szerte, egymásbabukdosva, autók előtt és kocsiutakon át.

Pár perc alatt oly üres lett az utca, mintha egy néhai városé volna, valami kihalt bolygón.

A tetők közül helyenkint hatalmas kémények meredtek ki. Ezek a kémények semmiféle füstöt nem bocsátottak: hacsaknem ezrek lélekzetének füstjét — összezsúfolt ezrek lélekzetét, akik rajtuk át szívták az életet, mikor az utcákon a mérges gáz áradt, lassan elborítva a házakat, emeletről-emeletre. Ezek a kémények kötötték össze a szegény, lihegő emberi tüdőket a magasságok tiszta levegőjével.

Még a XX. század első felében kezdtek építeni ily gázmenhelyeket. De igazi formájukat és kifejlődésüket csak az „örök harc" idején nyerték. A nevük „légbarlang" volt; ami eleinte csak légmentesen elzárható nagy hombárt jelentett, hol veszély óráján pánikszerűen torlódtak össze a menekvők, mint a megrémült nyáj; egymást gázolták le az ajtóknál, melyeket siettek elzárni a gyilkos gáz elől, s mikor ismét tiszta volt a levegő, fürtökben szedték össze körülöttük a megkésettek és be nem jutottak hulláit, ahogy rakásra bukva valósággal eltorlaszolták a kimenetet; borzalmas jelenetek játszottak le azok között, akiknek hozzátartozóik künnrekedtek; jajveszéklés és dörömbözések verték a falakat. A hombárok ritkásan épültek a népesség arányához képest; a tér szűk volt, a levegő kevés;

ember ember hátán fulladozva s pici férőhelyekért verekedve bűzben, félájultan várta a tömeg, hogy a veszély elvonuljon s az ajtókat kitárják.

Máshogy lett azóta; s amint általában az a tendencia nyilvánult, hogy a háborút a frontmögötti lakosság részére elviselhetővé s a kulturélet lehetséges állapotává tegyék, különös gond esett a gázvédelem megszervezésére. A fontos vagy exponáltabb városok fölött mind sűrűbben tüskésedett a kürtőerdő, s akárhol lakott is valaki, az első vészjelre hamar elérhette a legközelebbi légbarlangot. A városi települések új erőre kaptak ezen. A nagyvárosok lakossága, a gyors és olcsó forgalom hatása alatt, már-már a környékekre kezdett szétszóródni. Most újból iparkodtak tömörülni az emberek, a hosszú kürtők szomszédságában. A városok fölfelé terjeszkedtek. A népesség rohamosan szaporodott, a terület lehető szűk maradt. Sz... fellegkaparókkal tornyos boly volt ezidőben, míg körös-körül a tanyai falvak kiürültek.

A légbarlang meglapult és eltünt a fellegkaparók közt. El kellett tünnie, hogy igazi védelmül szolgálhasson. Azelőtt a gáztámadást gyakran követték bombatámadások, melyeknek célpontjai a menhelyek kürtői voltak. Aki életveszély közt végre bejutott a hombárba, arra új halál lesett a levegőből. Az össze-

zsúfolt tömeg izgalmait közeli süvöltések és robbanások csigázták végletekig. A pincelejáratok körül őrült csaták dúltak. Oktalanul: mert mit ért a pince? Hisz minden bombarés a fojtó gáznak nyithatott utat, mely elől a pince nem védelem!

Azóta ez a vész is eloszlott s lecsökkent. A kürtők nem adtak immár biztos célpontokat: sűrűségük egyenlőn hálózta be a várost, s az elbútt védházakkal hosszú légcsatornákon közlekedtek. Anyaguk is, a védház ormaival s homlokával együtt, ellenállt a robbanásoknak. Nem „érc és hármas erő" övezte ezeket: a bombák effektusa korlátlanul lévén fokozható, semmiféle érc nem védett volna. De mint a régi lövészárkokban a sárbóldöngölt sánc s várakban a pince, védett a „földgumi", ez a tudományosan gyártott puha és tömör matéria, mely oly rugalmas volt, hogy a belőle készített kémények meghajoltak és lefeküdtek a lövedékek nyomása alatt, aztán lassan újból fölemelkedtek, mint a megdőlt fűszál vagy a híd alól kibukkant hajókürtő.

A másik félelem, mely eleinte a védházakban uralkodott: az elektromos áram kimaradásától való remegés volt. Ez a ventilátorok üzemzavarát jelentette! A ventilátorok adták a levegőt! Ha a ventilátorok elnémultak, az fulladás volt, katasztrófa! De az elektromos művek központjainak modern megszervezése

s tökéletes védelme ezt is szinte kizárta már: legalább a nagyobb városokban, melyek megfelelő berendezést tudtak sorompóba állítani.

Veszély és zűrzavar ilyenformán egyre kevesebb lett a gázbiztos épületekben összetömörült lakosság számára. A modern légbarlang megközelítő biztonságot, sőt aránylagos kényelmet nyujtott. A riadalmak óráin kívül is, jólszellőző tágas termeivel, valódi központja volt egy-egy utcakörzetnek: sorozóhelyiség, gyűlésterem... S amikor a szirénák megszólaltak, pontos rend és vasfegyelem biztosította, hogy kiki bejut s helyet talál.

Árny ült itt mégis, és halál ólálkodott körül! A levegő nyomott lett, mihelyt a légzáró kapuk lecsukódtak. A kürtőkhöz vezető nyílások végein hiába vergődtek a kétségbeesett ventilátorok. Ezer ijedt lélekzet lihegett vissza. Kamuthynéban szörnyű órák rémeit idézte ez is — e zsúfolt, fojtó tér, mely sivár volt és gyászos, mint vasúti váróterm nagy katasztrófák napján.

— Első osztály! — kiáltott az őr az asszony jegyére pillantva, mert Kamuthyék drága fülkét béreltek a legelőkelőbb szárnyban; még elzárható rekeszük is volt, melyben párnákat tartottak és takarókat, különböző konzerveket és saját gázálarcokat, minden eshetőségre, ámbár kölcsönözni is lehetett itt és büffé is volt.

— Milyen jó, hogy nem valahol messze ért ez, idegen városrészben! — gondolta az asszony. Úgy érezte, hogy idegen helyet nem bírna ki! Itt legalább ismerős tárgyak fogadják... és ismerős arcok... Találkozni fog az urával... talán Elzával is! Kezét a szívére nyomta; még lihegett; valami szóváltást hallott maga mögött és elsápadt. (Hány rémjelenetet élt át valaha e szörnyű ajtók körül!)

— Fölmutatni az igazolójegyet! — üvöltözött az őr.

Egy halálrarémült arc iparkodott láthatatlanná válni.

— Nem hallja? A sárga cédulát! — Sárga cédulát és sárga cédulát! — hangzott mindenfelől. Az Állam mindenkitől beszedte a gázvédelmi adót, s mindenkinek kiadta a sárga cédulát. — Tán otthonfeledte? Az íróasztala fiókjában?

Ez tréfának hatott: mert volt-e a szegény féregnek íróasztala, vagy csak otthona is?

— Az ember nem megy az utcára sárga cédula nélkül! Igazolja magát akárhogyan, különben őrizetbe veszem. Egy-kettő. Semmi írása nincs? Ki ismeri magát a körzetben? Mi a neve?

A boldogtalannak arcvonásai, mint túlfeszített húr vagy rossz zsilipek pattantak el, és váratlan kitört a zokogás, gyerekzokogás. Férfizokogás. De a férfizokogás nem volt

ritka vagy feltünő ezidőben. Még Kamuthy úr sem találta annak, aki közben megjelent a tömeg között: nejét keresve, s mint mindig, fölényesen.

— Valami nyomorult szökevény — mondta Kamuthy úr, míg a szegény zokogót egy üres fülkébe vezették, hogy majd statáriáliter kihallgassák. — Ideális módja a népesség ellenőrzésének. Valamikor, békében, nem is álmodtak olyan rendről, amilyent a háború képes tartani. Az ilyen alakok százával szaladgáltak. Most magától kényszerül jelentkezni, ha nem akar megfulladni az utcán.

— Óh a szerencsétlen! Milyen fiatal, szinte gyerek még! — S az asszony megborzadt a kikerülhetetlen dilemma gondolatára. Ittbenn a rettenetes Lajstrom, ottkünn az utcák néma gázfolyama...

— Agyon fogják lőni — mondta Kamuthy úr hidegen, megszokott és rendes dologról beszélve. Az asszony lelke vergődött, szenvedett. Hát nincsen menekvés? A fiatal életnek pusztulni kell, akárhogyan is? Nem lehet megszökni, elrejtőzni?

— Nincs itt Elza? — kérdezte férjétől. — Nem látta Elzát?

És hirtelen felforrt benne a harag, az apa ellen, aki hidegen bölcselkedik más ember bajáról, ahelyett, hogy a lánya hollétére gon-

dolna, ebben a szörnyű veszedelemben!

— Micsoda apa maga?

— Ugyan mit nyugtalankodik örökké? Elza biztosan az egyetemre ment. Maga jól tudja, hogy az egyetemnek saját külön légbarlangja van. A legtudományosabb biztonságú légbarlang az országban.

Az asszony már nem tudott ráhallgatni. Minden idege az ajtók forgattyúin csüggött. Minden női hangra összerezzent. De nem strázsálhatta soká a bejárást. Az ura sürgetve vonta előkelőbb s nyugodtabb helyiségek felé.

— Jőjjön már! Nem magának való ez. Már hiába is ácsorog itt!

Egy-két elkésett alak fulladt be még a forgón, rémülten. Újból visítottak a szirénák. Az ajtókban egyenruhás szórványok jelentek meg: az őrségek posztjai, akiknek utolsókul kellett a veszedelmes utcákon maradni. Zárás! Mint egy pokoli csárda fülhasító zenéjének zuhanya alatt, Kamuthyné szédülten támolygott át a várótermek asztalainak archipelágusán. Az első osztály helyiségei az épület felsőbb emeleteit foglalták el. De hátha Elza a barátnői közt ül, valahol egy másodosztályú csarnokban!

Vannak kollégái, szerényebbsorsúak, akik ebben a kerületben laknak, azokkal ült össze máskor is. Ő olyan hideg és önálló, bizonnyal

nem keresi izgatottan anyját, ahogy az őt. Az anya szemei nyugtalan bogarak módjára röpködtek.

Egyszerre majdnem fölkiáltott. Látni vélte Elzát: pedig ez is csak egy hirtelen, éles visszaemlékezés volt. Egy távoli szögletasztalnál, a falhoz támasztott padokon, néhány fiatal leány ült. A másik pillanatban már tudta, hogy egyikük sem Elza. De amint közelebb ért lornyonával: megismerte Elza barátnőit. Akikkel együtt szokott épen ülni... Akiktől annyiszor irígyelte bizalmas tekintetét, meghitt suttogását...

Háborús fiatalság... Félrebúnak, vihogva, ölelkezve, mi imponál ezeknek? Így nőttek föl, a halál légkörében.. Nekik már ez mind természetes. Csak terhükre van, ha aggódnak értük, de ki is aggódik már? Kamuthyné úgy érezte, hogy mindenki csak magával törődik, őt kivéve. Pedig itt, a szirénák fürészelő kábulatában, mindenki izgatottan futkosott, mindenki keresett valakit; nők, rokkantak, egy-egy szabadságolt... Csak ez a három-négy fiatal leány zárta ki tüntetőleg a külvilágot, elsáncolva a kikölcsönzött gázálarcokkal borított asztal mögé. A fesztelen összefonódás intímségében valami olyan külön levegő vette körül őket, hogy Kamuthyné habozott szólani. Egy új generáció ellenséges titkait érezte s visszariadt.

De az egyik leány, egy idősebb, aki nem ült a többi között, hanem az asztal mellett állva próbálgatta maszkját, megpillantotta és köszöntötte.

FIATAL LEÁNYOK

— Nem látta Elzát? — kérdezte az asszony. Kamuthy úr már a felső teremben ült elsőosztályú zsöllyéjén, nyolc-tízféle legmodernebb védálcát s egy pohár „hadisört" rakatva maga elé. Kamuthyné nem bírt megnyugodni, mégjobban izgult, hogy a lányokat meglátta.

— Biztos az egyetemen lóg.

— Mindig magukkal jár.

A leány nevetett.

— No mindig, az sok volna, ilyen csúf barátnőkkel. — Kedélyes, vastag lány volt, ellentéte a szép, exaltált Elzának. Valami irónikus józanság nem hagyta el még itt sem... Kamuthyné szinte megszégyelte előtte fáradt remegését.

De nem bírt elválni tőle, kezébe kapaszkodott, „édes Margitkámnak" szólította; hátha mégis tud valami Elzáról?

— Elzának, biztos, jobb dolga akadt...

— Ki tudja? — vihogott egy kicsi, fitoska lány a padról, ahol majdnem eltünt két másik lány karjai s keblei közt, kéjesen, szinte dorombolva. — Jézus, Mária, Szentlélek, őrizz

meg, ha jön a bombázás! Nem bujsz közénk, Margit?

— Nincsen férfi, hát egymáshoz bujnak — nevetett Margit Kamuthynéra: — Hadipótlék...

— Van ilyenkor óra az egyetemen? — kérdezte Kamuthyné.

— Elza a könyvtárba jár. Háborúelőtti költészetet olvas — mondta Margit némi tiszteletteljes csúfolkodással. — Elég időszerűtlen szenvedély. De mindenesetre veszélytelen. — Elza anyja tudta, hogy az egyetemnek épen könyvtárrészén vannak a gázmentesen zárható helyiségek. — Elza a legjobb helyen van.

— De hátha sétál? Képes elkalandozni a városon kívül... a töltéseken túl... ahol már az utolsó légbarlang is messzi...

— Nemsokára bakák leszünk, addig csak nem ér baj! Nem ússzuk meg mi ilyen olcsón — viccelt Margit. — Minket már a Seregek Ura tart számon. Vigyáz ránk, nehogy előre kicsússzunk e földi seregek kötelékeiből.

— Elza egész biztosan az egyetemen van — mondta most halkan a kis fitos a szomszédnőjéhez. — Hallottam, amint megbeszélték.

— Kicsoda?

— Hát ő és az a fiú.

— Fiú?

— Fiúval jár.

— Pfuj, fiúval járni! — vonta száját egy harmadik leány, míg a kis fitos tovább pletykázott:

— Igen, a fiú most szabadságon van, és nemsokára visszamegy a frontra, úgyhogy most Elza is folyton a frontról beszél, ő nem bírja már ezt a világot, itthon még sokkal rosszabb, satöbbi, satöbbi.

— Meglássátok, Elza önkényt fog jelentkezni.

— Önkényt, az pleonazmus, mikor úgyis visznek — mondta a negyedik, s ez Kamuthynénak is fülébe csapott, mert ép némi csönd állt be a lármában. A sziréna-koncert elhallgatott, s csak a ventilátorok zúgtak. Kamuthyné még mindig nem tudott elmenni... Érezte, hogy a lányok Elzáról beszélnek.

— Igazán nem praktikus: egy fiúba szeretni manapság...

— Választana inkább egy barátnőt! Például közülünk: úgy-e Margaréta? — Ez Margithoz szólt, akit Elza rajongójának ismertek. De Margit nem könnyen jött zavarba.

— Már az se használ, fiam! Látod, hogy minket is minden percben visznek.

— Mi lesz hát velünk, gyerekek? — kérdezte most a fitoska, fojtottan és elkomolyodva. — Tudtok-e ujságot?

A kérdés úgy jött, mint a tóba dobott kő.

— Már nincs mentség, babuskám, soroznak.

— Hallgattátok a déli rádiót?

— Biztos, leadja a légbarlang is.

Ez a „légbarlang" a gázmenhely-studiót jelentette. (Ilyen is volt, egy központi légbarlang-leadó, a hosszú órákra, sőt napokra bebörtönzött tömeget informálni, kábítani...)

— Holnap gyűlés az egyetemen.

— Ünnepeljük a bakaságunkat.

— Meglátjátok, senki sem mer hiányzani: én sem.

— Nem baj, lányok, legalább nem vesszük olyan tragikusan az ily kicsiséget, mint egy gázveszedelem vagy bombatámadás.

— Én máskor eléggé drukkolok titokban, de ma olyan nyugodtan sétáltam ide, mint egy régi lord a klubjába. Mit nekem, aki nemsokára a fronton leszek!

... Kamuthyné nem bírta már tovább: mintha félne, hogy hallgatása beleegyezést jelenthet a sorssal szemben.

— De, kedveskéim, maguk mindenáron katonák akarnak lenni? Én még nem nyugodtam olyan bizonyosra bele, hogy Elzát odaadjam!

— Mit tehetünk? Minekünk jobb lesz úgy... Mi öröm benne, hogy itthon üljünk és túléljük a férjeinket! Nem lesz a világon annyi özvegy és annyi búbánat.

— Hallgassatok! Kezdődik! — szakította félbe a kis fitos.

A teremben mindenki izgatottan figyelt. A nyüzsgés megakadt. A ventilátorok peregtek, de ezenkívül csönd volt, az a tökéletes csönd, amit a normális város nem ismer. Az utcákon egyetlen autó nem szaladt, egyetlen üzlet nem nyílt, egyetlen lélek nem járt. A házrengeteg halálos ürességben vette körül az életnek azt a kis szigetét, ami a légbarlang. S ebből a halálos ürességből most egy különös távoli hang vált ki, sivítás és tompa pukkanások, amit robbanásnak is lehetett értelmezni.

A levegőt fülledt várakozás fojtogatta: de a hang nem ismétlődött.

Sem a szűrőkészülékek nem működtek, sem a rádió — mely az eseményeket rendesen regisztrálni és kommentálni szokta — nem adott életjelet.

A nyüzsgés lassan újból támadt és fölerősödött.

— Mindig úgy megijedek — mondta a kis fitos, idegesen nyujtva el a padon nyápic gyerektestét — Óh! mi lehet még ottkünn a frontokon! Én úgy félek, olyan szörnyen félek! — És lázas forrósággal csimpaszkodott a szomszédnője nyakába.

— Ne félj, kicsi! Bujj hozzám és ne gondolj semmire.

— Csak együtt lehetnénk majd a fronton is!

A harmadik leány száját vonta.

— Együtt? Az Isten tudja, kivel lehetünk ott együtt! Talán férfiakkal .. csupa műveletlen férfival... akik hivatalból fognak igényt formálni ránk. . úgyis muszáj gyereket szülni a hazának, már mindegy... örülni fogunk a szülési szabadságnak... meglássátok, buta kis fiúk fognak nekünk parancsolni...

Erről megint Elza jutott eszükbe. A robbanó zaj nem ismétlődött, s a lányok visszaestek a suttogásba.

— Én nem is értem Elzát, mit találhat egy fiúban.

— Akit csak ölni és halni tanítottak.

— Nem is tudhat mást, mint gyilkolni és gyereket csinálni.

— No nekem ép elég lesz férfiból, amennyi muszáj, hogy szülési kötelezettségemnek megfeleljek.

— Ha katonák leszünk, mentesíthetnének a szülés alól.

— Nem úgy lesz, fiam, hanem, ha szülsz, majd szabadságolnak.

— Óh, gyűlölöm a férfiakat! — sziszegte a kicsi.

Az egyik leány ismerte az Elza barátját. Ez mentegette Elzát: vannak kivételek De-

zső férfi létére szinte műveltnek mondható: komoly tanulmányokkal foglalkozik.

Dehát miféle „komoly tanulmányokat" folytathat egy férfi?

— Mégha kémikus volna, hogy hadiszolgálatot tenne és fölmentenék.

— Ha én fiú lennék, én földhöz csapnék minden könyvet!

— Csaphatod már azokat így is, galambom!

— Hallgassatok ide, gyerekek: ha mi nők is bevonulunk, mi lesz a Vesta-mécsel?

Mind nevettek. A Vesta-mécs egy professzornőjük frázisa volt.

— A Vesta-mécsnek ki kell aludni — mondta az egyik komolyan. — Ideje, hogy eltünjön a világból a régi dekadens kultúrának ez a maradéka. Már úgyis csak arra jó, hogy mi lányok játszunk vele. De mi sem játszhatunk örökké.

— Legalábbis a gyűléseken eleget süvöltjük egymás fülébe, hogy „kinőttünk a gyerekszobából".

— Másszóval megértünk rá, hogy résztvegyünk az öldöklésben.

— Persze, az élet harc és nem játék.

— De, kedveseim, borzasztó az, amit maguk beszélnek! — Kamuthyné még mindig ott állt Margittal, akitől olyan nehezen tudott elbúcsúzni, mintha Elzájának egy darab-

jától szakadna el vele. Úgy tett, mintha Margit gázmaszkja érdekelné. Közben telepatikusan fogta körül mindaz, amit a padonülők mondtak. Végre kifakadt, elárulta magát. Egy más nemzedék gyermeke volt ő, mely komolyabban vette a Vesta-mécseket. Micsoda sötétség ül már a világon! Leányára gondolt, erre az okos és szenvedélyes Vestapapnőre... A papnőket hadba hurcolják s a szent láng kialszik: mi marad még?

— Maradnak a kémikusok, akik gázokat készítenek a hadseregnek. Érdemes még filozofálni? Az ember összebujik és nem törődik semmivel. Margaréta édes, nem ülnél már ide közibénk?

Ez mentőakció volt... Kamuthyné érezte, milyen terhes idegen ő e lányok előtt, akik fesztelenül és egymásközt vannak itt, összebujva a veszély és félelem ürügyén. Ámbár újabb robbanás nem hangzott s az előbbinek valódiságában is kételkedtek már.

— Megint csak vaklárma...

— Unalmas ez, gyerekek... Egypár jó pukkanás hozzátartozik...

— Jaj, én úgy szeretek félni!... Ha meghalnánk itt mind...

— Majd a fronton, babám.

— Emlékeztek a multkor? Igazán azt hittem, vége a világnak.

— Irtózatos szép volt. Elza is velünk volt.

— Gyere, Margitkám, csinálunk itt neked helyecskét... Jó kis összeszorulós hely...

— Jó fülledt és büdös.

— Lányok, van egy kis csokoládém, akartok?

— Te, hanem képzelted volna az Elza mamáját ilyen régimódi szepegős néninek?... Gyere, Margitkám, beszélj nekünk Dezsőről, te jobban ismered... Disznóság, hogy nem szól a rádió, az ember azt se tudja, mi van?...

Kamuthyné ment már föl a lépcsőn, férje felé, az elsőosztályú csarnokok felé, — de vissza-visszanézve, irígyen, tétován, üresen.

FEGYELEM, ELSŐ OSZTÁLY

Kamuthy urat semmi szál sem fűzte ahhoz a Kamuti Farkashoz, aki, ha memóriánk nem csal, a XVII. században valamelyik erdélyi fejedelem udvarában játszott úri és udvaronci szerepet. Sőt meg kell mondani, hogy a Kamuthyék ősei csak a XIX. század második felében jöttek be Magyarországba. Akkor még a *Kamutzer* nevet viselték, s meglehetősen alacsony üzérkedéssel foglalkoztak. Új hazájukban már nem megvetendő vagyonra tettek szert, s tempós gyorsasággal emelkedtek az ú. n. úri osztályba. Eredetük rokon sok más családéval, mely az „örök harc" korában előkelőnek és törzsökösnek

számított. A Kamuthy-vagyon a régi osztrák monarchia összeomlásának idején szerencsétlen tőzsdei spekulációk következtében némileg megcsappant, s az akkori Kamuthyak siettek közhivatalokban helyezni el gyermekeiket. Számos Kamuthy futott meg fényes hivatalbeli karriért. A család ekkor már régi keresztény volt és *thy*-nal írta nevét.

Így régi gazdagságuk társadalmi fényre váltódott át, mely azóta egyre nemesedett, az emlékek és feledés kettős patinájával. Elza szülei és rokonai egy konzervatív hivatalnok-arisztokrácia oszlopos tagjai voltak, ami a háború folyamán előnyös helyzetnek bizonyult, ép ez lévén a kaszt, mely összeköttetéseivel legkönnyebben tudott magának hadiprivilégiumokat és könnyítéseket megszerezni. De Kamuthy úr alig élt ezzel közvetlenül és kimondottan. Ő egyszerűen elfogadta, amit a körülmények magától-értetően kínáltak. Bizonyos, hogy Kamuthy úr szívgyöngeségét az orvosok nagyobb figyelemmel mérlegelték, mint más közönséges halandóét, s fiára is több tekintet esett a beosztásoknál. Ő mindebben teljességgel passzív szerepet vitt.

— Ha van egy csöpp befolyásom, annak köszönhetem, hogy sohasem kértem semmit, ami gyanus vagy jogtalan — mondta s ez így is volt. Kamuthy úr méltó öntudattal kelt

ki a modern gazdagok ellen, akik mindenféle meg nem engedett úton vonják ki magukat s hozzátartozóikat a frontkényszer alól, s fájdalommal, de büszkén gondolt fiára, aki végül mégis elesett, ezáltal is növelve apja hazafias tekintélyét. A háború adóját épúgy le kell róni, mint a természet adóját. Kamuthy úr elvileg nem lázadt ez ellen, s voltaképp nyugodt és bölcs gondolkodásmódjának javára írhatta, hogy például itt a légbarlangban is nem kisebb hadi-hatalmasság, mint Schulberg professzor, a hírneves orvostanár, baráti közvetlenséggel telepedett mellé fenntartott asztalához.

Schulberg professzor a körzet legfőbb hadiorvosa volt, s ennek a légbarlangnak is orvos-parancsnoka. Hatalmas, hideg úr, konzervatív és begombolkozott, akiről azt mondták, könyvek között él, mint már kevés férfi. Bizonyos, hogy szigorú celibátust tartott, és senkit sem engedett közel magához, nehogy a társas kapcsolatok ezerféle finom hajszálútjain titkos esengések környékezzék szívét. Mert végső fórumon a körzet emberanyag-utánpótlásáért is ő lévén felelős, mindig maga körül érezte az érzelmeknek azt a nyomott hálóját, mely halálraítélt fiatal életek aggódó környezetéből eredve némán fonta be az egész emberi világot. Az orvosnak el kellett zárkóznia a baráti szolidaritás és asz-

szonyi féltések minden szuggesztiója előtt.

Beszélték ugyan, hogy a professzor, rendelőjének párnázott ajtói mögött kevésbbé mutatkozott elzárkozónak. De ezeket a néma ajtókat fantasztikus honoráriumok vámjai őrizték. Itt csecsemők s olykor nagy fiúk anyját is tanács és segítség várta, s a hadiorvos működésbe lépett, mint önnönmagának antidótuma. A rendelőn kívül annál szigorúbb volt: akár az előkelő kurtizán, aki üzemén túl aggodalmas diszkrécióval viselkedik s minden bizalmasságot távoltart.

De Kamuthy úr veszélytelennek látszott: tőle nem kellett őrizkednie. S így történt, hogy Kamuthyné épen azt az embert találta férje asztalánál, akinek neve folyton kísértette, folyton ott ült gondolatainak hátterében. Hányszor tett magának szemrehányást, mért nem kereste föl Schulberget ő maga, ő, mint anya! A férje előtt még csak be sem merte volna vallani, mire gondolt. — „Mit akar? Még azt se tudhatja bizonnyal, hogy egyáltalán sorozzák-e Elzát?“ — kérdezte Kamuthy úr. — „Akkor már késő lesz!“ — érezte Kamuthyné. — „Most már késő!“ — kiáltotta némán kétségbeesése, mikor Schulberget meglátta, hogy ott ül férje mellett, szakszerűen magyarázva az új gázálcákat. — „Késő már, Elza holnaptól katonaköteles, már nem tudhat, nem merhet csi-

nálni semmit a tanár sem." — Mégis remegő szívvel lépett az asztalhoz. Mintha a sors rendezte volna ezt a dolgot, a sors akarna valamit...

— Már késő! — ismételte görcsösen, megijedve e váratlan sorsintézkedéstől, mintegy visszahátrálva magában. — Géza előtt nem is lehetne! — S némán nyujtotta kezét a professzor felé, aki a légbarlangok illemkódexének szokott kérdésével ugrott föl zsöllyéjéről:

— Kinek a helyét foglaltam el?

Most szinte jól jött a kisebb félelem, amivel a nagyobbat elleplezhette Kamuthyné! Schulberg Elza helyét foglalta el, s jól esett Elzáról beszélni, másról úgysem tudott volna! Schulberg hosszú előadást tartott az egyetemi légbarlang kitünőségéről.

— No látja! — mondta Kamuthy úr.

— Ott igazán nincs ok az aggodalomra. A tantermekből a hallgatóság pár perc alatt átvonulhat a könyvtárba, mely ugyanolyan védőberendezésekkel van ellátva, mint a klinikák. — És Schulberg a légbarlangok fenntartásának és ellátásának szörnyű költségeiről kezdett beszélni. Az állam, mely tömegesen kényszerül ezekről gondoskodni, nem áldozhat egyre-egyre annyit, mint a privát intézmények s kisebb jogi személyek, amilyen az egyetem.

— A privát légbarlangokat mégis betil-

lották — mondta Kamuthyné, mintha egy hatalmassághoz beszélne, amelynél végre panaszkodhatik és reklamálhat. Milyen más lenne a veszély óráit otthon és családi körben élni át, távol a világ szemétől!

— Ne higyje, asszonyom, rosszabb lenne! Az ember nyugodtabb, ha társaságban van, s jobban uralkodik idegein ha mások foglalják el. Ha idegenekre kell tekintettel lenni...

— De tanár úr, hisz ez borzasztó — kiáltott Kamuthyné. — Ha én például a gyermekem életét megmenthetném azáltal, hogy egy tökéletesebb légbarlangot építtetek és a pénzem megvolna rá, és nem szabad...

A férj és az orvos egymásra néztek. Ez az asszony még teljesen a régi kapitalista ideológiában élt.

— A gázvédelemhez szükséges anyagok nem állnak korlátlanul rendelkezésre — szólt Schulberg. — Az állam nem tűrheti, hogy a gazdagok ezeket a saját részükre vonják el. Olyan ez, mint a kenyérjegy.

— Életjegy — mondta keserűen Kamuthyné.

— Ez a helyes szociális politika — hangoztatta Kamuthy úr. — Nem is említve, hogy a privát légbarlangok nem volnának többé ellenőrizhetők. Megszünne a gázvédelem fegyelmi hatása.

Óh a fegyelem! Kamuthyné gyűlölte ezt

a szót, pedig most minden ennek a nevében történt. Még itt is, az első osztályban, hol a gazdagok gyűlhelye volt, egy szigorú egyenruhás úr járt körül, s azonnal szóvá tette a legcsekélyebb vétséget a légbarlang katonás szabványai ellen.

Nem kell hinni, hogy ezek az „első osztályú csarnokok" valami fényüző és kényelmes helyiségek lettek volna. Kellemetlen, zsúfolt várótermek voltak, s itt sem hiányzott a remegő és folyton csitított gyerekek nyafogása, a zsivaj, szorongás és ételszag. Szennyes és szakadt párnájú padok nyujtottak ülőhelyet, s akik idegen körzetből tévedtek ide, gyakran a padlóra kényszerültek telepedni.

A falakon rendeletek és tilalmak táblái csüggtek. Kamuthyné fájdalmasan érezte a dohányzás tilalmát, mert idegességében egyik cigarettát a másik után szokta színi. A szigorú úr a fülkéket vizsgálta végig. A termet ugyanis fülkék szegélyezték, alvásra berendezve, mint a luxusvonatok hálófülkéi. Az egyikből keserves vonítás, vinnyogás hangzott ki.

— Kinek a kutyája visít?

— Istenem, már megint Aidát akarják bántani! — kiáltott egy hervadó nő, hisztériás arccal. — Kérem, a fülkét én béreltem, és a kutya a fülkében van...

— Tessék fölmutatni az engedélyt!

A hölgy izgatottan keresgélt ridiküljében.

— És akkor is — folytatta a szigorú úr —, a légbarlang csendjének háborítása tilos. Tessék a kutyát azonnal elhallgattatni!

— Hogyan hallgattassam el?

A kutyás nő tanácstalanul nézett körül.

— Adasson neki egy injekciót! — mondta valaki.

— Hogyisne, a drága orvosi anyagokat pazarolni! — kiáltott másvalaki.

— Mért nem irtják már ki végkép ezeket a nyafka dögöket? — kérdezte egy harmadik, s fejtegetni kezdte, hogy minden kutya az emberek elől fogyaszt étket és szív el levegőt.

Aida úrnője ideges zokogással merült el a közrészvétlenség árjai közt. Csak Kamuthyné szívében visszhangzott valami...

— Rettenetes! — kiáltotta. — Még egy kutyát sem szerethet az ember! Még azt is folytonos aggódással és fájdalommal kell megfizetni. Hát semmi pénzért ne lehessen szerezni egy kis helyet, ahol eldughassuk a kedves lényeket, akikhez ragaszkodunk? Nincs sehol menekvés, nincs egy zúg az egész világon? Jobb volna otthon maradni és meghalni...

— De mi lelte magát? — kérdezte Kamuthy úr. — Hogy lehet így fölizgatódni egy idegen kutyáján?

— Óh maga! maga persze a saját kutyánkon se nagyon izgatódott.

— Mért? Mert nem engedtem behozni ide, mikor az tilos volt?

— A fülkében nem lett volna tilos.

— Látja, hogy mennyi kellemetlenség van azzal is. Aztán Elza gyermek volt még, csak nem akarta volna, hogy egy szűk fülkében aludjon egy ilyen bolhás állattal? Sokszor magyaráztam már ezt, Livia, mért hozza mindig elő?

— Kérem, Géza, legyen maga csak önző a saját javára, ne kegyetlenkedjen még a lánya nevében is! Hát nem borzasztó ez, szegény kis Borzasom! Egy ilyen drága csöpp életet föláldozni, csakhogy egypár bolhacsípéstől megmentse a lányát... Vagy inkább magamagát, mert hisz, ami a lányát illeti, maga a lányát is...

...óh, a lánya életét is képes volna föláldozni — fűzte tovább fellázadt gondolata —, csakhogy egy kis kellemetlenségtől megkímélje magát! — De ezt nem mondta már, hirtelen félbeszakította beszédét és Schulberghez fordult, érezve, hogy az fölemelkedni és búcsúzni készül. Valami ijedt és reménykedő ösztönnel akarta őt mindenáron visszatartani és beszédbe vonni, — noha már késő! és noha Géza előtt nem is igen beszélhetne vele! — Ijedt, gyors, ideges csevegésbe kezdett.

— Képzelje, tanár úr, volt egy gyönyörű kis kutyánk, foxi, drótszőrű, ma már alig látni ilyet. Borzas volt a neve. Különösen a lányom védence volt. Ő is siratta meg legjobban! Mikor jött az a tilalom, először nagyon megijedtünk, de aztán megnyugodtunk, hogy bevisszük a fülkébe. Mármost képzelje! az uram ezt alattomosan otthonhagyta vagy visszaeresztette, mit tudom én! Én csak akkor vettem észre, mikor már itt voltunk. Én akkor nem tudtam törődni semmivel. A fiam csak nemrég esett el. Magamat is szinte erőszakkal kellett mindig a menhelyre kényszeríteni. Legszívesebben otthon maradtam volna, hogy megfulladjak... Mikor aztán hazamentünk, a kutyus ott ült a dívánsarokban, ahol mindig ülni szokott, csakhogy holtan!... Hát nem borzasztó? Én még kislánykoromban, akkor még lehetett utazni, láttam Pompeiiben a láva közt megtalált kutyát; de az mégis egész más, mikor az ember a saját kedves állatját látja így viszont. — Kamuthyné nyujtotta elbeszélését, nehogy a professzor rést leljen a távozásra. — És el kell gondolni, hogy ez nem volt az egyetlen, mindenfelé hevertek az utcán és a házakban a kedves állatok hullái... Hány embert vigasztalt ebben a sok szomorúságban egy-egy ilyen

megszokott kis kegyenc! És még ezt a csöpp vigaszt is sajnálták! Óh milyen jeleneteket láttam én akkor, hogy akarták reménytelenül, csomagokban vagy kabát alatt belopni sokan a halálraítélt kutyust vagy madarat, sokan inkább maguk pusztították el vagy kiröpítették a veszedelmes levegőbe!

— Dehát muszáj volt — mondta a professzor. — Képtelenség volt tovább tűrni már. A légbarlangok valóságos Noé-bárkájához hasonlítottak, csupa állat-zsivaj és bűz! Mégsem lehetett az állatok kedvéért külön helyiségeket berendezni, s növelni a gázmentesített térfogatot, melynek minden köbmétere drága. Egészségügyi szempontból is meg kellett ezt oldani.

— Tetves galambokat hoztak — tette hozzá Kamuthy úr. — Minden vénlány nagy kalitkákkal jött. Az ember nem a bombáktól süketült meg, hanem a kutya-macska-hecctől.

— És ma jobb így, mondja? — fakadt ki az asszony. — Azelőtt lovak szaladgáltak az utcán, én még erre is emlékszem. Kutyák ugattak a kapukban és cicák ültek az ablakokban. Ma olyan ritka a kutya, mintha majom vagy papagály volna. — És Kamuthynéban fölrémlett ennek az egész világnak különös üressége, melyben az Ember egyedül maradt. — Csak a gazdag fülkebérlő tarthat még állatot, a háborús demokrácia nagyobb

dicsőségére. Az ember kiirtotta a többi fajtákat, csakhogy fesztelenebbül irthassa a magáét.

— Én nem értem, hogy lehet az állatokon siránkozni — mondta Kamuthy úr. — Nem pusztul elég ember napról-napra? Valóságos büntetendő cselekmény az ilyen rosszul elhelyezett szánalom. Hát aki a halálos betegét kényszerül hagyni, hogy otthonfulladjon a gázban, mert nem cipelheti ide elég gyorsasággal? De nem is kell betegnek lenni, mindannyiunkat érhet baleset. Csupa harcban és veszélyben élünk, és maga az állatokat sajnálja?

— Saját veszélyét érti — gondolta Livia: Kamuthy úr minden látszó fölény s kedélyes sörözés mellett is mindig drukkolt egy kicsit a légbarlangban... Mégis az asszony valahogy találva érezte magát férje szavaitól... Elza neve nyilallt a szívébe. Hisz mit neki az állatok, de mit neki az emberek is! Neki csak Elza fájt, minden más csak ürügy volt ajakán.

De Schulberg professzor, udvariasan, s egy hadi méltóságnak kissé felelőtlen liberálizmusával, védelmébe vette a gyöngéd asszonyi érzéseket. Az élet harc és veszély; de ki ne gyászolna minden kis eleven szigetet, ami még kívül áll e harcon?... Noha igazában melyik élőről lehet mondani, hogy kívül áll?... Schulberg orvos volt s világnézete

szigorúan természettudományos.

— A legkisebb élőlény is harcol! De az állatok harca még naív és öntudatlan. A mi szemünkben valóságos békés csendélet az. A mi emberi harcunkról még ők nem tudnak semmit... Ezért üdítő számunkra az állatok társasága, ma, mikor az emberek között már nincsen semleges. Én nagyon megértem azokat, akik egy kedves állathoz ragaszkodnak. Bár mint légbarlangok parancsnokának, sajnos, mindenkép meg kell a dolgukat nehezítenem.

Most jelt adott a rádió, s a suttogás egyszerre elakadt mindenfelé. Noha az előkelőség tízparancsolata a légbarlangok első osztályaiban lehetőleg elfogulatlan klubtónust írt elő, senkisem tudta egészen elrejteni izgalmát. Kamuthy úr nyaka kidagadt és szemei megmerevedtek. De mindez csak egy pillanatig... A rádió nem hozott semmi ujat. Csak a parlamenti híradást darálta le ismét, mégegyszer végiggyötörve Kamuthyné idegeit, s leckét adva abból, ami ennek az egész háborús világnak örök penzuma volt: ülni és várni, tovább és tovább szenvedni a bizonytalanságban, szenvedni és aggódni és várni és várni...

A légbarlangbeli emberiség megszokta már ezt a bizonytalanságot, s csöppet sem lepődött meg, hogy új hírek helyett megint

csak a női frontkötelezettség jólismert propagandáját kapta. Ez a téma is elég izgató volt. A társalgás önkénytelen a nők frontjogára fordult. Kamuthyné szíve hangosan dobogott. Most itt az alkalom! Hisz a professzor oly megértőnek, oly liberális gondolkodásúnak mutatkozott! Érthető: idős ember; egészséges férfiban ritkán látni manapság ily haladt életkort. Nyilván él még benne valami a háborúelőtti ideálokból... Kamuthyné megpróbálta égőbb tájak felé vinni a diskurzust.

— Hát nem borzasztó ez is, tanár úr? Eddig legalább mi nők nem vettünk részt tettleg a harcban. Mi voltunk az a bizonyos sziget! Mi ápoltuk a kultúra Vesta-mécsét! Ha mi is itt hagyjuk...

— Bizony minden játékot itt kell hagyni... A harc nem tűri, hogy valaki mással foglalkozzék.

— Maga beszél így? Hiszen magának is könyv van a kezében. S ez nem valami hadikönyv. Maga is mással foglalkozik.

— Meg kell csalni a légbarlangi „hosszúórákat"...

— De ez nem légbarlangi olvasmány... Nem olyan mai szemét, ami csak arra jó, hogy addigse gondoljunk a bombára. A szolíd kötésről látom, hogy háborúelőtti irodalmat olvas.

— Erről a dekadens kedvtellésről nem

tudtam leszokni...

— De... feleljen egyszer komolyan... Hát nem a „kultúra védelmében" harcolunk, „a keleti barbársággal szemben"? Ha már a nők is katonák lesznek, ha senkisem foglalkozhatik mással, mint a harccal: hova lesz akkor a kultúra? Hova lesz az egész híres szellemi műveltség?

A tanár csakugyan komollyá vált.

— Drága asszonyom, az úgynevezett szellemi műveltség csak múló fázisa volt az emberi fejlődéstörténetnek. Aki járatos a huszadik század első felének irodalmában, nagyon jól tudja, hogy a kultúra már ekkor elérkezett önmagának bizonyos negációjához. Az emberi szellem, mennél tovább haladt az önismeret útján, annál jobban belátta, hogy fajunk nem a kultúrára született. Mi az a kultúra? Melléktermék. Az erőfelesleg levezetése. Az emberi faj igazi célja, mint minden életé, a cselekvés, a harc, a küzdelem...

— Dehát akkor mirevaló volt minden szellemi erőfeszítés, annyi száz meg ezer éven át?

— Hogy ezt a célt tudatossá tegye. Hogy aztán minden erőt, minden energiát kiszámítottan állíthasson a cél szolgálatába. Mihelyt ez megvalósult, a szellemi kultúra nyilvánvalóan feleslegessé vált.

— Rettenetes elgondolás.

— Nekem is elég lesujtó, asszonyom. Én

magam is még abból a régi világból vagyok, mikor az orvosnövendék még azt hitte, hogy nem az öldöklés, hanem az életmentés, nem a harc, hanem az önzetlen tudomány szolgálatára végzi tanulmányait. De hiába, az élet, a fejlődés nagyobb úr. Nevet a mi sajnálkozásunkon.

— És a kultúra védelme?

— Az nem árt... frázisnak. Szellemi fegyvernek a harc céljaira.

ERKÉLY, GÁZJELZŐVEL

Kamuthy Géza nem bírta tovább hallgatni ezt a fejtegetést. A tanár nagyon is tudós volt, s úgy beszélt, mint egy nő. Kamuthy urat nem érdekelték a történeti problémák. Annál inkább érdekelte volna valami hír erről a jelenlegi gáztámadásról. Mint a legtöbb ember az örökharc korában, Kamuthy úr is napról-napra s óráról-órára élt. Ami holnap vagy holnapután történhetik, nem nagyon izgatta. Besorozzák-e a leányát vagy nem, az a jövő titka volt, s az apa régen megtanulta, hogy a jövőt legbölcsebb a háborús gondviselésre bízni.

Ellenben a jelen veszély nagyon is aktuális. Miért nem érkezik semmi hivatalos közlés? Miért oly csöndes a levegő? Még nem kezdődött meg a bombavetés? Vagy egészen

el is marad? Vagy olyan távol van, hogy a zaj nem ér idáig, s csak a néma gáz küldi el hömpölygő hullámhadát? Vagy zajtalan bombákkal kísérleteznek? S egyáltalán milyen gáz folyik az utcákon? Meddig kell szorongva ülniök e bűzben, mely már kezd nyomasztóvá válni? (Mert a légbarlangokban mindig bűz és rosszlevegő volt, még az első osztályban is, dacára a szétpermetezett illatszereknek.)

— Nem értem, hogy nem kapunk semmi hírt. Miután a rádió működik, a leadó nem szenvedett...

A professzor óráját nézte.

— Jelentést kell tennem a központnak. Talán sikerül megtudni valamit.

Kamuthyné irígyen látta eltünni a telefonfülkében. Ő is szerette volna füléhez emelni a kagylót — óh, ha a légbarlangok egymás közt beszélhetnének s ő megtudhatna valamit Elzáról! De csak a központtal volt kapcsolás, s privát beszélgetés egyáltalán tiltva. Semmiféle információ nem volt lehetséges — hacsaknem hivatalos úton.

Schulberget itt is, ott is föltartották a kérdezősködők. Az orvosparancsnok szigorúan elzárkózott arccal tört utat magának. Kamuthyné az asztalon maradt könyvet lapozgatta. Ez némi remény és zálog volt. Máskép azt lehetett volna gondolni, hogy

vissza se jön a professzor: „lekapcsolják útközben", mint mondani szokás...

Kamuthy úr is türelmetlenül várta Schulberget. De ő nem gondolt rá, hogy ne jönne vissza. Látta, hogy a tanár valósággal belemelegedett a feleségével való társalgásba. Vitatkoznak, de megértik egymást. Schulberg kevés emberrel tudott ily közös témát találni. A szó a szótalannak olyan, mint az ital a szomjasnak; s kivált ebben a fojtott miliőben. A professzor mindig egyedül szokott ülni, vagy a parancsnokság tagjai közt, hivatalosan, ami nem számít.

— Nincs barátságtalanabb, mint egyedül ülni a légbarlangban — filozófált Kamuthy úr. — Van-e hír, professzor?

— Jőjjenek — mondta Schulberg, mint egy nyájas fejedelem, titokzatosan. — Jőjjenek egy kis frisslevegőt szívni velem.

Liftre szálltak. Óvatosságból hozták a maszkokat is.

Két légzáró ajtón s a köztük levő kis gázkamrán át egy szabad erkélyre értek ki, mely magasan nyult a kihalt város fölé. Az utcák messze cikáztak alattuk, mint egy mozdulatlan térkép, vagy mint építészeti rajzok, melyek lakatlan épületeket ábrázolnak. Üresnek hatott a világ, s maga a tiszta levegő idegenül, kissé ijesztően csapta meg orrukat. Köröskörül ritkás távolokban, moz-

dulatlanul nyultak égnek szűrősapkáikkal a hosszú légkürtők, amik közül nem lehetett tudni, melyik tartozik hozzájuk.

— Nem kell fölcsatolni — mondta a professzor, amint önkénytelen mozdulattal gázálcáikhoz kaptak.

— Mi van? Mi történik? — kérdezte elfuló hangon Kamuthyné.

— Semmi. Semmi a világon. Meg se kezdődött a támadás.

Fölmutatott a nyílt láthatárra, föl az égre a földgumiból vont ormokon túl.

— Itt messziről láthatjuk, ha repülő jön. Lesz időnk fölcsatolni vagy visszamenni.

Kamuthyné remegett az izgalomtól. Eszébe jutott a riadt tolongás az ajtók körül a zárás előtt: az elkésett menekvők, kik rémültükben már az utcán fölkötötték a „mackót", s mint orrmányos rémalakok jelentek meg a küszöbön. S ők most itt állnak a szabadban, szabad orrlyikakkal, míg ottbenn a tömeg reszketve szorong a fulladt levegőben.

— Hátha mégis... hátha ittlep a gáz?... — aggályoskodott Kamuthy úr.

— Akkor is lesz időnk, míg e magasságig fölemelkedik.

— De ha színtelen, honnan látjuk azt?

— Bármely gáz jelenlétét és magasságát konstatálni tudjuk. — Schulberg megnyugtató mozdulattal jelezte az épület falára föl-

szerelt készüléket. Kamuthy úr bámulta a védelmi tehnika tökéletességét, s a közvetlen félelem elcsitultával megszünt a veszélyben való hite is.

— Szóval ma megint elmarad a hacacáré.

— Még nem tudhatjuk. De könnyen lehetséges.

— És nem szokatlan mostanában.

— Tény, hogy többször megadták a vészjelet olyankor is, mikor semmiféle támadás nem következett.

— Dehát mért rémítik így a lakosságot? — kiáltott Kamuthyné. — Mért zavarnak el hazulról hiába, mért zárnak ebbe a rettenetes levegőbe, minek ez az egész drága komédia?

— Bizonnyal gyakorlat — szólt a professzor. — Hogy a fegyelem megszokottsága el ne kopjon...

— Vagy lehet politika — tette hozzá Kamuthy úr. — Szükséges intézkedés, de nem külső, hanem belső ellenség ellen. — Az erkélyen nádfotelek voltak, s Kamuthy úr letelepedett az egyikbe és szivarra gyujtott. — Itt csak szabad? — kérdezte.

— Sőt! — A professzor cigarettával kínálta Kamuthynét, aki mohón kapott érte. Schulberg a gyufát óvatosan a mélybe ejtette és utána nézett. A fácska égve ért az aszfaltra. — Így puhatolták régen a bányalégét.

De Kamuthy úr témájánál volt s tovább beszélt a „belső ellenségről". Még mindig vannak fanatikusok és kétségbeesettek, akik a háború lehetetlenné tételéről álmodoznak. Szökevények ólálkodnak a sötétben. Némelyek elkeseredett tettekre szánják el magukat, csakhogy a hadiérdeknek árthassanak. Merényletek történnek, amikről a közönség persze nem tud meg semmi bizonyosat. Mégis mostanában megint többet hallani ilyesmiről: s talán ezzel függnek össze ezek a hamis gázriadalmak.

— Az előbb is a kapunál egy jelenetnek voltunk tanui a feleségemmel...

— Efféle mindig akad.

— De különösebbek is esnek, professzor. Hallottam híreket. Minduntalan hallok. Vannak, akik az utcákon kitörnek, kétségbeesett véleményeket hangoztatnak, megzavarják a gyűlések lefolyását...

— Egy rókusi gyűlésen csakugyan volt valami...

— Én először megakadtam, mikor ez a nagy gyűlésezés megkezdődött... Mért engedik ezt meg? Nem veszedelmes ez? S gondoltam magamban, ahol nőkről van szó, mindjárt vége minden fegyelemnek... Csak most látom, milyen bölcsen volt ez kigondolva.

Kamuthy úr mint egy diadalt jelentette a hadvezetőség bölcsességébe vetett hitének

helyreálltát. Nyilván igaz, amit szerte beszélnek már.

— Mihelyt valahol komolyabb rendzavarás fenyegetne, megszólalnak a szirénák, és akkor alo mars!...

— Lehet benne valami — mosolygott a tanár.

— Egészen bizonyos. — Kamuthy úr csak azt nem bírta megérteni, hogy még most, az ötödik évtizedben is akadnak, akik nem nyugosznak bele, hogy az Örök Harc korában élünk, és nem vonják le ennek összes konzekvenciáit. Holott nagyon jól tudják mit jelent a legkisebb mozdulat is, mely a háború óriás gépezetével összeütközik! Kész öngyilkosság! Biztos halál!

— Öngyilkosok is mindig akadtak — mondta Schulberg. — S van, aki a haláltól való félelmében lesz öngyilkos. Ez is egyfajta neurózis, s megvan a percentszáma.

Kamuthyné nem bírta ki tovább: minden érzése föl volt zaklatva. — Hát lehet erről ilyen hidegen beszélni? — A haláltól való félelemben?! — De hátha nem a magunk haláláról van szó, hanem másvalakiről, a gyermekünkről, arról a lényről, akiben inkább élünk, mint magunkban, és akit tehetetlenül kell átengednünk a legborzasztóbb szenvedéseknek, szennyeknek és megsemmisülésnek?!

— Én tudom, mi az! Egyetlen fiamat ad-

tam oda! — A lányát nem is említette, nem akarta említeni. Belőle nem a saját aktuális ügye beszélt most, hanem az igazság, minden kétségbeesettek igazságának ügye! Kamuthy úr nagyon rosszalólag nézett, a tanár azonban megértő volt, mint mindig. Bizonyos fokig mindenki neurotikus, még ő maga is! Egészen egészséges az lenne, aki minden idegével bekapcsolódna a nagy kollektív harcba, s nem is élne egyéni életet.

— De amint keményebb és szigorúbb lesz a játék, sokszor bizony szeretnénk már kiállni belőle — mondta és fölemelkedett, mert hivatalos személy létére nem hagyhatta el soká a légbarlang helyiségeit. — Nem bírjuk idegekkel. Némelyik toporzékol és rugdalózik is. A normális ember a harcra született, s a neurózis tipikus tünete ez a békevágy. Ami néha szintén elég harcias formában jelentkezik.

— Hát csoda? — kérdezte Kamuthyné, s szavai kifakadtak, mint a könnyek: hát már a békére vágyni is betegség? De hiszen mindenki a békére vágyik! A legerősebb harcos is a háború végét kívánja! Épen azért, mert győzni kíván! Mielőbb győzni kíván! És a győzelem békét jelent. A harcos állam maga is mielőbbi békét kíván! — Kamuthyné valami izgatott logika szavait dobálta; de Schulberg megint csak mosolygott erre, a tények mosolyával.

— Azt alig hinném, asszonyom, arra ma senki sincs berendezve. A béke ma általános fölfordulást hozna...

— Társadalmi bomlást és gazdasági fölfordulást — tette hozzá Kamuthy úr.

— Nincs állam, amelyik ezt kívánhatná — folytatta a tanár. — A harc már oly tökéletesen meg van szervezve: az élet nem térhet vissza primitívebb és szervezetlenebb formák közé. A győztesek lennének legnagyobb zavarban. Az ő vállukra szakadna a káosz!...

— Mégis mintha minden áron és minél előbb győzni akarnának! Most már a nőket is a frontra viszik... — Kamuthyné rögeszmeszerűen tért vissza egy pontra. De a tanár, elvetve cigarettáját, mint aki siet már, csak annyit válaszolt, hogy ilyesmi nem hozhat fordulatot.

— Minden ilyen intézkedést megtesz egyidejűleg az ellenség is, mindakét fél, s ha nem kezdi az egyik, kezdi a másik. Ez a háború természetes logikája, hogy mindig több és több erőt von magába...

— Egész a végső kimerülésig! — kiáltott Kamuthyné, és szíve elszorult: óh, meg nem áll ez a pusztulás, amíg van a földön pusztítani való!

— Kimerülésről nem lehet szó — mosolygott az orvos. — Az régi háborúk frázisa volt,

ma már el se képzelhető. — S Kamuthy úr is témájánál volt újra... A mai szervezettség! Ezek a hatalmas szövetségek, amik a fél világot beborítják, s már eleve úgy csoportosultak, hogy semmi szükséges terményben ne lehessen hiány! Az emberanyag kimeríthetetlensége! Az elosztás és utánpótlás matematikája!

— Valóban nincs okunk attól tartani, hogy kimerültség miatt kelljen befejeznünk a háborút.

— Sem nekünk, sem az ellenségnek — tette hozzá gúnyosan a tanár.

— De mégis csak hinnünk kell, hogy egyszer vége lesz! — kiáltott az asszony — mert ha nem hiszünk ebben, ha nem hiszünk ebben... Hisz a gyerekeket is arra tanítjuk: „hinnünk kell a végső győzelemben s a békében" — rebegte titkosan könyörgő hangján.

— S az utolsó ítéletben, s Krisztus országának eljövetelében — tette hozzá a professzor és óráját nézte. — Muszáj visszamennem, biztosan keresnek már. De maguk maradjanak. Majd értük jövök; semmitől se kell félni! És mégis csak más itt a levegő!

Kamuthyné azonban izgatottan ugrott föl, mintha attól félne, hogy a tanár elsurran mellőlük, mielőtt még csatlakozhatnának.

— Nem, nem! itt ne hagyjon, az Istenért!

S Kamuthy úr is inkább a jó büdös légbarlang mellett döntött. Annál inkább, mert hirtelen erősödő berregés keverte a szürke levegőt, s egymás után két röpülő szegte át a házak fölött táruló égkarajt.

ELSŐ JEGYZET

a könyvről, amit Schulberg professzor olvasott

Ez a történet nem jegyez föl mindent. Délutántól késő éjszakáig hosszú az idő, s mint mondani szokták, „légbarlangi óra duplán számít". Nem állhat itt szószerint, mindaz a beszélgetés, mely Kamuthyék és Schulberg között lefolyt.

Igy Schulberg elmélkedéseinek egy része csak zárójelben s összefoglalva kaphat helyet. Ezek ahhoz a könyvhöz fűződtek, melyet Kamuthyné a professzor kezében pillantott meg. Schulberg mindig őrzött olvasnivalót légbarlangi fülkéjében. Gyakran lehetett látni, egy-egy ódon kötetre hajolva, egyedül asztalánál, s rezzenés nélkül a legvadabb bombázás közt. (Ilyen látvány különösen imponált az Örök Harc gyermekének.)

A könyv, melyet ezúttal olvasott, csakugyan még a régi békeidőből maradt, s annak szellemét tükrözte. Ez volt az a korszak, melyre Kamuthyné

mint az emberi kultúra és boldogság letűnt érájára tekintett vissza. Annál meglepőbb Schulberg okoskodása, aki azt szerette bizonyítgatni, hogy ez a boldog békekorszak — kivált amint a XIX. század már a XX.-ba fordult — oly társadalmi ideálokkal volt tele, melyeket az Örök Harc Kora valósított meg.

— Igen, a mi mai világunk... Annak a sokat bámult kultúrkorszaknak mi voltunk a végső eszménye. A XX. század szemével tekintve az örök harc társadalma: a tökéletes társadalom.

S mikor látta Kamuthyné meglepetését, megpróbálta pontokba foglalni a XX. század békeéveinek vágyait s eszméit, melyeket az Örök Harc Kora beváltott.

1. Ahogy Kamuthy úr megjegyezte, az egymásrautalt nemzetek ideális csoportosulása jött létre. Ez gyakorlatilag megvalósítja a nemzetközi egyesülés gondolatát, mégsem adva föl a harcos nemzeti lét önérzetét sem. A nacionálizmus és nemzetköziség régi ellentéteit sikerült így összeegyeztetni. Ellenségeink nemzetközi jelszóval küzdenek; de mi is vagyunk oly nemzetköziek, mint ők, s (harci egységeik különállásában) ők is vannak oly nemzetiek, mint mi.

2. A hadiérdekek a szövetséges nemzeteket egyetlen gazdasági egységbe, hatalmas szervezetbe kényszerítik. A központi vezetés lehetővé teszi a termények racionális elosztását s megszünteti mindazokat a bajokat, amik a béke idején az egyes

nemzetek gazdasági különállásából következtek. Kamuthy úr erre is helyesen rámutatott.

3. Egyáltalán: a XX. század irigyelt kultúrája a gazdasági kérdést tekintette az emberi boldogság titkának; s mégis egyre távolabb juttatta a megoldástól. Ez a kérdés az örök háborúval a legtermészetesebb megoldását nyerte. A munkanélküliség s a velejáró nyomor megszünt. Az állam saját érdekében kényszerül katonáiról gondoskodni. S minthogy lassankint az egész lakosság a harcba vonódott: a szocializmus álma valóra vált. Nem mintha éhezés, sőt éhhalál is nem fordulna elő elég. De a harcolónak semmiféle szenvedéstől sem szabad visszariadni. Az éhhalál a hősi halál egy neme lett, amelyért senkisem panaszkodhat...

4. Fölmentve az anyagi gondoktól, e tökéletes társadalom embere minden erejét a közös cselekvésnek szentelheti. Maga a társadalom aktivista, azaz cselekvő, a felfokozott erőknek abban a lázában, amelyet csak a harc jelenthet. Minden ember teljesítőképességének maximumát adja, s energiáit maradék nélkül kiélheti. A nők hadbavonásával végkép eltünnek azok, akik a háborúban nem cselekvők, hanem szenvedők voltak. Aki marad (mint a Kamuthy úr-féle rokkantak): azokat aligha lehet szenvedőknek mondani.

5. A tökéletes társadalom kollektiv. Az egyén teljes erejével áll az összesség szolgálatára, s mindenben alárendeli saját érdekeit a közös érdeknek.

Ez sohasem valósult meg oly szépen, mint az örök harc korában. Ez a háború az önfeláldozást mindennapi élménnyé tette, és a hősi halált (melyet már a római költő legszebb halálnak nevez) csecsemőktől az aggokig mindenkinek hozzáférhetővé.

6. A cselekvő és kollektív élet kizárja a dekadens kultúrát, mely köztudomás szerint a régi Európa egyik rákfenéje volt. Mindaz, ami az akaratot bénítja, a cselekvést gyengíti, az erkölcsöket rontja, a fantáziát megfertőzi, az egyén önérzését fölcsigázza, az öncélú művészet, a szellemi tudomány, a metafizikai gondolat, az érzelmi komplikációk kultusza, eltünt, vagy leszorult azzá, ami! Üres játékká, melyet senkisem vesz nagyon komolyan.

— Ismétlem, asszonyom — mondta Schulberg —, én személyileg még a régi, dekadens kultúra gyermeke vagyok. De nézze ezt a régi, békevilágból való könyvet. Egyáltalán nem politikai mű, nem szól társadalmi, gazdasági vagy nemzeti témákról. Egy tudós életrajza, s egy hírhedt tudományos kisérletet ir le. De szerzője, egész magatartásával, ahogyan hősét s magát az önzetlen tudományos kutatást tekinti, elárulja a társadalmi eszményt, melynek ő is szolgálatában áll. Főleg az előszóban. Itt a tudománynak a gazdasági élettől való függését s a társadalmi harcban való szerepét hangsúlyozza, s az igazság kritériumául a hasznosságot hirdeti... — Schulberg föllapozta az előszót, mondatokat idézett, egész bekezdéseket...

A könyv, mely e hosszas fejtegetésekre alkal-

mat adott, egyike volt azoknak az úgynevezett „regényes életrajzoknak", melyek a XX. szazad közepén még java divatjukat élték. Hőse egy híres természettudós, kinek nevét egy valóban szenzációs kísérlet, s némely különös kaland tette annakidején emlegetetté. Az életrajz írója nem azonosította magát hősével. Inkább bizonyos fölénnyel kezelte, mint egy érdekes kuriózumot. Ahhoz az iskolához tartozott, amely szerette a történelem nagy alakjainak nimbuszát megtépni, s felfedezni bennük a „nagyonis-emberit". Hőse, mint biológus, egyike volt az utolsóknak azok közül, akik az élet titkát s az ősnemzés problémáját kutatták. Különös sikere (vagy balsikere) után a kutatásnak ez az iránya teljesen kiment a divatból, annál inkább, mert gyakorlati haszonnal nem igen kecsegtetett s a tudományos erőket mind kizárólagosabban háborús célok foglalták le. Az örök harc előkészítésének kora volt ez. A fölényes életíró finom iróniával világít rá a disszonáns helyzetre, hogy míg körös-körül óriás népek izgatottan fegyverkeznek egymás ellen, soha-sem-sejtett emberpusztító gépek épülnek, milliárdok árán, s a városok munkátlanainak éhes tömegei mind fenyegetőbben lepik el az utcát: addig hőse, a tudós, az Isten titkaival játszik, mintha semmi sürgősebb dolog nem volna, s költséges kísérleteket végez, hogy az élet keletkezését e földön meglesse. Ez a tudós inkább Don Quichotte, mint hős; többszörös kudarcai, ámbár

véletlen, mondhatnám, kozmikus okokból származnak, a megérdemelt fölsülés benyomását teszik. Életrajzához jól illik először a harc, a cselekvés, a kollektív és materiális érdekek elsőbbségének kifejtése, melyek lépten-nyomon és szükségszerűen megcsúfolják a szellem gőgjét, a békés kultúrakaratot, az elméleti tendenciákat s az egyén lázadó és szeszélyes kíváncsiságát.

Mulatságos volt például olvasni a szavakat, amiket az életrajz tudós hőse egy interjúoló ujságíró előtt mondott kutatásairól. Vezérszólama a régi orosz iró híres mondása volt: „Az ember valami nagy". Nem mintha a tudós köteles szerénységét nélkülözte volna.

— Nem énrólam van szó. A tudomány személytelen. Én csak láthatólag illusztráltam azt, aminek elvét és lehetőségét rég tudta már minden szakember. De ez volt az utolsó lépés. Robogunk, röpölünk, a nap rajzol nekünk, a villám világit, nincs távolság. Látjuk és halljuk, ami túl van hegyen és tengeren. A veséket vizsgáljuk, mint az Isten. Tenger alá szállunk, s biztos utunk van a sztratoszférákba. Ez mind semmi. Ez mind csak külsőség. Csak most hatolunk be a titokba. Az Ember most lett a Természet ura: teremtő.

Joggal is érezhette magát teremtőnek. Mint az Isten, ő sem mindjárt magát az életet hozta létre, hanem az élet feltételeit létesítette, egy valóságos új földet alkotva kicsiben, melynek az életet önmagától kellett kitenyésztenie. Óriási

költséggel, s a különböző szakmájú tudósok egész táborkarának közreműködésével dolgozott, geológus, palaeontológus, botanikus és sejtkutató asszisztensek vették körül, s ő maga szinte éjjel-nappal ott ült mozgatható székében, egy különös mikroszkóp előtt, lesve a Kis Föld életjelenségeit.

— Egy egész világ ébredését kell figyelnem — magyarázta. — Ez a miniatűr föld csak a mi szemünknek olyan miniatűr. Voltaképp, a maga kicsiségében nem kevésbbé gazdag, mint a nagy planéta, amelyiken élünk. Kémiai és geológiai összetétele egészen hasonló. Nedvességi és hőmérsékleti viszonyai ugyanazok. Minden a skálától függ. A legkisebb égitest épannyi életet és gazdagságot zárhat magába, mint a legnagyobb. Az én kis tekémen minden egy meghatározott mérték szerint sűrűbb és gyorsabb. A Föld egész élete zsúfolódik itt, térben és időben.

— Időben is? — kérdezte az ujságíró, kissé elcsodálkozva.

— Természetesen: gyorsabb a mozgás, gyorsabbak a folyamatok. Csak így lehetett elképzelni, hogy bevárható időn belül megjelenjék az élet. Ahogy mappányi területen világrészek férnek, egy nap alatt évszázak gördülnek le. Ép ez teszi a Kis Földet alkalmas tárgyává a tudományos megfigyelésnek.

— Egy mesterséges égitest, egyenesen a mikroszkóp alá — formulázta az ujságíró.

— Úgy van. Annál inkább, mert az élet ami

ezen a kis gömbön tenyészni kezd, valóságos mikroszkópikus jelenség lesz. Azért kell ez az újszerkezetű optikai készülék, mely lassítja a mozgásokat és nőtteti a méreteket.

Az ujságíró maga is odaillesztette szemét az ú. n. kronomikroszkóp fölé. (Schulberg megjegyezte, hogy ennek a szerkezetnek gyártását, hadicélokra nem lévén használható, azóta beszüntették, s elméletét is meglehetősen elfeledték.) Az ujságíró gúnyolódva közli, hogy nem látott egyebet, „csak mintha valami nyálkás sár üllepedne". Ez a sár azonban már eleven volt. A földi élet ősjelensége, mely a kellő feltételek beálltával a kis Föld talaján is megjelent, megcáfolva azt a hipotézist, mintha az élet idegenből, kozmikus erők folytán, a világűrön át hányódó csírákkal hullt volna földünkre.

Schulberg professzort mindez rendkivül érdekelte. Nem épen tudományos szempontból. Ebben a tekintetben a Kis Föld története valóban csak egy érdekes kuriózum emlékét hagyta hátra. Kamuthyné még emlékezett gyermekkorából a fantasztikus eseményre: mikor a híres üstökös, melynek csóvája abban az időben légkörünkön átvonult, a laza szerkezeten lebegő Kis Földet a saját gravitációs körébe vonta, s mint valami új bolygót, csöppnyi holdat, magával vitte az Űrbe. Harminc év mulva az üstökös mégegyszer elvonult a földközelben: ez volt az a megjelenése, melyről a babonás nép még ma is állítja, hogy az örök harc

jövetét jósolta meg. A Kis Föld ekkor ismét a megfigyelés távolába jutott. De ez az idő már sokkal nyugtalanabb volt, hogysem tudományos értékű vizsgálatok maradtak volna. A miniatűr bolygóval igazában csak alkotója törődött, ő azonban a háború kitörését megelőző izgatott napokban váratlanul és rejtélyes módon eltünt, s vele együtt vesztek el följegyzései.

Kamuthyné erre is emlékezett: valami homályos ügyről beszéltek, egy haditalálmányról vagyis inkább tudományos felfedezésről, melynek titkát a tudós nem akarta hadicélokra átengedni; s ezzel függött volna össze eltünése.

— A harc győzött az elmélet fölött — mondta Schulberg. — Mint mindig. A kis Föld és megteremtője lassankint a feledés zsákmánya lesz. Ki is érdeklődne még ily régi történetek s tudományos furcsaságok iránt? Hacsak mi nem, asszonyom. Javíthatatlan könyvbarátok. Olvasni mindenesetre érdekes ez a könyv; mulatságos rajzot ad egy régi tudósról, eltünésének körülményeit új leleplezésekkel világítja meg, s különös alkotásáról, a Kis Földről, minden tudhatót összefoglal. Képzelje, asszonyom! Ezen a kis golyón azóta él az Élet. A földi élethez hasonló. De gyorsított ütemben. E néhány évtized alatt sok-sok ezerév folyt ott le. A geológiai korszakokon keresztül ma már talán az emberig ért. Talán megkezdte a világtörténetet. Talán már el is végezte. Ha igaz, hogy viszonyai és összetétele pontosan

másolják a földieket, ez a történet is mása a mienknek. Csakhogy mikroszkópikus kicsiségben. De minden relatív. A mi nagy földünk — ahogy a régi csillagászok mondják — csöppetsem kevésbbé mikroszkópikus a világűr távol napjaihoz képest, mint a mi szemünkben ez a kísérleti bolygó, amit játékból alkotott egy avult tudomány adeptusa. S ha egész nemzetek megfulladnak, ha a fél emberiség egyszerre elpusztul a háborúban: az nem fontosabb esemény a világon, mint e mikroszkópikus történelem szenzációi. Olvassa ezt a könyvet, asszonyom. Kölcsön adom.

Kamuthyné alig tudott figyelni ezekre az elmélkedésekre. Mégis hálát érzett: elviszi és elolvassa a könyvet. Ez a könyv mintha összekötötte volna őt Schulberggel, valami kapcsot teremtett közöttük. Ha a légbarlangban nem tudnának is beszélni Elzáról, azt a halvány reményt, amit a professzor látása költött benne, magával viheti haza, mint a könyvet...

Szükséges volt ezeket elmondani, minthogy a könyv még szóbakerül. De Elza is szóbakerült, még ezen a légbarlangi estén, éspedig — az asszony hirtelen elhatározásából — mindjárt azután, hogy az erkélyről visszajöttek.

MÁSODIK SZAKASZ

ÉLET A LÉGBARLANGBAN

TOBORZÓ

Benn a légbarlang sistergett, mint egy katlan. Nem az a lefojtott nyüzsgés, ami előbb! Nyoma sem maradt a gázmenhelyek ünnepies nyomottságának... Ezt most másfajta izgalom váltotta föl! A feszültség föloldódott, a gázveszélyt szinte elfeledték, a rádió lelkesítő beszédeket adott le a „női frontszolgálatról". A levegő mindig rosszabb lett, a hangulat egyre jobb, mint a szűk kocsmákban. Az alsóbb emeletek felől éles női éneklés hallatszott, belevegyülve a ventilátorok zúgásába. Vad nők italokat követeltek, mint az újoncok. A légbarlang tisztjei kissé tanácstalan nézték ezt a hazafias fegyelembomlást. Schulberget csakugyan keresték már. Körülvették és föltartották. Telefonon titkos utasítás jött: nem zavarni a lelkesedést! Kamuthyék tétován várakoztak, alig tudtak tájékozódni a zűrzavarban. A tömeg a lépcsők körül tolongott, s kíváncsian szívta az alulról fölhatoló

lármát. Egy harcias női menet járta be az egész légbarlangot: némely lány katonakabátot kerített, lehámozva a vigyorgó fiúkról. Mások a gázvédő mackót és gumiruhát vették föl, hogy legalább ezzel öltsenek marcona színt. Üvegszemmel jöttek és érc-orral, csörtetve, nadrágban. Kamuthyné izgatottan várta Schulberget, képletesen beléjekarolt, az egész lelkével, s bátorságot szedett össze, hogy beszéljen, mert itt volt a végső pillanat.

— Egy percre még, egyetlen percre még, professzor! — kiáltott, amint Schulberg nagyúri udvariassággal az asztalukig kalauzolta őket — csak egy percre még üljön le itt, vagy jöjjön vissza majd... vagy mondja meg, hol kereshetném föl — ijedt meg, amint a férje rosszaló arcára pillantott —, muszáj, hogy adjon nekem még egy pillanatot! Hisz maga is bevallotta... maga is sajnálja, hogy minden így kialszik... mégis csak borzasztó ez!... nekem elesett egy fiam, de van még egy lányom! — s már kétségbeesve tette hozzá: — Ebben a lármában nem lehet beszélni!

— Nem, ez igazán nem alkalmas hely erre, Livia! — szólt közbe Kamuthy úr, férji korholással, mire Livia még izgatottabb lett, és most már valósággal is megragadva a professzor kezét, a szemébe nézett, mintha a sorssal nézne farkasszemet:

— Csak azt az egyet mondja meg, tanár úr... csak egyetlenegy szót... hisz mindenről szóltunk, csak erről nem... és itt mindenki ezzel van tele... hát olyan bizonyos már?... csak legalább bizonyosra tudná az ember!... — Kamuthyné elfelejtette, hogy maga volt az oka, ha nem tudott többet. Készakarva elzárkózott a hírek elől s nem értette a jelentőségüket, mert nem kérdezett róla senkit. — Mindenről szóltunk, csak erről nem! — ismételte.

— Nem ám, csak az imént is! — Kamuthy úr nem szeretett a jövő zavaró eshetőségeire gondolni; de az asszony már föltette lelkét, egyetlen kérdésében.

— Maga biztosan többet tud, mint mi, professzor úr!

— Én sem tudhatok mást, mint mindenki — utalt Schulberg a lelkes tömegre.

— De mi lesz aztán? Mégis csak jobban tudja, mi lesz aztán? Hogy hogyan fog ez a gyakorlatban megvalósulni? Mi fog most következni?

A tanár íróasztalának fiókjára gondolt, ahol már készen vártak az erre vonatkozó titkos utasítások és rendeletek.

— Természetesen a sorozások fognak következni.

— De mikor?

— Nagyon hamar.

— Mikor? Mikor?

— Néhány napon belül. — A tanár kicsit bosszús és kegyetlen volt. — Nem lenne semmi célja, hogy meg ne mondjam. Holnap már úgyis megtudja mindenki.

— De hátha a szavazás máskép dől el? Hát ez már lehetetlen? Teljesen lehetetlen?

Schulberg csak mosolygott.

— De hiszen a konzervatív párt ellene volt ennek a javaslatnak! — kiáltott Kamuthyné. — Még az uram is ellene volt... Úgy vélte, túlságos megtiszteltetés ránk, ha meghalhatunk a hazáért!

— No és nem volt igazam? — pattogott Kamuthy úr. — Alig ment híre, hogy a dologból lesz valami, s már itt a mindenféle lárma, hisztéria, idegeskedés! Micsoda visítások! alig hallom a saját szavamat. És maga is a siránkozásával! Mondhatom, nagyszerű bizonyítványt állítanak ki magukról! Ez az a nyugalom és méltóság, amivel viselkedni illenék azoknak, akik résztkérnek a haza védelmében?

Kamuthyné csak azt a félmondatot kapta ki, hogy „a dologból lesz valami". Mit jelent az, hogy „lesz valami"? Még nem bizonyos? Már bizonyos? De Schulberg, valami titkos *Wahlverwandschaft* folytán hirtelen ellenszenvet érezve a kitünő Kamuthy úr iránt, s megsajnálva az asszonyt, intett valakinek,

aki el akarta hívni, hogy várjon, s mint aki megbánta ridegségét, egy pillanatra még le is ült az asztalhoz, mintegy nyugodt és humánus akkorddal akarva lezárni a diskurzust.

— Asszonyom, én is a konzervatív párthoz tartozom, nekem se rokonszenves a nők kötelező hadbavonulása. Nem mintha én nem tartanám méltónak a női nemet... Ezek a lányok — mutatta az ölelkező s kipirult amazonok arcát, kik gáz-sisakjaikat szellőztették — épúgy meghalnak, ha muszáj, mint a férfiak. De én afféle utolsó mohikán vagyok, és csakugyan sajnálom, hogy „minden így kialszik". Én még könyvek közt nőttem, bennem is dolgozik az a nosztalgia, amiről beszéltünk. A régi, békés kultúra nosztalgiája, aminek maguk az utolsó őrei, asszonyom. A harc önöket is magába szívja. Én szívesen tartóztatnám ezt a folyamatot. Sajnos, reménytelen.

— De hátha mégis! — lihegett az asszony. — Hisz sokan lehetnek, hisz leszavazhatják...

Az ura gúnyosan nevetett.

— Milyen naív maga! csak nem gondolja, hogy szavazásra bízzák ezt! Rég el van ez döntve: ami muszáj, az muszáj. Kényszerű és halaszthatatlan — gurgulázta bizonyos elégedettséggel. — Az ellenség megelőz bennünket.

— Látja, bele kell nyugodni ebbe is, mint annyi mindenbe! — ragadta meg most Schulberg a Kamuthyné kezét, kedves és vigasztaló fölénnyel, s barátilag, komolyan kezdte magyarázni: az ellenséges rádiók hullámhosszain egymásután jelentkeznek a hírek: odaát már bevégzett dolog ez; ilyenformán a javaslat ellen szavazni nyilvánvaló hazafiatlanság lenne. A konzervatív párt távolmarad, politikai illemből...

— De... férfiak egyáltalán nem vesznek részt... — tördelte az asszony, a hivatalos közlés szavaira eszmélve.

— A nők pedig lelkesen és honleányi közfelkiáltással fognak dönteni. Nézze csak!

Egy fiatal leány, akiben Kamuthyné, mikor marciális toalettjéről arcára pillantott, a másodosztálybeli kis fitost ismerte föl, odalépett az asztalhoz:

— Egy kokárdát, néni!

Azzal a kacérsággal, mellyel e kor leánykái saját nemük idősebbjeivel szemben viselkedtek, maga tűzte az asszony mellére a kokárdát, amit veszélyes lett volna itt el nem fogadni. Kamuthyné áldozatként tűrte, sápadtan s mereven.

— Óh, minket nem visznek el, édesem! — szólt egy élemedett asszony a közelben. — A hazának csak a fiatalja kell!

A nótázás elnémult: az őrök leintették.

A rádióból egy nő-vezér szónoklata hangzott. A lányok, lábukat lóggatva, az asztalokon ültek és nem figyeltek rá: a fiúkkal barátkoztak, s azokat faggatták, mint jövendő bajtársakat. Teljesen fölszabadulva érezték magukat, s főleg azon az ostromon mulattak, amivel az első osztály helyiségeit bevették. A tapadó gumiöltönyt hanyagul kigombolták, sőt már blúzukat is Kamuthy úr arról beszélt, hogy ki kellene utasítani innen az illetéktelen elemet: ők is rontják a levegőt.

— Elviselhetetlen ez a hőség! Meddig tartanak még itt bennünket? Hisz már nyilván nem történik semmi... Ámbár az imént két röpülő cirkált... — A lányok azonban elvágott jövőjükön tünődtek.

— No legalább nem élünk vénségig — röhögött az egyik.

— A statisztika szerint — mondta egy másik — a hadbavonult ifjúságnak átlag élettartama harminc év.

— Az sok, az nagyon sok — mélázott a kis fitos. — Még tizenkét esztendő.

— Csak senkinek sem kívánom ezt a tizenkettőt! — motyogta egy szabadságolt fiú.

IDEGEK

Schulberg úgy érezte, hogy ottragadt a Kamuthyék asztalánál. Imént hívta valaki,

de az eltünt a kavargásban; a személyzet a betódult nőkkel évődött; asztala mellett idegenek ültek; fülkéjébe nem volt kedve elvonulni, szükség is lehetett a jelenlétére. Egy kicsit kiszakadt rideg megszokásaiból; filozófikus hajlamait izgatta az elébetáruló emberi komédia. Érdekelte még Kamuthyné is, ez a remegőlelkű asszony, aki mintha egy régebbi kor érzékenyebb idegrendszerével élte volna e mostaninak végleg beborult életét... Látta szemében a rettegést, hogy eltávozik. Látta, hogy még beszélni akar vele, még egy szót, még egy szót! A „szigorú úr" lépett az asztalhoz, a telefontól jött. (A központi gázfegyelmit hívta föl.)

— Még mindig nem látnak okot beavatkozásra.

— Ki kell kissé engedni a kedélyeket!

Schulberg mosolygott, a szigorú úr kétségbe volt esve. Kamuthyné minden mozdulatot figyelt; szemével lefogta Schulberget. Végülis kifakadt. Nem bírta, nem bírta már! Bár csak őt vinnék hadba, őt ölnék meg! Hát nincsen segítség? Nem, még az öngyilkosság sem segítség itt! Hogy irígyelte ezeket a lányokat! Ha ő meghalna, Elza csak épenoly veszélyben volna, mint azelőtt... és ő sohasem láthatná többet! Amíg ő él, még mindig tehet valamit... még jöhet valami! Lehetetlen, hogy ne legyen segítség!

— Semmit sem lehet tenni, tanár úr?... Tegyük fel, hogy volna valaki, akiért érdemes... — Valaki fiatal, akiben frissen él még az, amit ők mindaketten sajnálnak, magyarázta. Schulberg elnézte, míg beszélt: nagy, barna szeme volt és ideges ajka; némi archaikus arisztokrátizmus ült ezen az arcon, mely kissé fonnyadt volt és keleti: érzékeny idegek előkelősége. — Nincs magának senkije, akiről nem tudná tűrni a gondolatot, hogy így elpusztuljon? — kérdezte hirtelen. — Ha én férfi lennék, már rég elestem volna... elestem volna a fiam mellett... Óh, ha inkább én, inkább én mehetnék!... nem lehetne ezt megcsinálni, ezt legalább megcsinálni, tanár úr?... Ha én most, azonnal elmehetnék... bevonulhatnék... talán előbb meghalnék, mint a lányom! — kívánta, nem nagyon következetesen. — A fiam elesett, tanár úr, és magamért nem félnék én soha: de ha tudná, mi van a lányomban, mi lakik az én lányomban! — kiáltotta egészen exaltáltan. — Ha ismerné a lányomat, tanár úr! Mondja, bizonyos, hogy nincsen segítség? — tette hozzá halkan.

— Ugyan, mi lakik a lányában! Nem szeretem ezeket a nagy szavakat — tört ki Kamuthy úr. — A lányában is csak az lakik, ami magában, egy jó adag hisztéria! S ez annak a sok ostoba könyvnek a hatása... Én

hatóságilag égettetnék el minden könyvet, ami a háború kitörése előtt íródott!

— No ez nekem is szólt — mondta Schulberg, mosolygó fölénnyel, mint aki messze lakva az emberi érzelmek bolondos hullámverésétől, megengedheti magának a szabad állásfoglalás és megértő liberálizmus fényűzését. — Hadd legyenek a könyvek, úgysem soká lesz, aki olvassa... Mi még, asszonyom — fordult udvarias cinkossággal Kamuthynéhoz, mintegy élét véve az asszony izgatott kifakadásának, s a finom társalgás medrébe kanalizálva azt — mi még csak hadd szívogassuk a régi ópiumokat, amíg lehet; én magam is, látja, osztakozom, s mint valamikor az ópiumszívók, örülök, ha szenvedélyem társával foghatok kezet...

Még zsivajban kezdte a beszédet, de az utolsó szavakat halálos csöndben mondta. Kívülről, mintegy vattától elfojtva, gyors egymásutánban sorozatos pukkanások hallatszottak. Vad, bár tompa dörej tört nyomukban: robbanás, immár kétségtelen.

Schulberg hangja egy pillanatra sem csuklott el, tökéletes fegyelmezettséggel beszélt tovább, s mondatai csak még kerekebbek s fölényesebbek lettek. Mosolya elégülten nyugtázta, hogy elállt a kavargás, zavartalanabbul lehet filozofálni.

Volt idő, amikor nehezen értették volna

meg azt az aránylagos higgadtságot és nyugalmat, mellyel az Örök Harc korának gyermeke vad bombázások zenéje mellett közömbös társalgást tudott folytatni, s legalább az első osztályban etikettes elfogulatlansággal viselkedni. Az illem a veszély lehető ignorálását kívánta: *chic* volt, nem beszélni róla, amíg tartott. Az idegesebbek fülkéikbe vonultak, a gyermekeket szintén odavitték; a férfiak nagyrésze — Schulberg is, ki orvosi expedíciókban nem egyszer fordult meg a front körül — külömbeket élt át a harctéren; s még a nők is kicsi koruktól fogva eléggé hozzászokhattak ilyesmihez.

Mindazáltal csupa izgalom volt a levegő: de ez főleg épen a lárma elhalkulásában jelentkezett. Aki szólt, önkénytelenül suttogva szólt; s a fülkékből kihangzó sírás és vonítás mintha csak a csöndnek része s barátságtalan háttere lett volna. A fölriadt csecsemők visítottak, s minden robbanásra új üvöltés felelt.

Kamuthy úr nem tarthatott vissza egy rosszaló „Mégis?"-t, mert ez az esemény ellenkezett hipotézisével, s egyébként is kellemetlen és aggasztó volt.

— Legalább nem ülünk itt hiába! — mondta, hogy nyugtalanságát elleplezze. S kifejezte a szokásos kívánságot, hogy a jelenlevők lakásaiban nem esik kár. — Hát maga mit remeg? — riadt a felesége felé.

— Nem kell félni — mondta Schulberg tanár, atyás mozdulattal fektetve kezét a Kamuthyné karjára. — Földgumiburkunk a legjobb összetételű, különben is egészen csekély a percentszám. Vegye úgy, hogy a menny dörög! — De az asszony a mennydörgéstől is reszketett volna. Megviselt idegzete fölmondta a szolgálatot. Elzára is gondolt és hogy merről jönnek a hangok, s merre lehet az egyetem?... Egészben véve sokkal jobban látszott félni, mint az ura; pedig az félt jobban.

Kamuthy úr föl is használta ezt saját applombjának erősítésére; mert félelem ellen jó methódus az is, mások félelmét csúfolni. Bezzeg most elhallgatott Livia! Abbahagyta a jajveszéklést, jelenetcsinálást! Kitünő gyógyszer a hisztéria ellen! Kamuthy úr szörnyen restellte feleségének idegrohamszerű viselkedését a tanár előtt.

— Maga nem tud behelyezkedni, kedvesem, a mai időkbe. Úgy él, abban az érzelmi ideológiában, amiben a régi, ideges világ élt, amikor még nem volt fegyelem elég, hogy az idegeket kordában tartsa...

— Ma talán jobb a világ! — zokogott föl az asszony. — Ma talán nem ideges!

— Láthatja! Próbáljon meg itt ideges lenni! Idegeskedjen a bombákkal!

De Livia lázadt, ellenmondott, szinte elfeledkezett a dörgésekről, vitatkozni akart.

— Maga beszélte az imént, mik történnek... a gyűléseken és mindenfelé...

— Én beszéltem? Ugyan mit beszéltem? Azért, mert egypár bolond akad? Egypár bolond mindig akad! Kivált ha a fegyelem meglazul. De azelőtt mindenki bolond volt! Én legalább csak ezt látom azokból a régi híres regényekből. Ma egészen máshogy van; az emberek komolyan végzik a dolgukat, mert persze muszáj nekik, nem foglalkoznak mindig a saját becses személyükkel, elég foglalkozást ad a háború, nem is érnek rá idegesek lenni...

Kamuthy úr dühösen szónokolt, mintegy önmagából is ki akarva disputálni minden esetleges idegességet. Az orvos azonban fölkapta a témát: orvos lévén és egyúttal parancsnok, akihez, mint a hajóskapitányhoz, veszély idején, jól illett a tüntető flegma, melyet a nyugodt, bölcselkedő beszéd, kivált erről az orvosi tárgyról, előnyösen hangsúlyozott. Schulberg póza nem épen Kamuthyéknak szólt, hanem a körülöttüklevőknek is. Mindig jóhatást tett, ha a parancsnok társaságban, a közönség közt ült ilyenkor: míg ha fölkel, minden léptét nyugtalanság kommentálta volna... A „szigorú úr" halk jelentései jöttek-mentek; a rádió hallgatott, Kamuthy úr nagy bosszúságára.

Schulberg a háború „idegcsillapító" hatá-

sáról tartott előadást, mely kétségkívül megvan: már 914-ben is kitűnt ez. A háború leköti az egyént és mentesíti a felelősségtől.

— Mint az idegszanatóriumokban, ahogy azelőtt gyógyították az idegeseket, hogy minden percüket, minden órájukat lekötötték valami tennivalóval... Vagy mint a jó kórházi fegyelem alatt, ahol a legmakrancosabb beteg is hagyja magát vinni a legveszedelmesebb műtétekre...

— Mert sokkal fáradtabb, hogysem ellenkezzen! — kiáltott Kamuthyné...

— És belátja, hogy okosabb nyugton maradni s tűrni, hogy történjék vele, aminek történni kell — tette hozzá oktató hangon Kamuthy úr. Ebben a pillanatban szörnyű detonáció rázta meg az egész épületet; hallani lehetett, amint a földgumi-burkolat egymásután több ízben belapul s visszaroppan a menyezet fölött. Kamuthy úr torkán megakadt a szó; Schulberg mosolygott és befejezte:

—Úgyhogy bizonyos értelemben csakugyan lehet mondani, hogy az emberek ma nem olyan idegesek, mint az örök harc előtt voltak.

— Akkor annál rosszabb! — kiáltott az asszony. — Mit ér ez a kétségbeesett nyugalom? Ez csak annyit jelent, hogy minden reményt elveszítettünk már! Ez minden idegességnél borzasztóbb! Az idegességben mégis

remény van! adják vissza nekünk az idegességet! ... Óh Géza, hát nem látja, nem érzi, milyen rettenetes ez a maga agyonfegyelmezett, idegességnélküli világa? Én az imént egy utcai hangszóró előtt néztem a hallgatók arcát. A veszteséglajstromot olvasták! — Kamuthyné tenyerébe temette homlokát, és hangtalanul rázkódott, valami távoli explóziók ütemére. — Rettenetes, rettenetes! Ez a maga kedvérevaló világ! — ütötte föl fejét keserűen.

Kamuthy úr bizonyos megnyugvással figyelte a robajok pillanatnyi távolodását.

— Nézze, fiam, az élet sohasem volt valami nagyon vídám, és elvégre az emberek mindig csak meghaltak valamikor.

És hosszú kortyban fölhajtotta maradék hadisörét.

FEGYELEM, MÁSODIK ÉS HARMADIK OSZTÁLY

„Az emberek mindig csak meghaltak valamikor!" — Kamuthynét még jobban föllázította ez az egyszerű igazság. Igen, meghaltak, ágyban, betegségben, a természet törvényei szerint, öreg korukban, — s szinte sértő szándékkal tette hozzá:

— Ahogy maga fog meghalni majd!

— Magával együtt! — nevetett Kamuthy úr — reméljük! mert magát már csak itthon

hagyják nekem. Viszont velem is sok minden történhetik még. Látja, milyen logikátlan: ha ez a természetes halál: mért veti szememre? De én azt is kétlem, hogy a természet törvénye épen az ágyban való meghalást írja-e elő: mit gondol, tanár úr?

Schulberg elismerte, hogy az ember ragadozó állat, s a legtermészetesebb halálnem alighanem a harctéren elhullni... Kamuthyné ép felelni akart: de hirtelen elsápadt s fölsikoltott. Lábánál egy vadállat rohant el, észvesztő vonítással, a teremben mindenki fölugrott, s ugyanekkor új robbanás rázta meg a levegőt. A vadállat Aida kutya volt, aki váratlan kiszabadult fogságából, s kétségbeesett iramban rohant egyenesen a kijárat felé. Mögötte, a nyitva maradt fülkeajtóban, egy fiatal lány állt, zavartan, mint ki tévedésből nyitott be valahova. Ez a leány azokból való volt, akik imént csoportokban tódultak föl ismeretlen mélységekből ez előkelő magaslatokba, s akik most már megint kezdtek visszaszállingózni, részben önkényt, meghitt helyeiket keresve a remegés óráiban, részint a „szigorú úr" diszkrét figyelmeztetésére, aki az ijedt hangulatot némi rendcsinálásra próbálta fölhasználni.

A rendet azonban Aida kutya nagyon is vad kitöréssel zavarta meg. A leány lélekzetvesztve nézett utána, mint egy rémre, melyet

ő maga bocsátott szabadon. A rém visítva rontott ki lábai közt s majd föl nem döntötte. A zajra kinyílott a szomszéd fülke ajtaja, s egy fiú jelent meg fölgombolt katonabluzban; jelvényei mutatták, hogy már menetszázadba volt beosztva.

— Eltévesztette az ajtót, kedvesem! — nevetett a fiú. Egy gazdag hadigyáros fia volt (az üzleti politika áldozata, mert az ilyen családokban mégis csak mindig föl kellett áldozni egy-egy fiút). Neki nem imponált a robbanás: élvezte maradék életét! Csuklónál ragadta a leányt, s bevonta magával fülkéjébe.

— Fene ezt a dögöt, hogy megijesztett! — vonta száját a lány, s egy megvető pillantással a tömeg felé, mint aki nem bánja, ha meglátják is, dacosan tünt el a fiú mögött.

Ki látta volna meg? Minden figyelem az ámokfutó vad kutyára veszett. De Kamuthyné riadt szemét szinte beteges kényszerűséggel vonta magára a fiatal leányalak, s a hadbamenendő fiú.

— Mit lehetne még ennek a fiatalságnak rossz néven venni?

Aida már az alsóbb osztályokhoz vezető lejárón csörtetett, vadul lihegve és érthetetlen pánikot keltve.

— Utánamenni és elfogni! — rendelkezett a „szigorú úr".

— A fülkében volt! Ki eresztette ki? —

tördelte Aida asszonya. Szemébe kiült a borzalom. Aida lázadó volt. Halálra ítélik.

A szolgák liftbe ugrottak, hogy az ebet megelőzzék. Aida most a másodosztály termein vágtatott keresztül-kasul, lépcsőn, csarnokon, folyosókon. Jöttét mindenütt megelőzte zaja, és sikoltások kísérték. Riasztóbb volt a bombáknál, mert váratlanabb. Az emberek ijedten ugráltak föl. Legtöbb nem is tudta, mi történt? A háború hozzászoktatta őket, hogy minden pillanatban új, ismeretlen rémet várjanak. Egy söröskancsó csörömpölve hullott a földre. Egy vak ember fülhasító kiáltásokban tört ki.

És gyermeksírás bömbölt mindenfelől. Az egyik teremben félhomály volt: közmegegyezésel eloltották a lámpák egy részét, hátha sikerül a kicsinyeket elaltatni. Itt másképmént, mint az elsőosztályban. Legtöbb ember nem volt elég gazdag, hogy fülkét béreljen. Padokra, asztalokra hevenyésztek ágyat; s néhány gyermek csakugyan elszunyadt, a bombák dacára. Ezek most, nyugtalan álmukból riadva, éktelen sivalkodást csaptak. A sötétben még rettenetesebbnek tűnt föl a váratlan zenebona.

— Fogják meg! — kiáltott valaki.

— Fölcsavarni a villanyt! — orditotta egy öblös férfihang.

A hirtelen fényben vakon keresték a ria-

dalom okát, mely messze robogott már. Ölelkező párok ijedtek szét, akik idehúzódtak a félhomályba, hogy még fesztelenebbül kábulhassanak egymás melegébe a robbanások rettenete elől. A fölgyulladt lámpa különös dolgokat leplezett le. Ki törődött velük? Alig kevésbbé fesztelenül ölelkeztek a világosban is. A rádió épen *jazzt* zendített, mely hivatva volt a bombák zaját túlharsogni, noha igazában mindent elfödött, csak azt nem. Táncra nem volt hely; de Elza barátnői helyükön táncoltak, egymás karjaiban. Aida, mint a Sátán kutyája, zúgott el mellettük, s mire föleszméltek, már nem is volt látható. Üldözők hajsza töltötte a termet: némelyik azt sem tudta, mit üldöz? A sarokban egy szoptatósasszony csordultig-ért rémülettel ugrott föl; emlője kicsúszott a kicsi szájból.

— Jézus Mária! — sikoltott, s a csecsemő, mint új hangszer az orkeszterben, váratlanskálájú visítással emelte a lárma összhatását. A kiszabadult emlő pedig tejesen csüggve himbált, mint gyümölcs a viharban.

Most megjelent a kutya úrnője, aki a lépcsőkön támolygott le kedves állatáért, kétségbeesve, fulladva.

— Aida! Aida! — lihegte messziről.

S ő is eltünt, kövér testével, ebe nyomán, egy sötét folyosón.

Margit — Elza alteregója, a kedélyes,

csunya Margit — az egész idő alatt helyén ült, az asztalvégen, és nagy flegmával kézimunkázott, mulatságosan förmedve minden lecsapó bombára: „El ne rontsad a krajzlimat!" De most még Margit is kijött egy pillanatra sodrából: amin utóbb maga mulatott legjobban.

— Szép kis katonák leszünk mi!

— Csakhogy megint lenn vagyunk! — lélekzett föl a kokárdás fitoska. — Itt legalább *sans géne* ijedezhet az ember. Odafenn mindenki fapofát vág.

Elhallgatott és kissé elsápadva figyelt a kívülről bezengő hajszára.

— Aida! Aida! — visszhangzott a folyosó felől. Még a szó is idegen volt, barátságtalan, különös...

— Így hívják azt a kutyát — magyarázta valaki.

— Jajgatásnak hallatszott, vagy mintha baj volna...

— De micsoda név is az: Aida vagy Ajda, vagy micsoda?

— Kutyanév — nevetett Margit.

— Valami történelmi név... Valami egyiptomi muzsikát jelent. Elzát kéne megkérdezni.

— Minden egyiptomi zenénél szebben beszél ez a kis *jazz* — nyujtózott a fitoska, ringatózva. — Kár, hogy a légbarlangban nem

lehet táncolni. Mindjárt bátorságosabb lenne a hangulat...

— Tudjátok, hogy odafönn lehetne? Ott van egy kis hely az asztalok között...

— Volna jó dolgotok, ebben a melegben?

— Nem a meleg, hanem az a sok elsőosztályú nyomorék, aki ott látható... Azokkal táncoljunk?

— Egymással! — simult a fitoska szomszédnőjéhez, táncütemben tapadozó testtel. A szót új robbanás zaja fojtotta el. Aida a harmadik osztályban robogott. Itt több besötétített helyiség volt és még nagyobb zsúfoltság. Az emberek szinte egymás hegyin-hátán hevertek: a kutya kettesével-hármasával ugrotta át őket. A bűz sűrű volt, a levegőt „vágni lehetett", Aida úrnője majdnem elájult az undortól, amint ebbe a régióba ért. Minden ventilátor hasztalan vergődött itt. Ebben a bűzben piszkos emberek százai lihegtek, gyermekek, aggok, asszonyok, katonák, félmeztelen, vad éjszakákon át, ellenőrizhetetlen promiszkuitásban, zabáltak, itták a magukkal hozott italokat, óvatlanul szeretkeztek a sötétben, s aludni is tudtak, bután, kábultan, a legszörnyebb zaj és robbanások közt, azzal a közönnyel, melyet a durvaság és megszokás adhat. Aida ráugrott az alvókra, s akik nyugodtan horkoltak tovább, míg házak omlottak és bombák dörögtek, eszelős ordítás-

sal riadtak föl könnyű lábainak érintésére. Kártyázók közé vetette magát, s szétszórta a szennyes kártyákat, melyek rendes napokon talán utcai szemétládák tetején figuráltak. Kiütötte a ponyvaregényt egy suhanc kezéből. Másutt végigbotlott egy vonagló, gyanus embertömbön, mely nem tudott hirtelen kibontakozni a sötétben. Minden fordulását új rémület fogadta, saját okát sem értő izgalom. Egy nőt szülési fájdalmak leptek meg. Jajgatása a kutya állati vonítására még állatibb skálával ekhózott. Egy hang idegesen reklamálta az illetékes al-orvost. Egy öreg zsidónak, ki homlokára csatolt imaszíj alól, keleties hajlongások közt mormolta imáit, torkán akadt a héber szó. Egy idegsokkos katona félelmesen rángatózott s hörgött.

— Elébe! elébe! Rácsukni az ajtót! — kiáltoztak Aida üldözői. De Aida előtt mindenki inkább kinyitotta az ajtókat... Végre túljutott így a közönség számára fölszerelt termeken. Különös mellékhelyiségekbe ért, bizonyos alagsori részbe, mely átmenet volt személyzeti szakasz és valami alacsonyrangú iroda közt, a konyhák felé vezető úton, s ahol kaszárnyabüróba illő tintás íróasztalok terpedtek nagy szürke fütőcső-nyalábok mellett. Aida egyenesen nekirontott egy őrszemnek, aki egy csukott ajtó előtt állt.

— Fogja meg, János bácsi! — süvöltöt-

ték a szolgák az őrszem felé. Így esett végre foglyul Aida. Harapott, kapálózott, három ember is kellett, míg kezeikkel lenyügözve ártalmatlanná tehették. Az állat nagy, meredt szemei agonizáló rémületben tükrözték ezt az emberi erőszakot. Vad lelkében őserdők hajszái visszhangoztak. Az első bomba ütése lehántotta róla az emberi nevelés minden fegyelmét; csak a dzsungel remegő atavizmusa maradt, farkas-őseinek öröksége, az ismeretlen veszélyek előtt.

— Mi legyen vele? — kérdezte az őrszem, míg a kutya kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy kiszabaduljon.

Közben az alagsori helyiséget izgatott tömeg töltötte meg. Az őrszem tragikus ajtót őrizett, mely mögött azok tüntek el egyenként, akiket a légbarlang belsejében tartóztatott le a katonai kirendeltség. Ezek nem kis számban voltak, s gyakran végkép elnyelte őket a tragikus ajtó; rém-legendák bizonytalan hírei szerint olykor a mérges gázt szándékosan vezették a foglyok kamráiba.

Valamikor a légbarlangok közbiztonsága elég gyenge lábon állt. A zavarban gyakran történtek lopások, bűntények; a gonosztevő kiaknázta a gyengeidegzetű emberek halálfélelmét. Ma a legcsekélyebb zsebtolvajlás is életébe kerül a tolvajnak. Ilyesmi nem is igen történik; de elég egy óvatlan szó, egy

elkeseredett megjegyzés, vagy csak a kellő igazolás hiánya is, hogy valaki már a statárium elé kerüljön.

Az izgatott tömeg, mely az alagsor lejáróinál gyülekezett, s az első zavart fölhasználta, hogy letóduljon, e szerencsétlenek hozzátartozóiból állott. Volt közöttük egy rajongó csoport, főleg lányokból és asszonyokból, akik ijedten keresték s félénken reklamálták valami szentjüket vagy apostolukat... Apostolok minduntalan föltüntek a légbarlangokban, s többnyire azonnal le is tartóztatták őket...

— Ördög tudja, él-e még a maguk apostola? — dörmögte az őrszem, a jóképű János bácsi, miközben iparkodott a vergődő Aida állkapcsát hátraszorítani, nehogy az fogaival hozzáférhessen. — Te sem élsz már soká! — mordult a kutyára. — Itt nem igen teketóriázunk, még kétlábúval se!

Aida hirtelen elcsöndesett, s csak halk, fájdalmas, szükölő hangokat hallatott, mintegy végső fogyatékán erőinek.

— Maga is az apostolért búsul? — förmedt a bajszos őr egy fiatal lányra, aki a csoporttól kissé távolabb húzódva, láthatólag küzdött magával, hogy megszólítsa.

— Nem, nem! — kiáltott a leány ijedten; s kezét kulcsolva, majdhogy térdre nem esve a sorsot képviselő paraszt-katona előtt, hir-

telen szenvedélyes kérdésben fakadt ki: — Az Isten áldja meg, mi lesz velük?

— Mi lenne?... Háború van... Gondolja, hogy elestek! — felelt a katona. — Mind elesünk, én is...

A felsőbb termekből, lépcsőkön és nyitott ajtókon, tompulva szűrődött le a *jazz*.

VALLÁSTÖRTÉNET

Aida úrnője, miután hiába alkudott, pörölt, jelenetezett, majd könyörögni, majd vesztegetni próbált, beugrott egy liftbe, s visszavitette magát az első osztály helyiségeibe. Ruhája csorgott az izzadságtól. A parancsnokkal akart beszélni, de Schulberg azt üzente, hogy el van foglalva.

— Tessék velem! — mondta a „szigorú úr".

Milyen más volt itt minden, mint odalenn! Szinte tökéletes csend és nyugalom... Az egyik asztalnál halk kártyajáték állt, egy sarokban sakkoztak, némelyek olvasásba látszottak merülni, itt-ott vacsorát rendeltek, a beszélgetés mindenütt suttogva folyt. Egy-egy robbanásra pillanatonkint megnémultak. Aida elszabadulása, Kamuthyné sikoltásán kívül, alig keltett nagyobb izgalmat. Az előkelő, diszkrét klubhangulat ismét helyreállt, gurgulázó, sötét robajok védnöksége alatt.

A professzor csak azzal volt elfoglalva, hogy Kamuthy urat hallgatta, aki iparkodott a hőst játszani. Hogy lehet így megrémülni egy kutyától! Kamuthy úr a legszemérmetlenebbül visszaélt azzal a körülménnyel, hogy feleségének rémülete magára vonta a figyelmet, s így senkisem vette észre, mennyire elsápadt és megrezzent ő is...

— Lám, ilyenek a nők! — ingerkedett szegény Liviával, aki alig tudott magához térni. — S még maga akarna katona lenni! — Kamuthy úr nem győzött csúfolódni az olyan katonákon, akik „ágyban, párnák közt" tartják a halált „természetesnek".

A professzor látszólag kontrázott neki, de olyan túlzottan, hogy Kamuthy úr gyanakodva pillantott föl: nem őt gúnyolja-e? A legtermészetesebb halál volna, ha most itt becsapna egy bomba s elpusztítaná valamennyiüket... Ágyban halnak-e az erdő vadjai s a lég madarai?...

Majd elkomolyodott és hozzátette:

— Bizony a természet élőlényeiből aránytalanul többen vesznek el erőszakos módon, mint máshogyan. Az ember mindhívebben követi és túllicitálja ezt a hagyományt.

— De itt nem filozófiáról van szó! — kiáltott Kamuthyné, s az urára támadt. — Itt a saját leányáról van szó. Maga mégsem találhatja oly természetesnek, hogy Elzát egysze-

rűen elvigyék húszéves korában és ne engedjék élni többet... Mert mit élhet még aztán? Egypár évi piszkos iszonyatot a legjobb esetben. Aztán megölik, kegyetlenebbül, mint a csirkét a konyhában, mert azt mégis kímélik és befogják a szemét, de ki kíméli a katonát? Ki tudja, milyen új kínzóeszközöket és fegyvereket találnak föl napról-napra! Volt idő, amikor borzalomnak minősítették volna a legenyhébbet, amin ma minden katona az első héten keresztülmegy!

— Vigyázzon, Livia, kész háborúellenes izgatás, amit beszél! Jól tudja, ebből nemcsak magának lehet baja...

— Talán magának?

— Azt hiszi, Elza számára közömbös a katonaságnál, milyen híre van a szüleinek hadhűség szempontjából? Jobb lesz itt meggondolni, amit mond...

Livia ijedten némult el. Egyik kétségbeesésből a másikba zuhant. De a tanár (hivatalos személy) megnyugtatta.

— Túlságos skrupulus. A harctér borzalmairól beszélni, az még nem izgatás. Mennél nagyobb a „piszkos iszonyat", annál több az érdem, akik elviselik. Rég volt már, hogy a háborúban nemes hőstettek sorozatos ünnepnapjait láttuk. A mai embernek nem ünnep a háború: benne él. S nemcsak dicső halált, hanem piszkos iszonyatot is elvisel a közös-

ségért, amelyhez tartozik. Ez teszi épen korunkat magasztossá.

— De Elza csak nem erre született! — Kamuthyné nem merte a kor magasztosságát vitatni. De Elzát ő nem így nevelte, nem ennek a kornak szellemében! Úgy nevelte, mintha nem is lett volna háború. A fia elesett, és ő már azt hitte, semmi köze többet a háborúval. Tudni sem akart róla. Ő meghozta a maga áldozatát. Ujjongott, hogy a második gyermeke leány. Elza úgy nőtt föl, mint valaki a régi, boldog, tudós gyermekekből, könyvek között, ős, nagy gondolatok, nemes költészet hatásai alatt. Egészen más, mint ezek a mai, háborús leányok, vagy pláne a fiúk... Elzát sikerült elszigetelni, tudatosan, a háborúelőtti kultúra légkörében. Talán az egyetlen ő, az utolsó... Talán csak benne él már a régi békevilág egész gazdag lelke... Mikor még szellemibb időket élt az emberiség.

— Ma viszont demokratikus időket élünk, kedvesem — szólt közbe Kamuthy úr. — Az egyéni kiválóságnak nincs sok becsülete. Ki hiszi el, hogy a maga lányának élete értékesebb, mint a másé? Bele kell törődni, hogy mind egyenlők vagyunk, nincs kerék, amely ki nem cserélhető. A mai nagyszerű szervezetek nem szorultak egyes egyének külön kiválóságaira. Az, hogy Elzában még háborúelőtti mentalitás él, nem is valami jó érv maga

mellett. Nem mondom, Elza tehetséges leány, s a szülő nehéz szívvel válik meg gyermekétől. De ez családi ügy, ne terheljük vele a professzort...

Az asszony azonban nem tudott megnyugodni.

— Ha senkisem szükségesebb másnál, mért van annyi fölmentett és nélkülözhetetlen?

— Azok tudnak valamit, értenek valamihez, amire szükség van...

Az asszony keserű megvetéssel vonta száját: mint aki jól ismer egy párat.

— És ezek aztán fontosak valamiért! És Elza nem fontos!

— Ugyan, legyen már esze, hát mit tud Elza? Sajnos, mindig a leghaszontalanabb tudományokkal foglalkozott. Igazi lány volt. Hallani sem akart arról, ami a harc céljaira szolgál! Sokszor megmondtam, hogy okosabb lenne, ha valami technikai vagy vegyészeti studiumot választana. Nem hallgatott rám. Most viheti háborúba a testét és vérét, ha a tudományos képességeit másra spórolta.

— Szabad nekem megkérdezni — kérdezte Schulberg professzor — melyik az a haszontalan tudomány amellyel Elza kisasszony foglalkozik?

— Kulturtörténet — felelt Kamuthyné. — És kiváltképen vallástörténet.

— Azaz a legfeleslegesebb kuriózumok

gyüjteménye — interpretálta Kamuthy úr. — Ugyan kit érdekel még, milyen nyelveken beszéltek a régiek, és micsoda ostobaságokban hittek? Régen volt már az, mikor évezredek óta kihalt nyelveket tanítottak az iskolákban! Ma már okosabb és praktikusabb irányt öltött a nevelés. Egyáltalán az egész emberi tudományosság. Igazán csak a nők képesek ilyesmivel foglalkozni, akiknek nincs más dolguk. Én nem fogom sajnálni ezt a kultúrát, tanár úr! Ami pedig a régi vallások és erkölcsök tanulmányát illeti, az nézetem szerint nemcsak felesleges, hanem veszélyes is. Az emberiség nem mindig állt a kollektív világnézet alapján, amelyen ma állunk, s az avult képzelgések és spekulációk még ma is megzavarhatnak egyes gyengébb fejeket. Az ilyenek aztán boldogtalanok lesznek egész életükre, mert gondolkodásuk nem harmonizál azzal, amit a modern élet kíván tőlük. Én csak egyetlen világnézetet akarok ismerni: azt, amely minden célt alárendel, és minden erőt koncentrál a kollektív aktivitásnak, a nagy harcnak szolgálatában!

Míg Kamuthy úr ekként szónokolt, egy kis fekete emberke törtetett a tömegen át a professzor ülőhelye felé, a tábori papok megszokott egyenruhájában. (Ezek meglehetős nagy számban voltak s többnyire kombattáns szolgálatot teljesítettek. De maradt itt-

hon is, például így a légbarlangba beosztva.)

— Intézkedést kérek — lihegte a papocska. — Az egész lelkészi kar többszörös tiltakozása ellenére ismét profán *jazz* zavarja a gyónásokat. A megtisztulni vágyó lelkek, akik talán, mivelünk együtt, utolsó órájukat élik...

— Hogy intézkedhetnék én ebben, tisztelendő atyám? — mosolygott a professzor. — A rádiót központból adják le, s bizonyára ott tudják, mit cselekesznek.

— De ez botrány... ez nem tartható... — motyogta a fekete emberke, míg visszatámolygott kápolnává szentelt kis fülkéjébe, mindazáltal erősen megjuhászodva, mert a központ emlegetése s a parancsnoki hang megtette hatását. A szellemi felsőség hódolt a világi előtt, mint mindig, de rossz lelkiismerettel és fenntartásokkal, mint mindig...

— A hadiérdek szempontjából nem kívánatos — mondta a professzor —, hogy a légbarlangi időzésnek amúgy is leverő és megfélemlítő hatását még gyónásokkal és utolsókenetekkel is súlyosbítsák... — Kamuthy úr ezzel szemben a *jazz* hatását dícsérte, mely sokkal üdvösebb.

— Az embernek fölpezsdíti a vérét, és szinte elkábítja, hogy nem is tudna veszélyre gondolni... Én tisztelem a vallást és egyházat, de mit kell itt sok gyónás? Ha van túl-

világ, az, aki háborús halált hal, aki életét áldozza a haza és a civilizáció védelmében, bizonnyal nem jut ott rossz helyre!

A professzor nevetett.

— Ez az, amit Elza kisasszony talán a *mohamedánizmus renaissance*-ának nevezne... Az ön leánya, asszonyom, érdeklődéssel követheti a vallásos érzés evolucióját, ahogyan korunkban ez is mindinkább a harc és a cselekvés szolgálatára idomul. A szeretet és béke avult frázisait odahelyezi, ahova valók: a túlvilági ábrándok közé: s még Krisztusban is azt az Istent látja, aki maga mondta híveinek: „Nem békét, hanem harcot hozni jöttem én e földre!"

— Ne gyötörjön, tanár úr, ne gyötörjön! — Kamuthyné nem volt tisztában a professzorral. Egyik pillanatban a művelt, mindent megértő, érzőszívű embert látta benne, „amilyen manap már ritkaság". Másik percben úgy tünt föl neki, hogy egy szörnyeteg előtt ül, aki hidegen bölcselkedik és játszik egy halálfélelmekben remegő világ szenvedései közt. Ő tudta legjobban, hogy a szeretet és béke avult frázis itt... De nem volt frázis az a szeretet, amely őt a lányához fűzte. Lehet, hogy minden haszontalan, minden értéktelen már ebben a világban, szépség, fiatalság, tehetség, tudomány, tisztelni nem való, pusztulásra ítélt lim-lom mind, amiknek nincs becse,

hacsak nem lehet táplálni tüzükkel az öldöklés lángját — de ez, az anya szeretete és közelsége lányához, ez valóság, ez érték! Ezt magában érzi, ez *van* vagy *volt* legalább, egyetlen valami! És ha egy-egy élet, a legszebb, a legigérőbb, a leggazdagabb is, semmit sem jelent már a világnak: Elza élete az ő számára mindent jelent, sokkal, de sokkal többet, mint a magáé, mert a világ legnagyobb, legtehetetlenebb kínja valakiért aggódni, valakit elbocsátani és aggódni érte, és elképzelni a szenvedéseit, és nem tudni rajta segíteni, és nem látni többet! És az anyának nem lehet rossz néven venni, ha mégegyszer és mégegyszer kérdezi, nincs-e segítség, nincs-e segítség? és mi fog történni, mi fog történni?

Ekkor Schulberg professzor lassan ránézett az asszonyra, gondolkozni látszott, és azt kérdezte:

— Hány éves a leánya, asszonyom?

TIZENKILENC

— Tizenkilenc. — Az asszony reményben lihegett föl: talán nem minden korosztályt egyszerre hívnak be! talán még van idő, és akkor még történhet valami! ha idő van, minden lehetséges!

Reménye nem tartott sokáig.

— Sajnos, el kell készülni — mondta a

professzor. — Készen kell lenni mindenre. Ahogy mondtam: egész rövid időn belül. Két-három nap alatt...

— De csak... Csak nem annyit jelent ez, hogy akkor rögtön be kell vonulni Elzának?

— A behívás rádión fog jönni, s nyilván másnapra szól.

— De a kiképzés alatt még itthon lakhatik? — A fuldokló a szalmaszálba is kapaszkodna, mely pillanatokkal nyujthatja életét. Kamuthyné a kislányára gondolt, aki felnőttebb és önállóbb volt, mint ő, de mégis csak kislány volt, és néha odahajtotta anyjához a fejét, és akkor mindaketten jól tudták egymásról, hogy ugyanazt érzik; amíg két ilyen láng összeborulhat, addig még mindig nem fagy meg minden melegség a földön... De mostanában oly ritkán történt ez!... Elza mindig kevesebbet volt otthon, és mindig kevesebbet mondott el abból, ami foglalkoztatta. Mindez máskép lenne, ha katona volna! és Kamuthyné hirtelen elképzelte lányát, szinte látta, amint hazajön este, fáradtan az egésznapi gyakorlatozástól, és ő meleg ágyat vettet neki, és vacsorával várja, és Elza megint a régi kisgyermek, aki elérzékenyülten öleli anyját, és elmond neki mindent a káplárokról és őrmesterekről, mint hajdan a tanárokról és tanítónőkről...

Szinte elfelejtette, hogy mi jönne azután...

Szinte kívánta ezt a rövid időt, a kiképzés heteit, ami most utolsó örökkévalóságnak tünt föl előtte, hosszú életnek, mint aggastyán előtt hátralevő néhány esztendője...

— A kiképzés alatt csak itthon lakhatik! — A kislányokat csak nem választják el rögtön és teljesen a szüleiktől, mint a fiúkat!

— Asszonyom: annál inkább megteszik ezt, mennél jobban hozzá vannak nőve ezidőszerint a lányok szüleikhez. A tapasztalat azt mutatja, hogy jobb egyszerre eltépni minden köteléket, mint teret engedni az érzéseknek, nekifutási időt a fájdalomnak, mely nem enyhül, hanem lavinává nő... — A tanár, finom érzések művelt megértője, s mint ki fogékony hallgatóra lelt, szellemibb korok nyelvén zendített vigasztalást, hasonlatokkal s költői eszmékkel, mint hajdan Cicero vagy Seneca. Jobb nem hagyni megnőni a lavinát; így is nagy fájdalom ez, de mindennek ára van, s az érzésbeli gazdagságot is meg kell fizetni. — Kivált az anyai érzés gazdagságát, amit utánunkjövő korok nem soká fognak ismerni már...

— Hogy mondhat ilyet? — szédült az asszony: hát micsoda tigris-anyák lesznek akkor?...

— A Harc államainak előbb-utóbb a spártai nevelésre kell áttérniök.

— Nem elég spártai még?

— Nem elég kollektív. A jövő kétségtelenül a fokozottabb kollektivitás felé fog fejlődni. A gyermeket már kiskorában elveszik a szülőtől, hogy ne is tudhassa, melyik az övé?

— Jobb is lesz — mondta Kamuthy úr. — Ez a sok sirás-rivás elmarad legalább.

A *jazz* hirtelen megnémult. A csöndben újult erővel zengett föl a ventilátorok zúgása, a kápolnafülkéből kihallatszó egyházi-ének és Kamuthy úr hangja. Kamuthy úr, noha egyébként konzervatív, nem volt feltétlen híve a családi nevelésnek. Kész abszurdum, hogy a katonák úgyszólván az anyjuk szoknyája mellől kerüljenek a harctérre... A gyermeket edzeni kell első éveitől...

— Azt hiszi, a maga lányának használni fog az a sok finom babusgatás, amiben otthon volt része? Mindig mondtam, bánjon vele keményebben! De maga, kivált mióta szegény Gézuka meghalt, csupa gyöngeség lett... Most annál nehezebb lesz majd Elzának megszokni...

— Hát bizony pedig sok mindent kell ott majd megszokni! — visszhangzott át egy szomszéd asztal felől. Két idősb hölgy ült ott, akik, föloldódva kissé a robbanások nyomott izgalmából, fölkapták Kamuthy úr szavait maguk közt, mint egy beszédtárgyat. Bizonyos kedvteléssel látszottak célozni

mindenféle borzalmakra s a kiképzés durvaságaira.

— A kiképző tisztek szigorú utasítást kaptak, jó forrásból tudom... Semmiféle különbséget sem szabad tenni a nők javára, édesem... Még modor vagy udvariasság tekintetében se... — Közelebb hajoltak egymáshoz, s vaskos kaszárnya-adomákra emlékeztek félhangon. Kamuthyné, mint pokolbeli lángocskákat érezte maga mögött szavaikat, s szörnyű volt Elzát, a nemes, kényes gyermeket, képzelni fényükben. Rettenetes, rettenetes, mi várhat Elzára! Rosszabb, mint a halál, rosszabb akármilyen testi szenvedésnél!

A professzor nem áltatta vigasztalással. Bizony a háború egész embert kíván áldozatul. Nemcsak a testi életéről kell lemondani a katonának. Oda kell adni a lelket is: a férfinak gőgjét, önállóságát; a nőnek ízlését, érzékenységeit, szemérmét...

— Dehát mindezek a lelki finomságok úgyis föltartóztathatatlan a mult lomtárába kerülnek, az egyéni élet egész dekadens kultuszával együtt, amelyből kinőttek. A jövő asszonya már harcosnak születik, s mindig kevésbbé hoz magával oly tulajdonságokat, melyek a harcban bénithatnák.

Bánta is Kamuthyné a jövő asszonyát! Minden gondolata csak Elza körül járt.

A leány szépsége végzetes színekben tűnt föl előtte: új, szörnyű aggodalom!

— Miknek lehet ott kitéve! Micsoda helyzetekbe kerülhet! Ahol nincs különbség e közt a tiszta lány és az utolsó erkölcstelen nember között! Össze-vissza hevernek, egymás hegyinhátán, férfiak közt, a lövészárkokban!...

A tanár mosolygott.

— Hát a hadvezetőség aligha lehet minden esetben nagyon kényes az erkölcsre és az etikettre. De a mai lányok is mások, asszonyom, mint azelőtt voltak. Mit számít a mai fiatalság előtt ez az egész dolog? A „nemi probléma", amiről valaha annyit beszéltek, ma már nem létezik. A mi ifjainknak komolyabb dolguk van... Erkölcstelen nőkről sem igen lesz szó a jövőben. Minden nő eleget tesz szülési kötelezettségének, s többi idejét a fronton tölti, életét a hazának áldozva. Aki ezeket teljesíti, arról nem mondhatjuk, hogy erkölcstelen. Tökéletes társadalmunk lassankint eltörli az előítéleteket. Ma egyébként a lányok fölényesebbek és fölvilágosultabbak a fiúknál: kár őket félteni... Sok minden megváltozott, mióta mi fiatalok voltunk, asszonyom!

— Ha lánya volna, nem beszélne így! — temette tenyerébe zokogását az asszony, ami Kamuthy urat végkép fölidegesítette. Most már erkölcsi és illemkérdéseken fog hisztériázni? Igazán olyan, mint az őskeresztények,

akik jobban őrizték a lányaik szüzességét, mint az életét.

— Ez hasonlít ahhoz, mikor a kutyákért vagy a könyvekért sír. Képzelje el, ha a keresztény mama attól féltené a lányát a pogányok közt, hogy meglátják a mellét vagy hozzányulnak! Hátha tüzes vasakkal tépik ki! Legjobb nem gondolni erre, belenyugodni, amit a sors végez... Az Örök Harc korában vagyunk, ebben a percben jöhet egy bomba, extra-erős vagy extra-közel, vagy mondjuk valami új találmány, ami átmegy a földgumin, és akkor oda kell adni az életét is — fejezte be, megnyugodva már magában, hogy ilyesmi ezúttal nem fog jönni. — Hátha magát vinnék el a frontra.

— Mondtam már, hogy azt szeretném legjobban... Tanár úr, az Istenre kérem, eszközölje ki nekem, könyörgök, én önként fogok jelentkezni, mihelyt lehet, csinálja meg, hogy engem együtt képezzenek ki és egy helyre osszanak be a lányommal!...

— De egyáltalán nem vesznek föl önkéntest, asszonyom! Már férfiakból sem. Már törvényt is készítenek erről. A modern háborúnak nincs szüksége önkéntesekre.

— A hadsereg nem öngyilkosok Dunája — visszhangozta Kamuthy úr. — Hagyjon föl már az ilyen avult romantikával! És halkabban beszéljen, Livia!

De Livia csak annál kétségbeesettebben folytatta:

— Hát nincs menekvés, nincs menekvés sehova? Elza tanult aviatikát: ha egy aeroplánt tudnánk szerezni!

— Ugyan hova menne? Feltéve, hogy Elza egyáltalán hajlandó volna magával tartani, mert ő mégis okosabb. Ne éljen már vissza a tanár úr türelmével! Először is, hogy jut aeroplánhoz? másodszor, a légi szökevényt lekapják az *elektromos kutyák;* biztos halál; de aztán végre is melyik országba menne, ahol nem soroznak?

— Túl a frontvonalon! Kitörni ebből a börtönből! Akárhova! Messze mindentől! Az ellenséghez! Ahova nem szabad! Egyszer kijutni ebből a pokolból és aztán meghalni!

Kamuthy úr először ijedten nézett körül; de aztán nevetnie kellett.

— Jó még, hogy ilyen naív és bolond, amit beszél! Komoly kellemetlenség lehetne belőle. — A teremben szerencsére valami mozgalom volt, ami a figyelmet elvonta. A bombázás csillapodtával újraéledt a kavargás. A két idősebb nő a szomszéd asztalnál fölállt és más hölgyekkel csoportosult az asztalsorok közötti kis téren. Kamuthy úr homlokát törölgetve ismételgette: — Uralkodjék magán, az Isten áldja meg! — S aggódón pillantott a tanárra.

Schulberg azonban nem látszott tragikusan venni a dolgot.

— Honnan akarna voltakép kijutni? — kérdezte, mint igazi orvos, aki belemegy a beteg téveszméinek komoly tárgyalásába, hogy képtelenségüket megmutassa.

— Ebből a hálóból, amibe bezártak! Ebből a vonalból, amivel a fél földet bekerítették!

— Azt hiszi, asszonyom, csak úgy át lehet röpülni a föld egyik feléről a másikra?

— A modern technika számára nincs távolság — jelentette ki az aszsony, makacsul, ahogy még gyermekkorában szokás volt mondani.

— Annál inkább az *ember* számára!

Kamuthynéban szinte fölcsuklott a gyermekkori emlék, keserűen: oly könnyűnek látszott valaha a föld egyik feléről a másikra jutni!

— Hogy megszűkítették a világot!

S döbbenve ismerte meg szavaiban a lánya szavait, mint a megszállott a sugalmazó szellemet. Mennyit beszéltek ezekről a dolgokról a szép, okos, tanuló gyermekkel, akinek friss, fiatal kalandvágya a messzeségekre szomjazott, nem bírt belenyugodni, hogy azokat örökre elvágták előle! hogy azokat csak régi könyvekből ismerheti! (Mert hányan hozhat-

tak hírt odatúlról, mióta a foglyok kicserélése sem divat már?)

— Még ilyet gondolni is, hogy ellenséges területre menjen! — elégedetlenkedett Kamuthy úr.

— Akárhova! mindenütt jobb, mint itt! vademberek közé! vadállatok közé!

— Hol talál ilyeneket? — kérdezte a tanár.

— Csak van egy senki-szigete! Van egy északi sark! Csak van valami lakatlan hely a földkerekségen.

— Nincs ellenőrizetlen. Drága asszonyom, ha sikerülne is kijutni, ami teljesen valószínűtlen, a frontvonalon túlra, Elza kisasszony sorsán nem javítna ezzel.

— Ott nem sorozhatnák!

— Még sorozhatnák is. A mai fegyelem mellett mindenkiből lehet katona, még az ellenségből is. De én kurtább elbánástól félnék, asszonyom.

— Micsoda elbánástól?

— Ahogy elbánnak mindenütt azokkal, akik nem tudják magukat kellően igazolni. S egyáltalán, akik nem illeszkednek a háborús rendbe. Mint az ura mondta, asszonyom, jaj aki a nagy masinával összeütközik: erről még ábrándozni is veszélyes! Még beszélni is veszélyes!...

— Az Istenért, tanár úr — riadt föl az asszony ijedten —, ne hallgasson rám, ne

törődjön azzal, amit mondtam! Magam sem tudom, mit beszéltem! — És hirtelen, mintha elfujták volna lobogását, megtört: egész lényére önvád és félelem ült ki. Valósággal megőrjítette a gondolat, hogy Schulberg ébredni kezdő rokonszenvét a saját vigyázatlan szavai inthetik újból óvatosságra... Szerette volna a fejét az asztalba vágni, annál inkább, mert a termeken átfutó mozgás idegesítette. A tanárhoz is új hírek és jelentések jöttek... Kamuthy úr is, látszott, akárhová kívánta volna a feleségét, majd meghalva a türelmetlenségtől, hogy a gázjelzők állásáról vagy a légiharc részleteiről valamit megtudhasson.

— Úgy látszik, ma itt éjszakázunk — provokálta feszülten.

A terem a kavargó nőkkel mindig fojtottabb lett, mint egy álomkép. Schulberg néhány csöpp frissitőt csöppentett egy üvegcséből zsebkendőjére, s tovább adta az üveget.

— Próbálja meg, asszonyom, kissé fölüdíti. Szigorú kort élünk — folytatta, hallatlanba véve Kamuthy úr közbeszólását —, elég baj ma, akinek egy emberélet fontos, akár a sajátmagáé, akár másé. Itt van a jelentés előttem: csak ebben a légbarlangban, mióta itt ülünk, tizennégy embert adtak át a statáriumnak. Gyorsabb és biztosabb útja is van a halálnak, mint a fronté.

Az asszony a sápadt alakra gondolt, akit

az előcsarnokban fegyveresek közt eltünni látott. Óh! ez is megoldás — mily kívánatos és egyszerű!

— Nekem a leggyorsabb lenne a legjobb!

— Mégsem szánná ezt a leányának.

— Neki is jobb lenne! — kiáltott az anya végső keserűséggel; de aztán hirtelen észbekapott: — Nem, nem! azt nem bírnám ki!... Akármit, csak élve maradjon!...

— Mások csak nyomoréknak kívánják a gyermekeiket, maga mindjárt halottnak — mosolygott a tanár. — De Elza kisasszony aligha úszná meg ily könnyen: s egy rossz beosztás a fronton valóban súlyosabb lehet a halálnál.

— Nem, nem! azt sem tudom, mit beszélek! — ismételte Kamuthyné, s újból sírni és könyörögni kezdett: ha büntetés jár meggondolatlan szavaiért, csak őt büntessék, őt és ne a lányát, aki ártatlan!

— Ki törődik azzal, hogy ártatlan? De tőlem ne féljen! Amit előttem mond, attól nyugodtan alhatik. Én egy kegyetlen vén hadiorvos vagyok, s megengedhetem magamnak, hogy néha behunyjam a fülemet. Néha magam is kinyitom a számat. Annyi embert szállítok napról-napra a frontnak, hogy úgyis mellékes, amit közben érzek, gondolok, beszélek. Mi voltakép együttérzünk, asszonyom: avult, dekadens, individuálista érzések ezek...

Se nem szoroz, se nem oszt ma, csak fáj!...

— Adjon legalább tanácsot... Mit tegyek?... Hogy mentsem meg?...

— Mit lehet tenni egy tizenkilencéves lánynyal, asszonyom? Még ha tizenkilenc hónapos volna...

— Hisz ép ez a rettenetes, tanár úr! ez a megbocsáthatatlan! ez az, amin sohse lehet vigasztalódni! az, hogy tizenkilenc évvel ezelőtt még lett volna mód rá...

— De ki tudhatta azt?

— Ha senkise sejtette is, nekem éreznem kellett volna... Magamnak tehetek szemrehányást... Tudnom kellett volna, hogy mire Elza felnő...

— Honnan az ördögből? — mordult közbe Kamuthy úr.

— Ha másból nem, a maga vicceiből.

— Micsoda vicceimből?

— Nem emlékszik? Folyton azon viccelt, hogy a nők is legyenek katonák... Tudhattam volna, hogy a legrosszabb vicc mindig beválik...

— Ugyan már, Livia! A fia elesett, és maga...

— Nem elég, hogy a fiamat nem bírtam megvédeni? Hányan és hányan megteszik ezt a gyermekeikkel!... Mindenki megteszi, akinek megvan hozzá a tehetsége... s nekünk meglett volna..

Kamuthy urat szörnyen feszélyezte ez a téma, s hozzá még az orvossal szemben, akit azzal gyanusított a hír, hogy titkon maga sem veti meg a gazdag szülők erszényeinek kimeríthetetlen pénzbányáját! Kamuthy úr, mióta fia katona lett, s kivált mióta elesett, ádáz ellensége volt a csecsemőcsonkítóknak, s egyáltalán mindenkinek, aki gyermekét többékevésbbé törvénytelen utakon ki tudta bujtatni a hadisors kényszerei alól. Másrészt az orvos egyúttal parancsnok. Hivatalos és katonai személy! Szabad-e e helyen s a parancsnok előtt ily nyíltan beszélni? Igaz, erről a visszaélésről mindenki tud s legtöbben gyakorolják is. De hivatalosan mégis az üldözendő cselekmények sorába tartozik! És hátha meghallja valaki? Kamuthy úr egyre idegesebben törölgette nyakát.

Zavarából ismét a professzor mosolya mentette ki, aki fölényes elfogulatlansággal szólalt meg, s egyáltalán nem kezelte a tárgyat úgy, mint kényes témát szokás.

— Nagyképűség volna ezt az uzust egyszerűen elítélni. Ami ennyire általános, arra biztosan szükség van. — A rideg hatalmasság most elnézőnek látszott mindennel, ami emberi. Ahol emberekről van szó, mindig kell kibuvót hagyni a gyengeségnek, szelepet az

érzelmek túlságainak, titkos helyet, hol a nagyon is merev szigor féke észrevétlenül és jótékonyan meglazulhasson. (Aki annyi életet szállított a frontnak, nyilván ezt a véleményt is megkockáztathatta.)

— Sőt, ha pólyásbabáról lenne szó, talán magam is azt ajánlanám, persze csak bizalmasan, mint barátja: forduljon egy jó és diszkrét orvoshoz — mondta s szemmelláthatólag mulatott Kamuthy úr megbotránkozásán... (Itt, a közönség szemeinek kereszttüzében, az ellenség alig szünetelő bombáinak kísérete mellett!...) — Egy mesterséges gerincgörbülés, melyet senkisem különböztethet meg a velünkszületettől, nem válik javára a szépségnek, de meghagyja az élet élvezésének minden képességét. Sajnos, Elza kisasszony már kissé távol van attól a boldog kortól, amikor ezek az apró műtétek még különösebb feltűnés nélkül végrehajthatók.

— Óh... tanár úr!

— Ne bánja, asszonyom! Ez úgyis amolyan végső eszköz, amit lelkiismeretes orvos nehéz szívvel ajánl. Az én fiatalkoromban a művi vetélés volt ilyen. Az orvos kétszer is meggondolta, hogy valakit kimentsen az Élet hadseregéből: mint ahogy ma meggondolja az állami hadlétszám kárára való beavatkozást. A törvény a magzat elvételét csak abban az esetben engedte meg, ha az anya életét

közvetlen veszély fenyegette. Akkor még nem volt meg a szülési kötelezettség. Az állam joggal féltette e műtétektől emberanyagának utánpótlását. Ma már ezt az utánpótlást szigorú kivetés szabályozza, s az anya, aki kötelezettségének eleget tett, azontúl szabadon rendelkezik testével s a benne csírázó új életekkel. De nem rendelkezik már megszületett gyermekeinek életével.

— Boldog, aki csírában elpusztul! — nyögte Kamuthyné.

— Az orvos dilemmája most más ponton lép előtérbe — folytatta Schulberg a filozofálást, mintha természetes szerepe volna, melyből a bombázás elnémulása époly kevéssé hozta ki, mint megindulása. — Szabad-e a régi, individualista világnézet szellemében, a szánalom s az úgynevezett emberiesség érzései szerint eleve elvonni a hadseregtől életeket, gyermekek életét, akiknek akárkik is a szüleik, kollektivfegyelmű világunkban semmiesetre sem lenne igényük arra, hogy a közös háborús sors alól kivétessenek? Nagy probléma, amit nem igen tudunk most itt hirtelenében eldönteni, kedves uram — vetette a szót egyenesen Kamuthy úr felé. — Lehetnek esetek, mikor például a család érdeke a közügy szempontjából is súlyosan esik latba.

— Mért nem mentik föl akkor az illetőt?

— Az ellenkeznék a háborús egyenlőséggel.

Ez pedig hadfegyelmi tekintetben is fontos. A XIX. század büszkén hirdette demokráciáját, mely alig volt egyéb léha alkotmányosdi játéknál. Az örök harcnak is megvan a maga demokráciája: s ez már komoly és életbevágó. De akárhogy van is, az ilyenféle műtét nemcsak az orvos számára jár kockázattal s lelkiismereti küzdelemmel. A szülő felelőssége még sokkal súlyosabb. Hisz helyrehozhatatlan lépésről van szó! Gondolja csak meg, asszonyom: a leánya egész életére nyomorék lenne s valahányszor ránéz, az jutna eszébe: ez az én művem!

A terem másik sarkából ismét valami szónoklat-félének foszlányai hallatszottak. Különös, gyászruhás asszonyok gyülekeztek ott. Kamuthyné türelmét végkép kimerítette a tanár hideg bölcselkedése; nem tudta, mi célra tör.

— Mit tesz az, ha nyomorék? Csak éljen! csak legyen!...

— Csak enyém legyen, csak velem maradjon! — egészítette ki Schulberg, valami enyhe orvosi csúfolódással.

Szemrehányó könnyek feleltek, s bennük csillogott a harctér minden réme. Hisz ha valami hősi kockázat volna csak! ideig-óráig tartó harc!

— Akkor talán én is azt mondanám: Inkább a legnagyobb szenvedés és veszély, mint

hogy életfogytiglan nyomorék legyen. De nem veszélyről, hanem halálról van itt szó! Kínozzák, kínozzák, s végre is megölik! És mennél később, annál rosszabb! Annál több a kínzás, a borzalom! Csak elgondolni is! — esett vissza saját gyötrelmének önzésébe — elviszik és nem is látom többet! De ha látom is, mennyi időre? Mert megint és megint elviszik, amíg csak egyszer végkép oda nem marad! Mennél később, annál rosszabb! Annál tovább tart az aggódás! Neki a szenvedés, nekem az aggódás! És tudni, hogy amin aggódom, az előbb vagy utóbb kikerülhetetlen megtörténik! Mert előbb vagy utóbb mégis csak elesik. Régebben is volt háború, de akkor az emberek hitték, hogy annak egyszer majd vége lesz. Mikor még a fiamért aggódtam, titokban mégis csak remélhettem. Manapság mit lehet már remélni? Százszor inkább legyen nyomorék! Ha vak volna, vagy féllábú, vagy félkezű, vagy süket! ...

— Hogy mondhat ilyet egy anya? — mordult föl Kamuthy úr. De az asszonyt ezúttal nem lehetett elhallgattatni.

— Mit tetteti magát? Maga is jól tudja, hogy a vak, a nyomorék nem olyan kiközösített, nem olyan rab, mint a katonák azokban a rettenetes vackokban, árkokban és alagutaknak! Inkább zuhanna le az aeroplánról, s törné össze magát! — zokogott föl, oly hango-

san, hogy Kamuthy úr ijedten nézett körül, s tehetetlen ismételte:

— Hogy beszélhet így egy anya?

— Az anyák mind pozitivisták — mondta a professzor. — Őket nem tévesztik meg a frázisok és előítéletek. Ők egyszerűen megcsinálják gyermekeik életének számvetését és a kisebb rosszat választják. Ki tagadhatja, hogy nyomoréknak lenni az egyén szempontjából kisebb rossz? Ezek alighanem mind így gondolkoznak... ha őszinték — mutatott széles gesztussal végig a termen, amerre egy férficsoportot látott ácsorogni, külön maradva a nőktől.

Oda se kellett nézni: bizonyos volt, hogy e frontmögötti férfiak többsége fekete szemüveget vagy mankót hord. A civil kabátujjak és nadrágszárak jórésze üresen lobogott, mint a madárijesztők gúnyája.

— Még az életveszélyt nem tekintve is — elmélkedett tovább a professzor —, mi rosszabb: ha a test nyomorék, vagy ha a lélek nyomorodik meg? A lélek pedig óhatatlanul megnyomorodik a harctéren, ahol nincs többé egyetlen szabad gondolata, sem ideje, sem ereje, sem kedve, hogy egyáltalán lélek maradjon... Hogy több legyen a mindennekkitett test kicsiny és nem-sokat-érő lámpásánál... Én megértem, teljesen megértem... főleg ha Elza kisasszonyra gondolok, aki

bizonnyal csupa lélek, tele szomjúsággal... tudásra, kulturára, ahogy őt az imént lefestette, asszonyom... Óh, értem jönnek! — ugrott föl hirtelen — parancs a központból... bocsánat...

S fölugrott, s elsietett, szinte a szó közepén, egyedül hagyva Kamuthyékat.

BESZÉLGETÉSEK ÉS SZÓNOKLATOK

— Úgy látszik, mégsem alszunk itt — mondta Kamuthy úr, kopasz homlokát törölve.

— Miből gondolja? — szipogta az asszony... Ha Kamuthy úr alig várta, hogy kiszabaduljon innét, a felesége viszont ítéletnapig is elült volna, bűzben, hőségben, s akár a legsűrűbb bombázás közt is, türelmesen, míg csak a legcsekélyebb reménye lehetett, még egy szót válthatni a professzorral.

— Parancs a központból — fontoskodott a férj —, ez csak a zár föloldására vonatkozhatik. — És óráját nézte. — Pár óra mindenesetre kell, míg az utcákat gáztalanítják. De húsz perce legalább már, hogy az utolsó robbanást hallottuk. Csak egy pincérlányt látnék valahol!

A pincérlányokat elnyelte a szónokló női gyűlés. Kamuthy úr fölkelt felesége mellől, s az ácsorgók felé közeledett.

— Ránkférne egy kis ablaknyitás, uraim!

A támadásnak nyilván vége már...

— Ha chlór lett volna, rég kinn ülnénk az erkélyen...

— Bár ülnénk! — szólt egy falábas úr. — Szeretem nézni a magasból, ahogy a gázok üllepednek. Szép, sárga, foszladozó felhők a kövezeten...

— S ahogy a halottakat fölszedik a maszkák — tette hozzá egy félkezű. — Legutóbb is halomra hevert a Tank-utcán. Némelyik egész meztelen volt, letépte ruháit és összevissza ütötte magát, csupa vér... De akkor nem chlór volt...

— Valami arsin... Attól őrülnek meg...

— Mindnyájunkat érhet baleset — mondta egy vak, elkomolyodva. — Másodperceken múlhatik...

— És annyi minden máson... Az ember mindig el lehet készülve... Mi van például ma? Gyanus, hogy a tetőablakokat sem nyitják meg...

— Valami nem-rendes van a dologban — vélte Kamuthy úr. — A professzor nagyon zárkózott.

— Dichlorethylsulfid — mondta a falábú.

— Akkor azért az ablakot hamar kinyithatnák, ha az erkélyt nem is. Sőt az erkélyre is kimehetnénk, csak ne érjünk semmihez, amiben a méreg megtapadhatott.

— Lehet is arra vigyázni! Egy nővérem

ma is betege a mustárgáznak. Valahol egy korláthoz támaszkodott, pedig már két hónappal a *raid* után, és végigmarta a karját...

— De nem is kaptunk magasságjelzést — mondta a falábú. — Azt se tudjuk, meddig ér föl a gáz az utcán

— És micsoda légi-ütközet volt ez? — kérdezte egy sovány, beteg fiatalember, a rádióujság munkatársa, akit szolgálaton kívül ért a vészjel. — Én nagyon jól tudom, hogyan megy ez? Nem kell mindent szószerint venni, amit a rádió bead. A robbanások egyáltalán nem vallottak légi-ütközetre! Inkább épületek bombázására. A röpülők ellen szánt lövedékek egész más hangot adnak.

— Azt mondják — tódította a vakember — titkos légbarlangot fedeztek föl. Kémek és szökevények tanyáztak benne. Ezt lőtték összze, a légi-ütközet csak színlelt ürügy.

— Ezért kellett nekünk itt fuldokolni a bűzben.

— Nagyon könnyen lehet — mondta Kamuthy úr, s beszélni kezdte az iménti erkélyjelenetet, és hogy a gázjelző *egyáltalán semmi* gázt sem mutatott.

— Talán valami újfajta gáz van itt, amit a készülék nem tud konstatálni.

— Akkor a laboratórium konstatálná. El tetszik feledni, hogy a légbarlangnak labora-

tóriuma is van, s oda minden magasságban vezetnek kémcsövek.

— Úgy van: a modern légbarlang az ember szellemnek valóságos diadala — ekhózta Kamuthy úr, beavatottan. — De persze abszolut biztonsággal mégsem véd — tette hozzá, babonás óvatosságból, félvén túlságos elbizakodottnak látszani a sors előtt.

— A frontokon új gázok jelentek meg — ujságolta a rádió-zsurnaliszta. — Ezek nem anyaguk mennyiségével hatnak, hanem tovább terjednek, mint a baktériumok, megbontva és megfertőzve a levegőt...

— Minden lehetséges — mondta a falábú. — Napról-napra várom, hogy a gáz egyszer átmegy a falakon... az eddigi légzárókon... megolvasztja a záróanyagokat...

— Nincs, amit ki nem lehet védeni — nyugtatta meg magát Kamuthy úr. — A háborús technika ma már nem ismer lehetetlent.

— Ez igaz. A fizika megcsinálta a halálsugarak semlegesítését. A kémia sem marad adós a legbomlasztóbb gázok ellenszerével sem.

— De micsoda pusztulás addig is.

— Azt tanultuk az iskolában: Légy kész minden percben a halálra, s ne gondold, hogy nélkülözhetetlen vagy e földön!

— Alkalmas jelszó a hölgyeknek! — vigyorgott a rádiós.

— Hogy bírnak ezek még szónokolni ebben

a hőségben!? — mondta Kamuthy úr, a nőkre célozva, akik valóban tudomást sem látszottak venni a fojtó melegről. Egy szürkeruhás, zömök lány beszélt s most jól lehetett hallani minden szavát.

— A női nemet valamikor gyöngébb nemnek szokták csúfolni. Gyengének és gyávának mondtak bennünket, mert csak a durva erőszak s nyers fizikai bátorság imponált. Ma már nem élünk a durva erőszak korában. Mit érnek ma a híres férfierények, asszonytestvéreim? Mivel különbek ők minálunk, a fojtógáz és halálsugár előtt? Előre, asszonyok! A mi időnk erényei asszonyi erények. Kitartás, önfeláldozás, türelem bennünk több van, mint őbennük. Ölni és halni mi is tudunk; s nemünk nagyobb dicsőségére még gyermeket is szülünk magunk helyett. Emlékeztek, asszony-testvérem, a régi legendára a székely amazonról, aki egy és ugyanazon napon agyonlőtt három török fosztogatót, s aztán bevonulva ágyasházába, napvilágra hozta hármas ikreit? A nő egyformán képes kioltani az ellenség életét, kockáztatni a magáét, s új életeket adni a hazának!

Kamuthy úr a feleségét kereste szemével.

— Maga mért nem tart a többi asszonynyal? Még azt találják hinni, hogy ki akarja vonni magát az általános lelkesedésből, és rontani a hangulatot.

S csakugyan, a szónokhölgy is észrevette az asszonyt, aki egyedül ült asztalánál, távol, kábultan, elmerülve.

— Testvéreim, asszonyok! — kezdte, rögtönző népszónokok kedvelt fogásával, kik szívesen veszik céltáblául a hallgatóság egyes tagjait. — Látom, hogy van köztetek, aki félrehúzódik s nem vegyült még közénk. Nem tud vagy nem akar kilépni előkelő zárkózottságából? Ha nem akarna, nincsen szavunk hozzá. Majd kényszeríti őt az idők parancsszava! Az nem lesz szelíd szó. Figyelmeztetem, hogy nem olyan kort élünk, amikor az ember büntetlenül a saját úgynevezett hangulatába merülhet. Úgy látom, rosszkedvű: talán bánata van. Mindannyiunknak van. Nincs senki közülünk, akinek ott ne hullt volna valakije, a hadak árkában!

— Igaz! — helyeselt egy nevetősképű fiatal asszony.

— Mindnyájan gyászolunk, asszonyok! Másért sem élünk már régesrég, mint hogy legyen, aki gyászol és gyászban jár! De mi értelme manap még a gyásznak? Méltó ez az élet mihozzánk, asszonyok? A harcnak nincs szüksége gyászra és gyászolókra. Nekem férjem és két fiam maradt a harctéren.

— Nekem apám és férjem — mondta a nevetősszemű.

— Nekem három férjem — kontrázta egy

csöpp hölgy, aki szinte gyermeknek látszott.

— Nekem már négy bátyám. Az ötödikről nincs hír egy év óta — csipogta az a lány, aki a menetszázados fiúval a fülkébe lopózott. Most észrevétlenül előkerült, hajához emelt karokkal nyujtózva.

— Eddig hordtam a gyászruhát, testvéreim — folytatta a szónok. — Ezentúl nem hordom. Nem gyászolunk többé: a mi sorsunk sem más, mint azoké, akikért gyászoltunk. Ez a legjobb orvossága a gyásznak: egyforma veszélyek, ugyanaz az élet, ugyanaz a halál! Mi is megyünk! Együtt megyünk és együtt pusztulunk! Vagy ha elválunk, úgy válunk el, mint a bajtársak; egyik sem kockáztat többet a másiknál. Vége a sok sírás-rívásnak, a folytonos búcsúzásoknak, amik annyi asszony fiatal éveit elkeserítették! Én négyszer búcsúztam el a férjemtől, negyedszer nem jött vissza! Négyszer tölthettem vele egypár hetet... Ennyi volt az egész!

— Én két napot az enyémmel összesen — mondta a nevetős.

— Óh, én hányszor éltem át ezt! — mondta az az asszony, akinek három férje esett el. — Az ember hozzászokik.

— Mit affektálnak? — mondta a haját igazító leány. — Ki hiszi el, hogy így búsulnak? Mit lehet búsulni pár napért vagy hétért? pár napi vagy heti valakiért? Mindig

akad másik. Persze van, akit nehéz pótolni — kacsintott vissza a katonaruhás fiúra, aki mögötte állt. — De ezek itt! Fogadjunk, mind lánybarátsággal vigasztalódik...

— Más, ha tudom, hogy nekem is menni kell! Minket is széttéphet a gránát, árokba fojthat a gáz: nem kesergünk többet utánuk, asszonyok! Minket sem vár hosszabb élet vagy szebb halál! — kiáltott a szónok. S itt hirtelen megint Kamuthynéra esett a tekintete. Az asszony nem bírta már: azt hitte, elájul. Mindig rájött ez az állapot, hosszabb légbarlangi időzés után. A füle zúgott, szeme előtt elzöldült a világ, hányás kerülgette, és minden forgott vele. Már minden mindegy volt... A terem lármájában, mint valami iszonyú tölcsérben fuldoklott. Ekkor egyszerre mintha megrepedt volna a tölcsér, éles, reszelő hang hasított végig mindenen. Úgy vágta ketté a szónok beszédét, mint a fűrész. Mintha egycsapásra eltünt volna minden: csak ez a hang maradt.

Ez volt a nyitás első szirénája.

Mindenki várta, s mégis váratlan jött.

Más hang volt, mint ami a zárást jelezte. Ez nem folytonos, hanem szakgatott, s dagadásában és elhalkulásában a szabadulás igérete zengett. Szabadulni, kilépni innen... friss levegő... maradozó vagy képzelt gázszagok... Kamuthynéval himbált az idő. Gör-

csösen fogózott az asztalon fekvő könyvbe. Ez még csak az első jelzés volt, még órák is eltelhetnek a zárak végső föloldásáig... A professzor azt mondta, visszajön...

— Oromzati ablakok! — röpült a parancs végig a termeken. Csikorgó, csavaros készülékek léptek működésbe, s a legfelső légzárók lassan széjjelcsúsztak.

Pár perc mulva érződni kezdett a terem megfülledt bűzében valami titkos mozdulás, bujkáló frissülés, mint egy idegen íz. A csoportozatok foszladoztak; sokan besiettek fülkéikbe, hogy holmijukat és gyermekeiket rendbehozzák, mielőtt a kapuk föltárulnak. Erre ugyan még bőven volt idő, de valamivel csillapítani kellett a türelmetlenséget, mely mindenkit elfogott a szirénajel hallatára.

— Mindjárt máshogy érzi magát az ember! — nyujtózott Kamuthy úr. A rádión egy kábító, hangos győzelmi himnusz zengett, *jazz*-ütemben. Egyszerre megjelent Schulberg, a parancsnoki fülke bejáratánál, egyenruhás kísérőktől körülvéve. Kamuthyné szédülten pillantott rá a zsivajon át.

— Jőjjön — mondta Kamuthy úr. — Illik elbúcsúzni a professzortól.

A professzor azonban már jött az asszony felé, hirtelen elválva kísérőitől, mintha nem akarná, hogy azok meghallják szavait.

— Asszonyom — mondta —, nem fejeztük

be beszélgetésünket. Szeretném, ha elhozná hozzám Elza kisasszonyt... Szeretném megismerni, akiről annyi szépet hallok... Igen, holnap, vagy holnapután... a rendelőórám alatt biztosan megtalál...

MÁSODIK JEGYZET

Kamuthyné könyvből készül Schulberg meglátogatására

Kamuthyné csakugyan hazavitte a Kis Földről szóló könyvet. Olvasni is kezdte, noha nehezen tudott e napokban a betűre figyelni. De Schulberg bizonnyal kérdezni fogja benyomásait... Készült, mint aki vizsga előtt áll.

A könyv szövege helyenkint elég talányosnak tűnt föl előtte. A modern tudomány, laikus számára, elképesztőbb a tündérmesénél. Igaz, hogy ez a könyv, mint afféle „regényes életrajz", egyenesen a nagyközönségnek készült, s témájának inkább szenzációs, mint tudományos oldalát fitogtatta. Volt benne valami zsurnalisztikus. Nagyobb felét a különböző „személyes benyomások" és interjúk sorozata töltötte meg. A szerző ezzel tudós hősének eleven alakját iparkodott kirajzolni, s alkotásáról, a mesterséges égitestről, legalább némi külsőleges fogalmat adni azoknak a be-

nyomásán keresztül, akik látták.

A Kis Föld ismertetése kiesik Kamuthyék történetének vonalából. Az elbeszélés menetét megszakítaná a Schulberg könyvéből való idézgetés. Jobb, ha itt, külön, áll néhány lap belőle, lehetőleg szószerinti fordításban, mielőtt még a légbarlangi éjet követő izgatott napok krónikája megkezdődnék. A következő passzusok leírását adják egy látogatásnak, melyet a könyv szerzője más előkelő vendégek kíséretében a nagy experimentum céljaira fönntartott területen tett, s melyről a személyes élmény emlékét őrizte. A Zoológiai Kert kapui mellett kellett elmenniök s már messziről látták a keringő nagy gömböt. Egy fiatal százados, a legismertebb arisztokrata családok egyikének tagja, haladt elől, s a többiek együtt kanyarodtak föl nyomában a Glóbus platójához vezető lépcsőkön, „lesve a tudós szavait, melyek eleinte töredezettek és zavartak voltak, de lassankint fölszabadultak a nagyszerű Mű előtt, s különös zengést nyertek a hatalmas Domborulat ekhójában".

„A szerény, japános ember hevülten állott a nagy üveges csillogás dicsfénye alatt, széttárt felöltője lobogott a széltől. Az üvegfény mögött vadul forgott az óriás barna Gömb. A látvány szédítő volt. Szinte úgy lehetett érezni, hogy a forgás magávalragadja az alkotót is, vagy hogy nem a Glóbus, hanem a nézők keringnek... Marianne, a tudós leánya, szeme elé kapta keztyűs kezét.

„— Mindig azt hiszem, hogy rámdől az egész!

„A Gömbön így szabadszemmel alig lehetett kivenni valamit: egyetlen szemvesztő barna sodródás volt az egész felület. A frivol kíváncsiság hiába kereste rajta az élet megjelent csíráinak friss szenzációját. Annál inkább magára vonta a figyelmet a külső csillogás.

„— Az ember nem hinné, hogy nincs üvegburokban.

„— Csillog. Tükröz. Kékes.

„— Mint egy óriás szappanbuborék.

„A tudóst a kérdések mind mélyebbre vitték művének tudományos értelmezésébe; mennél jobban magyarázott, annál kevésbbé tudtuk követni. Hangja különben is halk volt, s elveszett a különös ekhóban. A hallgatók tábora szétesett, s egymásnak kezdtek magyarázgatni, ki-ki a saját nívóján. A Kis Föld csakugyan olyan volt, mintha egy fénylő szappanbuborékba volna bezárva.

„— Még forog is, mint a szappanbuborék hártyája!

„S valóban, ami szilárd üvegnek látszott első tekintetre, a burok is forgott: lassan, nedvesen, áramlott, örvénylett.

„Volt, aki tudni vélte, hogy az megsűrűsödött, folyékony levegő, egy légüres buborék határán.

„— A folyékony levegő kékesszínű.

„— S a léghatár tükrözik, mint a vizek szintje.

„— Ez egy örvénylés, mely ürességet csinál magában: összegombolyítja a levegőt, és belül kiüríti. Ahogy az örvényforgó lyukat csinál a vízben.

„Voltakép senkisem értett ebből semmit. „Légörvény" és „buborék" laikus képek voltak.

„— Ha légüres tér van belül, a buboréknak össze kellene roppannia a környező légtenger nyomása alatt...

„X., az ismert zsurnaliszta, akinek már több riportját idéztük a Kis Földről, beavatott arccal magyarázta:

„— Ép ennek megakadályozására szolgál a mesterségesen előidézett örvénylés. A levegő nyomása, azaz súlya a légmolekulák mozgásaitól függ. Itt a mozgásokat sikerült úgy elosztani, hogy azok kivétel nélkül a gömbfelület érintőjének irányában sodródnak s a nyomás seholsem irányul a gömb belseje felé...

„— Nagyon egyszerű — tette hozzá.

„Kívülről, a Zoológiai Kertből a páva visítása hasított a forgás surranó gépzaján át. Zebrák nyerítettek: mintha csikorgó kútszivattyú skálázna.

„Elszántam magam, hogy magához a Glóbus alkotójához fordulok.

„— Hogyan is van ez, Eccellenza? A Kis Föld légüres térben kering?

„— Levegő nélkül nem képzelhető élet — felelte a tudós. — A mesterséges égitestnek is meg-

van a légköre, azonos összetételű a mi földünk atmoszférájával. De szükség volt egy légüres rétegre, mely ezt az atmoszférát a mienktől elszigetelje s annak nyomása alól fölszabadítsa. Szükség volt főleg arra, hogy a Kis Földet és légkörét hőmérséklet tekintetében a környező temperaturától teljességgel függetlenítsük. A hőmérsékleti kérdések az eleven glóbus megalkotásánál a legnagyobb szerepet játszották.

„— Akár a melegházi kertészetben.

„— Gyakorlatilag azt lehet mondani, hogy a kísérleti földet fagyos védőburok veszi körül. Az űr hőmérséke az abszolut zéró-fok. A környező légörvényt komplikált áramlások tartják állandóan a kritikus hőfok alatt. Ez az egész örvénylés a tökéletes záró-tok feladatát tölti be; ráhullott esőt, párát azonnal megfagyaszt s a gömbfelület mentén hó alakjában sodor le, a szélben úszó porral s más idegen anyagokkal együtt, úgyhogy, mint látni lehet, a külső gömb alján havas szemét gyűl össze, s megolvadva, mint sárvíz csorog le a fölfogására szánt csatornába.

„Közben, mintegy szavainak illusztrálására, és borravaló reményében a szolga egy fecskendőből vizet permetezett a Glóbus felé. A víz csakugyan azonnal hóvá fagyott és lesodródott az átlátszó külső gömb aljára. Egy látogató összegyűrt villamosjegyet dobott neki a gömbfalnak. A papiros beleütődött az üveges fénybe, és simán lecsúszott.

„— S belül, az űrben, forog a kis földgömb!

Egy egész önálló hőmérséklet- és nedvességrendszer, csupán a Nap sugárzásától befolyásolva, mely biztosítja a párolgásoknak és lecsapódásoknak ugyanazt a játékát, amit a mi nagy földünkön látunk. Ez a játék a Glóbus élete, s ez teszi rajta lehetségessé az életet. Ime, egy külön kis égitest: külön körútja a víznek, folyók, áramló tengerek, változó felhőzet, kicsiben! Mikor sorsának indítottam, forrongó, tüzes, káotikus gömb volt. Termékeny hülések és higgadások, kiszámított geológiai kataklizmák után az új világ térképe most kezd kialakulni.

„A fiatal tiszt a glóbusra mered.

„— Az én szememnek époly tagolatlan massza most is, mint volt.

„— A gyors forgás olvasztja így eggyé. S e célra szolgál épen a kronomikroszkóp.

„— Minő célra?

„— Hogy a forgást a szem számára meglassítsa. Einstein óta tudjuk, hogy az idő époly relatív, mint a tér. Az időt tehát épúgy lehet nagyítani, mint a teret. Másszóval lassítani, hogy a két pontja közti távolság megnyuljon. Ez persze sajátságos következésekkel jár az egyidejűség elméletére vonatkozólag, melyeket hosszas lenne most ismertetni. De gondoljunk csak a lassított filmre, s a dolog nem tűnik föl csodálatosnak. A kronomikroszkópon keresztül egy pillantást vethetünk az Uj Föld geográfiai formációjára.

„A Glóbus körül, tág körben, különös vas-

székek álltak, mozgatható állványokon, páros üléssel; Marianne és a fiatal tiszt már föl is telepedtek az egyikre. Az idő-optikai készülék az ülések elé volt szerelve. A tudós a magas szék lépcsőjére állt és beigazította a készüléket. Először az idő-szabályozót csavarta meg. Érdekes volt látni, amint a nagy Gömb forgása fokozatosan meglassúdott, s egymásután tüntek elő a tengerek és szárazföldek határai, kirajzolódva, mint egy földabroszon.

„Marianne már ismerte a szerkezetet, s játékból, hirtelen visszacsavarta, mire a nagy gömb rögtön ismét észvesztő forgásba kezdett.

„— Mindjárt szétfreccsen a tenger!

„A tudós nevetett.

„— Azt a centripetális erő megakadályozza. Nagyobb baj, hogy a nagy Föld vonzóereje érvényesül a kis glóbussal szemben is, ezt még nem tudtuk egészen kiküszöbölni. Folynak bizonyos kísérletek a gravitációs ernyőkkel; de ennek megvannak a nehézségei. Kívánnunk kell, hogy a kísérletek eredményre vezessenek, mielőtt még a kis glóbuson megjelent élet elszakadna a talajtól s mozgó, állati létté válna. Egyelőre ezt még egészen kezdetleges organizmusok képviselik. Állati és növényi fejlődés még nem vált külön; röghöz-kötött fehérjemasszákról van szó, melyek a földünkön ma is élő baktériumspórákhoz hasonlóak: egyszerű, homogén tömegek az üllepedni kezdő nedvességben, sejtmag nélkül. Mégis ezeknek az

alaktalan sejttömegeknek megjelenését túlzás nélkül lehet az emberi tudomány nagy eszményének mondani, mert a legrejtélyesebb kérdést oldja meg mintegy tapasztalati úton, amelyről a Tudás valaha álmodhatott. Aki ezekre veti pillantását, a Teremtés csodáját lesi meg.

„A tudós egy emelőgombra nyomta ujját, mely megindította a vas-szék szerkezetét. A szék hirtelen fölemelkedett érc-állványain, mint egy különös lift, s másodpercek alatt a tiszta őszi égalj kék magasságaiba lökődött. Csuklókon és karokon fordulva, mint egy élő lény, céltudatosan nyomult a nagy glóbusnak egy meghatározott pontja felé.

„— Dubois-Reymond még tizenkét világrejtélyt ismert. Naegeli már Darwin századában kimondta, hogy „csoda volna, ha nem volna öntermődés". Most lehullt az utolsó fátyol is. Az ember megszabadult az „élet" mitológiájától, s tisztán látja a világ egységes mechanizmusát.

„A kis glóbus hirtelen megmozdult s nőni kezdett a lencsére tapasztott szemek előtt: a tudós a téri nagyítás csavarát forgatta meg. Marianne szinte azt hitte, ráesik a gömb; oly rohanvást jött közelebb s közelebb. Már csak a felület egy részét lehetett látni, mindig kisebb részét, mindig nagyobb és nagyobb arányokban. A hegyek és dudorok kirajzolódtak, szembetornyosodtak. A táj fölött felhőrongyok lengtek. A látképet egy foltnyi párolgó nedvesség töltötte be.

„— Gőgünkből és méltóságunkból engednünk

kell! — kiáltott a tudós. — Testvérei vagyunk a földnek és víznek, s kuzinjai a kőzeteknek és fémeknek. Az élet nem külön csoda többé, s az ember egyszerű és alázatos láncszem a fejlődés gépi láncolatában. Ezek a különös és nem nagyon előkelő őslények összekötnek bennünket a sárral, melyből lettünk.

„— Apa úgy beszél, mint egy pap — nevetett Marianne. — Porból vagy s porrá lész.

„— És mégis: nagy az Ember! — folytatta a tudós. — Nincs többé titok előtte, s megérett arra, hogy teremtsen, mint az Isten. Ez a kis föld nem kisebb dolog a világmindenségben, mint a mi nagy földünk, mert a végtelenség előtt minden csak relatív. Egy új égitestet alkottunk, amely, mióta az élet is megjelent rajta, megszünt játék lenni. A lencsék alatt látható őslényekből kialakul a növény- és állatvilág, s eljön majd az érzés és szenvedés, mely nem kevésbbé igazi és komoly érzés és szenvedés lesz, mintha az érző és szenvedő lényeket közvetlenül az Isten teremtette volna. Meg kell születni előbb-utóbb az embernek is, a kis-embernek, aki nem lesz kisebb, mint mi: magunkhoz hasonlót alkottunk. Vágy, elégedetlenség, szeretet s gyűlölet, emberi harcok és fájdalmak áramlása fog megindulni. Rövid órákban hosszú esztendők s gazdag életek fognak tömörülni, s pár évtized alatt lejátszódik a világtörténet. Tanui leszünk Caesar diadalmenetének és Kolumbus hajózásának a mikroszkópon át. S úgy hajolunk a

százezerszeresen nagyító lencsék fölé, mintha teremtő istenek hajolnának mindentlátó szemeikkel a világ fölé, melyet megalkottak.“ .....

A következő feljegyzések a Kis Föld történetében oly döntő szerephez jutott üstökös első megjelenésének idejéből valók. Nagyrészt a tudós hű asszisztensétől származnak, kit, úgy látszik, eckermanni ambició fűtött. A Kis Föld iránt ekkor már hanyatlóban volt az érdeklődés. Az ujságok tele voltak az üstökössel, sőt a külföldi tudomány is alig foglalkozott mással, mint az üstökös pályájának leírásával, periodusának kiszámításával, a csóva kémiai összetételének megállapításával, régi üstökösök történeti visszatéréseinek kikutatásával. A tudós panaszkodott is erről. Mily méltatlan meghódolás az aktuális előtt!

— Mégis csak más az, amit mi csinálunk! — tette hozzá, bizonyos nemzeti büszkeséggel, amit az asszisztens kellően hangsúlyoz, hogy védelmezze mesterét a keringő vádak ellen, melyek szerint a Kis Föld alkotója hazafiatlan pacifista, sőt hazaáruló. A tudós neheztelt az üstökösre. A közérdeklődés áramaitól már nem volt független ő sem. Anyagi eszközeit kimeritették kísérletének rendkivüli költségei. Már kényszerült alkotását a nagyközönségnek is hozzáférhetővé tenni, belépődíj mellett. De a közönség mind kevesebbet látszott törődni a nemzeti tudomány diadalával.

— Nincs érdeklődés — panaszkodott az Eccellenza. — Mikroszkópikus jelenségek nem érdekesek

a laikusnak. Mégha ráülhetnének és veleforoghatnának, mint az óriáskerékkel a vursliban.

A Kis Föld platója néptelen volt. Többnyire hármasban ültek a Glóbus előtt, a mozgóvasszékeken: a tudós, az asszisztens és Marianne. Eckermann ezekről az együttlétekről is hű képet adott, lejegyezve a modern „teremtő" beszélgetéseit leányával, melyek ezidőben szintén az üstökös körül forogtak.

„— Mindennap nagyobb lesz — mondta Marianne.

„— Semmi jelentősége — felelte a tudós. — Az én kis földem a maga törpeségében számtalanszor érdekesebb és fontosabb „égitest", mint ez a nagy, hig, lompos kométa. Az ujságok telekürtölték a világot, hogy egészen közel surol bennünket, hogy átmegyünk a csóváján, mit tudom én, mérges gázok vannak benne, amik katasztrófát okozhatnak. Ez mind csak tudománytalan kombináció.

„— Nincs veszély?

„— Praktice nullának mondható. De ha az egész földet elpusztítaná is, mit tesz az? Ennek semmiféle tudományos jelentősége nincs. Kétségkívül sajnálatos epizód lenne, de az emberi ész felsége épen abban áll, hogy felül tud emelkedni a sajnálatos epizódokon, még ha azok magát az ember életét érintik is, s csupán az örök törvények változhatatlan működését látja bennük.

„Marianne a száját biggyesztette.

„— Mit ér a törvény, ha az emberiség elpusztul?

„— Az emberiség csak epizód — felelte a tudós. — Az emberiség is halandó, mint az egyes ember; de most már hiába halna meg! Győztünk a halálon. A Földnek gyermeke van, kölyök-bolygó, mely nem pusztul el vele. Ennek a légkörét semmiféle gáz meg nem mérgezheti, mert nem hatolhat át a környező örvényburkon. Ha mi mind megfulladunk is, a Kis Földön él tovább az élet, s törvényszerűleg megjelenik majd az új emberiség.

„— Csakhogy nagyon pici — nevetett Marianne.

„— Nincs nagy és nincs pici! — kiáltott a tudós. — Azt hiszed, a mi földünk nem époly pici a világűrben? Azt hiszed, számít milliméter és kilométer? Csak egy van a világon, ami nagy: át tudja hidalni a végtelenséget, s világokat teremt és köt össze; ez az emberi ész! Lehet pici a föld: az Ember mégis nagy!"

„Volt valami fenséges ebben a kis japános emberben, amint soványan s elhagyottan, mint egy mutatványos az üres bódé előtt, de büszkén, nyugton és dacosan nézett szembe egy világ pusztulásának gondolatával" — teszi hozzá az asszisztens. A könyv szerzője gúnyt űz ebből a pátoszból. Mily naiv boldogság: egy üstökössel dacolni, s az egekből várni a pusztulást! Mintha nem lett volna nagyobb és közelebb veszedelem. De az ember mindent elfelejt, mindent újrakezd, a tűzhányó oldalán házat épít. Így próbálta meg újrakezdeni életét

a XX. században mégegyszer. Közben készültek a gyilkos gázok, földalatti aknavárosok, a bombavető röpülőgépek. A tudós pedig kis földje előtt ült, és dacolt az Üstökössel, mely közelgett már, hogy ezt a kis földet az űrbe ragadja, mint a pelyhet a szél.

Az asszisztens megemlékezik még a Zoológiai Kertből áthangzó folytonos üvöltésekről és vonításokról is. A vadak sohasem voltak oly idegesek, mint e napokban, s még inkább éjszaka, az üstökös szokatlan és egyre növekvő fénye alatt. Micsoda ősi ösztöne a félelemnek szakadt föl ezekben a primitív lelkekben: a rémületnek az ismeretlentől! Ők nem dacoltak az üstökössel! Izgatottan futkostak ketrecükben, mintha menekülni akarnának; egy oroszlán átugrotta a mesterséges árkot, mely az emberi világtól elválasztotta. Aztán hagyta magát elfogni, szelíden, megbabonázva. De akkor már átjutott bokrokon, úton, kerítésen, egész a Kis Föld platójáig, képzelhető riadalmat keltve. (A tudós állítólag a jegypénztárosnő asztala alá bujt volna előle; de az asszisztens cáfolja ezt a pletykát.)

A tudós néha egész éjjel künn ült, mozgatható székén, s hallgatta a sivításokat, bőgéseket. A gonosz csillag pedig ott ült az ég alján, ijesztő fényesen, föltollazva, már-már a holddal versenyezve, a szép őszi éjben.

HARMADIK SZAKASZ

IFJUSÁG ÉS KULTURA

MARGIT ÉS ELZA

Kamuthy Elza ezidőtájt többször volt látható az egyetem diákgyűlésein.

Azelőtt ezeket fölényes megvetésével tüntette ki. Magyarországon tradició a zászlókat lengető ifjúság, akár a politikus csizmadia. Mióta főleg lányoké lett az egyetem, ők folytatták ezt a tradiciót. Gyűléseik egyre sűrűbbek s hangosabbak lettek, amint jelszavaikat utca és parlament is ekhózni kezdte. De Elza minden új gyűlés hírére csak gúnyos szájvonással reagált.

— Megrendelték a libaparlamentet! — Elza utálta a folytonos locsogást, úgyis mindenki csak azt kiálthatja, amit a Háború mitológikus hatalmai súgnak. Szabad és spontán szó úgysem eshetik ma.

Margit viszont csak nevetett mindenen.

— Képzeld el, ha az ifjúság szabadon előadná az igazi és spontán vágyait! A fiúk azt

szeretnék, ha valamivel később mehetnének frontra: hogy ne olyan hamar kelljen meghalni a hazáért! Mi lányok pedig, Elzuskám, talán mi sem vágynánk oly sürgősen hadba, ha több hímecske volna itthon. Erről szavaljatok a gyűlésen, ha mertek!

— Én nem szavalok, én el se megyek.

— Jobb lenne pedig néha eljárni, barátom! Furcsa híreket hallok az „ifjúsági hadfegyelmiről". Nyilvántartják a lelkességünket: nem árt azt a keveset, ami van, kirakatba tenni...

— Te beszélsz? Akit minden második szavadért hadfegyelmi elé lehetne állítani?

— És kit nem, manapság? Ha valaki a szavakkal törődne!...

— Igazad van: a szó nem számít már.

— Mért mondod ezt olyan melankóliával?

— Senkisem veszi komolyan. Akármit beszélünk: mit változtat? Azon panaszkodunk, hogy nem szabad a szó. Bátran lehetne szabad is. Nem számít. Tele vagyunk háború előtti frázisokkal, amik már úgy elvesztették minden erejüket, mint a kimerült villanytelep.

Margit ezen is nevetett.

— Át kéne alakítani az egész emberi nyelvet, háborús használatra. Például nem szabadna a „régi boldog békeidőkről" beszélni... Hogy illik ez az örök harc öntudatos gyer-

mekeinek szájába? Pedig ezt még Doby Ágnes is mondja.

Doby Ágnes típusa volt a szigorúan háborús világnézetű kollégának; bennült a hadfegyelmiben is. Ezért mindenki egy kicsit válogatta előtte szavait; csak Margit nem. Sőt, Margit kedvét látszott lelni benne, hogy ellenmondásokat fedezzen fel Ágnes szavai közt. Ilyenkor meginterpellálta, valósággal kérdőre vonta.

— Bizony, a békeidőknek sok öntudatlan csökevénye él még — védekezett Ágnes, összehúzva apró szemeit. — Nyelvben és gondolkodásban egyaránt. — De mindig zavarban volt, mert nem nagyon tudta, komolyan kérdi-e Margit vagy ugratja?

Margitnál ezt nehéz is volt tudni. Ő felelőtlenül szólt hozzá mindenhez, jókedvű csunyaságának területenkívüliségében... Őszinte volt és szabadszájú: őrá mégse haragudott senki. Talán mert nem volt rajt mit irígyelni.

Annál több irígyelnivalót találtak társnői Elzában. S Margit nem is volt olyan gondtalan barátnőjére, mint önmagára nézve.

— Legalább a gyűléseiken mutathatnád magad! Lehet, hogy én sokat beszélek: te viszont sokat hallgatsz. Te, Elzuskám, egy sötét alak vagy, nem barátkozol, nem engeded magad a pad alatt simogatni, sőt egy fiúval járkálsz, talán a fiút is irígyeljük tőled.

Mindig mondom, hogy férfi kell nekünk, a többi szurrogátum! De a gyűlésekre járj el, Elzuskám! Kezd nagyon ránkfordulni a figyelem, kezdenek számontartani bennünket, mint a leölnivaló tyúkokat, mióta szó van, hogy mi is katonák lehetünk.

— Bár az lennék már! — óhajtotta Elza.

— Az sem rossz gondolat. Ha már a fiúkat elviszik, hadd menjünk mi is utánuk. Ki tudja? a harctéren talán még szegény Margitkádnak is jut valami megszorult vitéz. Dezsőnek mikor kell újra bevonulni?

— Elsejére.

— Mind bevonulunk, Elzuskám, és agyő! Én minden gyűlésen ott vagyok és magam kiabálok legjobban a frontjogokért. Mégis csak disznóság, hogy nem engednek bennünket igaz honleányok módjára megdögölni az árokban, hanem itt kell gürcölnünk a könyvek fölött. De tréfán kívül: akarsz katona lenni, Elzuskám?

— Mért kérded ezt?

— Tudod, hogy a Doby mit hiresztel? Hogy aki nem vesz részt a közlelkesedésben, azt leghamarabb viszik be, külön, mint renitenset.

— Ostobaság... Legfeljebb rosszabb beosztást kap.

— Szóval akarsz vagy nem akarsz?

— Én? Ha már kérdezed: igenis akarok!

Sokkal őszintébben és komolyabban akarok, mint az összes Doby Ágnesek...

— Akkor, édesem, mi okod van távolléteddel föltünni? Nyugtasd meg Margitkád barátnői szívét! Eleget megmutattad, hogy nem engedsz a terrornak...

— Én engedek a terrornak! Ennek az egynek engedek és semmi másnak! Igazad van: elmegyek a gyűlésekre. Együtt fogunk eljárni, Margitom, együtt lelkesedünk a dicső frontjogért!

— Úgy mondod ezt, mintha bomba volna a retikülödben.

— Talán nem tudnám jobb módját az öngyilkosságnak! Akkor már inkább a front! Legalább mozgunk egyet, kimozdulunk innen, mielőtt meghalnánk... Ez a rabság az, amit nem állok...

— Fiam, téged idézni kellene, mint a női állhatatlanság példáját.

— Hogy érted ezt?

— Nemrég még tudni sem akartál háborúról. Háború, front, rádnézve egyáltalában nem létezik! Semmi, ami a huszadik század óta lett, nem létezik! Te nem törődsz semmivel, amíg csak nem kényszerítenek rá! Te más világban élsz, a régi könyveid közt! Hagyjanak neked békét! semmihez sincs közöd a könyveken kívül... Mi van a könyvekkel?

— Te mondtad, hogy minden szurrogátum.

— A könyv is?

— Olyan, mint az ablak a raboknak... Jobb nem is látni az ablakot! Én nem vagyok rabnak való. Ha börtönbe csuknak, egy darabig nézem az ablakot: de aztán megszököm, még az életem árán is!

— No szép kis szökés! Szép kis szabadulás! A tunnelekbe, a front árkaiba! Ahonnan aztán nincs több szabadulás, életfogytig!

— Jobb a fronton, mint az árnyékában, életfogytig!

— Ott legsötétebb az árnyék, Elzuskám.

— De legközelebb a széléhez. Az ellenséghez, a halálhoz, pokolhoz, mit bánom! A végső dolgokhoz, a háború „végső dolgaihoz"! Tudod, mi az, amit „eschatológiának" neveztek a régi vallástudományban?

— Sejtelmem sincs.

— Mindegy. Én talán nem is megyek lövészárokba, tudok aviatikát. Ha egyszer gépet kaphatok alám, már úr vagyok!

— Ahogy te ott úr volnál, Elzuskám!

— Mikor röpülni tanultam, most két éve, folyton az volt az érzésem: egyszer meg kellene fordítani a kormányt és elszállni találomra, itthagyva mindent és mindenkit, valami váratlan irányban, ismeretlen veszélyek felé... Te nem érezted soha ezt az **érzést?**

— Én, Elzuskám, nem részesültem olyan

előkelő sportnevelésben és nem tanultam aviatikát.

— Én is rég nem ültem kormány mellett. Apám az elsők közt volt, aki beszolgáltatta a gépét hadicélokra. Azóta igazán nem maradt más nekem, mint a könyvek.

— Szóval neked a könyv is aeroplánpótlék.

— Te nem tudod, mi az, egy szenvedélyes pilóta gép nélkül! Az apámnak divat és proccság volt, hogy én aviatikát tanuljak; de nekem ez volt minden, a legtöbb, amit nyujthatott ez a dicső kor...

— Nagy tettek és feszülő energia kora! Mit szólna Doby Ágnes, ha hallana?

— Barátom, ha Doby Ágnes egy kicsit foglalkozna régebbi korokkal és nem vetné meg az ilyen tanulmányt, akkor nem bámulná ezt az utálatos és szimplex kort, ahol még a születés és halál is hivatalból és parancsszóra megy! Érdemes itt élni? Innen csak menekülni érdemes, ahova még lehet: könyvekbe, régiségbe, vagy a levegőbe! A tiszta és szabad levegőbe, egypár bombával, amit úgy dobnék a földre, mint megvetésemet!

— Kezdesz megijeszteni.

— Inkább megnyugodhatnál. Mától okos leszek. Éljen a frontjog, éljen a háború!

Margit azonban nem volt nyugodt. Elza eljárt a gyűlésekre, de csak hogy ott Dezsővel találkozzék. Vagy hogy csúfolódjon a szónokokon. Ez nem látszott nagyon alkalmasnak a megnyugtatásra. Elza szörnyen unta a gyűléseket, Dezső ellenben mint frontramenendő, kényszerült ezeket látogatni, nehogy kellemetlen minősítést kapjon szabadsága alatti magatartása felől. Az egyetemi szervezet ezt szigorúan ellenőrizte, s jelentéseket tett.

Némely napokon azonban Dezsőnek katonai hatóságánál kellett jelentkeznie, s ilyenkor nem mehetett az egyetemre. Ha a gyűlés ilyen napra esett, Elza is elmaradt, s ez különösen aggasztotta Margitot, épen most, mikor a frontjog ügye fordulathoz ért. A folyosókon nagy plakátok hirdették, hogy az ifjúság azon melegiben állást fog foglalni a parlament döntésével szemben, mely még nem is volt ismeretes. Margit álmos volt és kimerült, mint minden légbarlangi éj után. Fejfájósan hallgatott egy históriai tárgyú előadást, mely önmagát látszott unni, s végül is maga tagadta meg a saját értékét.

— A jövő órára — mondta a tanár, egy finomarcú, disztingvált idős hölgy — nem csinálunk tervet és szillabust. Kérdéses,

hogy mennyien leszünk együtt még, s mily keretek közt lesz érdemes folytatni előadásunkat. A tudomány érdekeit föl kell áldoznunk a harc érdekének, mely mindig az első; s ami különösen a történelem tanulmányát illeti, jövőben bizonnyal egyre kevesebb figyelmet szentelhetünk a mult kutatásának, mert egyre fokozottabban kívánja minden testi és lelki erőnk koncentrálását a jelen küzdelme. A História szelleme mégsem veszít ezzel. Ami a tudásból és elméleti műveltségből óhatatlanul elmarad s lecsökken, dúsan kárpótolja a tökéletes átélés, amellyel egész lényünk beleolvad az eleven történelem harcos energiáiba. Ne feledjük soha, hogy históriát tanulni szép dolog, de históriát csinálni még sokkal szebb és nagyobb!

És mihelyt csöngettek, szinte a mondat közepén szakítva félbe az előadást, sietett ennek az eleven, aktuális történelemnek hírei iránt érdeklődni hallgatóitól.

— Reméljük, délig megjönnek a hírek! — Fél-egyre volt hirdetve a gyűlés, melyen neki is beszélnie kellett. — Addig már biztosan fogjuk tudni, amit most lelkesen sejtünk: ott mind találkozunk...

A hang nyomatékos volt, s mindenki beszélte, hogy a gyűlésen névsort vesznek.

Margit hiába kereste Elzát szemeivel. A várt, ismerős alak sem az órán, sem a folyo-

són nem jelent meg. De Dezső sem volt látható, s Margit ijedten eszmélt rá, hogy kedd van s a fiú rendesen ezen a napon szokott jelentkezni a térparancsnokságnál. Margit nyugtalan lett, s az ő nyugtalansága azonnali aktivitásban nyilvánult.

Fürkészve, feszülten ment a lépcsők felé, mint egy szerelmes, aki párját lesi; de ő azokhoz a lányokhoz tartozott, akikben a szerelem is anyai érzés és felelősség formáját ölti föl. Tizenegy óra volt, még épen annyi idő, hogy eljuthatott Kamuthyékig, s magával hozhatta Elzát. Inkább ezt választotta, mint a telefonon való kapacitálást, mely nem kecsegtetett biztos eredménnyel. Különben is utálta a telefont, ahol minden szót meg kellett válogatni a cenzura miatt.

Elfulladva állt meg az előszobaajtó előtt. Kamuthyné maga jött ki a csengetésre. Szemhéja vörös volt, szinte megdagadt az álmatlanságtól, hajában a tegnapi frizura nyomai, ziláltan, mintha most érkezne a légbarlangból.

— Rosszkor jövök? — kiáltott Margit kissé ijedten, mert eszébejutott az izgalom, amivel az asszony tegnap leányát kereste. Margit azóta sem tudott Elzáról...

— A személyzetet el kellett eresztenem valami gyűlésre — hebegte Livia. — Azért nyitok magam...

— Azt hittem, hivatalban tetszik ilyenkor...

— Ma hivatal sincs... Ott is a frontjogot ünneplik...

— Már megvan a frontjog?

Az asszony sápadtan intett igent. Ő most kapta a hírt a kórházirodából, ahova betelefonált, mert úgy érezte, hogy képtelen megjelenni hivatalában...

— Hát bakák leszünk, annál jobb! — kommentálta Margit. — Mi is ünneplünk az egyetemen.

— Éntőlem nem lehet kívánni... Én... én nem-jól vagyok...

— Persze, a tegnapi éjjel után — mondta Margit szánalommal. — Milyen későre nyult! — Elza itthon volt már?

Nem, Elza még nem volt otthon, és Kamuthyné reggelig nem hunyta le a szemét. Elza már nappali fényben érkezett meg, s nem volt hajlandó elárulni, hol késett. Kamuthy úr minderről nem is tudott; ő azonnal mély álomba merült, s reggel késetten riadva, mogorván rohant el.

— Nem kell Elzát félteni — nevetett Margit. — Mi már bakák leszünk, kár velünk törődni! Odabenn van?

— Margitkám! — kiáltott az asszony, váratlan. — Maga a legjobb barátnője!... Magára hallgat, maga tud vele beszélni...

— Faggassam ki? Nekem se felelne. — Margit megpróbált viccelni, kedélyes mackómódra. — Ilyen apró garszon-titkokat nem szokás csúf barátnők orrára kötözni.

— Nem, nem, másról van szó, jöjjön! Nem akarom, hogy a hangunkat hallja. — Kamuthyné egy kicsi szobába vonta a lányt, hol a széles sezlongon vetett ágy fehérlett, gyűretlen, ahogy este kibontották. — Ne nézze a rendetlenséget, ma minden csálén megy... Neki nem szabad tudni ezt...

— Miről van szó?

— Tegnap beszéltem Schulberggel... Az orvosprofesszorral... A légbarlangban... Elzáról beszéltem... Maga okos lány, s neki a legjobb barátnője... maga nem fogja ezt elmondani senkinek... Maga tudja, milyen veszedelmes lenne erről szólni... — Kamuthyné úgy érezte, hogy egyre jobban belekeveredik abba, amit közölni akar, mintha szavai elé titkos akadályok tolulnának. Előbb még minden egész egyszerűnek tűnt föl... Hisz voltakép amit ő és Schulberg beszéltek, azt bátran hallhatta akárki... És mégis most, mindjárt az első szavaknál, mindez egyszerre olyan kényes, tilos és fenyegető lett!... Igazában mit is akart ő Schulbergtől? Még ezt sem tudta pontosan megmondani. Elza nyilvánvalóan sokkal egészségesebb, erősebb, kisportoltabb leány volt, mint

Margit. Hogyan vallhassa be Margitnak... hogyan beszéljen egyáltalában Margit előtt... És oly valószínűtlen is volt, sorozáson, felülvizsgálaton, a sokszoros, modern ellenőrzés és repülőbizottságok korában, hogy egy orvos valamit csinálhasson, mégha a leghatalmasabb is! Miről lehetett hát szó? Kamuthyné még azt sem tudta elég érthetően elmondani, miről *volt* szó? Amit Margit kiértett, oly fantasztikusnak látszott, hogy a leány elutasította magától, mint hihetetlent. Schulberg magához kérette Elzát a rendelőjébe. Mit jelenthet ez?

— Mire gondol? — Margit önkénytelen elképzelte a sugár alakot, melyet az imént oly türelmetlen várt az egyetemi folyosón... Csak nem lehet ezzel a felnőtt, viruló, ép lánnyal azt csinálni, amit a csecsemőkkel szokás? Margit szíve elszorult a gondolatra, tiltakozott belül, lázadott önkénytelen.

— Ez lehetetlen!... Ez veszedelmes!... Erre Elzát sem lehetne rábírni soha!...

— Csak arról volna szó, hogy eljőjjön velem az orvoshoz... Az orvos várja... Ebben még semmi sincs...

— S nem akar elmenni?...

— Nem és nem! Kijelentette, hogy nem, hát akkor nem!... Olyan mint egy gyerek... S én hiába beszélek neki, énrám egyáltalában nem hallgat... Ismeri, ha egyszer valamit

nem akar...

— Mindig ily makacs volt.

— Én könyöröghetek neki térdenállva, kiadhatom a lelkemet: nem és nem!.... Pedig ha már sajátmagára nem gondol, az anyjára gondolhatna.

— Bizony, akiért annyit aggódnak...

— És ő ezt az egyet sem teszi meg! ... Reggelig vártam rá, és mit gyötört már azóta is!... Tehetek én róla, hogy egész éjjel kellett várnom?... Még ő haragudna, ő büntetne engem!... Úgy-e fog vele beszélni? Megigéri? Istenem, talán minden ettől függ...

Margit nyugtatni próbálta, de Kamuthyné csak annál izgatottabb lett.

— Még talán megmenthetném, még lehetne remény, és az ő makacssága és hiúsága nem engedi!... Mit tegyek, mit tegyek!... Maga ráveheti maga az egyetlen...

— Mit csinál ő most? Hol van ő most?

— Tudni sem akar semmiről. Bezárkózott.

— Szobájába?

— Nincs külön szobája. Most ellenőrzik a lakásrendet... Hármunknak csak három szoba jár, és az övé egyúttal ebédlő. — Szipogva szárította könnyeit. — Folyton zavarjuk és idegesítjük egymást...

Margit a maga anyjára gondolt, az ő sze-

gényes lakásukra. — Háborúban mindenkinek szenvedni kell, a gazdagoknak duplán — mondta a köz-szólás, egykissé hazugul.

— Elza szenved ettől legjobban: aki mindig megvetette a gazdagságot. Néha egészen elkeseredik, hogy nincs egy helye, ahol megbúhasson.

— Szerelmeseivel, a könyvekkel.

— Azóta nem is dolgozik itthon, alig látjuk... Képzelje: az ebédlőasztalon! És a könyvei egy sublódba zsúfolva!... Neki, akinek mindent meg kéne adni, mindenre joga volna...

— Bemehetek hozzá?

— Bezárta magát. Ezt még sohse tette. Én nem tudom, mit csinálhat odabenn? Először azt hittem, sír. De nem sír, hanem valamit rendezkedik, rakodik, mindent kirak a szekrényből...

— Bokopogok.

De még mielőtt ideje lett volna, Elza megneszelte a hangokat és kitárta az ajtót. S Elza ekkor úgy jelent meg a színen, füstfelhőben, mint egy fiatal varázsló, különös romok között. A füst egy óriási fémtálból jött, mely az ablaknál állt,. a földön, a fütőtest előtt, valami ezüst vagy kínaezüst pecsenyéstál, amit Elza a szoba mélyén terpeszkedő nagy régimódi kredencről szerezhetett. A tál fenekén kunkorodó papírkötegek lobogtak, s

a tál körül szerteszét rendetlen halmazokban hevertek a romok, könyvek, füzetek, noteszok, szemmelláthatólag mind elégetésre szánva, mint egy földúlt város, mely helyenkint már ég és füstölög. Elza mint a pusztulás nemtője állott a romok fölött, s a kifosztott könyvessublód nyitott fiókjaival tátongott.

A füst a tárt ablakon kavargott ki. A szobában égett papírszag terjengett. Elza anyja szédülten nézett a jólismert tálra, melyben ezúttal valóságos papírgaluska párolgott. Margit kíváncsian lépett közelebb.

— Titkaid zavarom?

— Nekem nincs titkom.

— Mégis bezárkóztál...

— Nem akartam, hogy rámnyisson valaki. Nem akartam, hogy lebeszéljenek.

— Dehát mit csinálsz itt? Micsoda füst ez itt? — kérdezte Kamuthyné.

És Elza dacosan, mintegy herosztrateszi cselekedet önérzetében fölnyulva, kiáltotta:

— Elégetem a jegyzeteimet!

ELZA

Egy fiatal leány iskolás jegyzetei! Micsoda különös érték vagy érdekesség?

Dehát a kor „szellemi kultúrája" visszamenekült az iskolába, s alig volt már egyéb, mint az ifjúság gyakorlata és játéka...

A „kor kultúrája"! Nem is volt a koré: csak régibb korokból maradt könyvdohos örökség. Tisztelni az „ősök műveltségét": így kívánta a frázis, s a meglévő dolgok erejénél fogva tovább léteztek a könyvtárak és egyetemek.

A könyvtárakból ugyan sokat elpusztított a háború, kivált az első időkben. Néhol fanatizmus égette el az ellenséges országok nyelvein írt könyveket. Másutt bombázásoknak estek áldozatul gazdag gyűjtemények. Az egyetemekből viszont lányiskolák váltak. Azok a tudományt is úgy „művelték": azzal a naív pedantériával s buzgó önállótlansággal, ami a lánytanulók sajátsága...

Milyen kultúra volt ez? Tökéletesen improduktív! A doktori és egyéb értekezések, melyek nyomtatásban már csak igen ritkán jelentek meg, a régi műveltség emlékeinek egyszerű leírását és magyarázatát tartalmazták. Továbbkutatás csak a háború érdekét szolgáló tudományok területein volt lehetséges. Minden másra hiányzott a pénz! Hiányzott az utazás szabadsága. Könyv is csak az állt rendelkezésre, ami a városban ép található volt. A külfölddel való kapcsolat minimálisra csökkent. Az ellenséges országok szellemi életéről még csak sejteni sem lehetett semmit.

Minden egyetemi városban külön kis lány-

kultúra alakult ki. Jelentőségnélküli, hagyományos játék, továbbjátszva a könyvek nyomán, melyek véletlenül ép abban a városban akadtak. S e vértelen, iskolás kultúrával szemben állt a véres, háborús! Amely hadigépeket gyártott, gázakat állított elő... Az eleven irodalom és művészet, az egész aktuális szellemi élet, amennyiben egyáltalán még létezett, mind a háború jegyében állt. S a háború cenzurája alatt.

És mégis: a poros könyvtáraknak, a megvetett tanulószobáknak, az élettelen, régiségenrágódó leánykultúrának is voltak olykor meglepetései. A régi könyvekben explozív anyag volt fölhalmozva! S néha egy-egy lélekben szikrát fogott. Robbant. Világított.

Persze csak helyi tüneményről van szó. A lelki explóziók csak kis körökre vetették fényüket, teljesen ártalmatlan.

Ilyen robbanás volt Elza.

Az ő fiatal tüzében váratlan fények és színek táncoltak ki a száraz, porladt papírosok közül. Milyen gazdagságig tudott bonyolódni valamikor az emberi lélek! Milyen távlatokig emelkedett! Elzának éles szeme volt és visszaütő fogékonysága. Elza ámulattal eszmélt a szellemi élményekre, amilyeneket már csak a multak emlékei adhattak. Ámulatát környezetének is szuggerálni bírta. Szerette fölolvasni jegyzeteit. Szemináriumok,

diáktársaságok eseménye volt ez. Még a kompendium is zengést kapott ajkán. Az excerptumok szinte szárnyrakeltek. Elza a régiség adatait friss naívsággal szűrte, válogatta, értelmezte és félreértette. Áhítatában volt valami barbár és gyermeteg. A XIX. századra úgy nézett, mint egy középkori szerzetes a klasszikus időkre. Jegyzeteiben lira volt, több mint korának költőiben, mert azok csak a Harc és Kollektivitás szimpla frázisait zenghették. Az egyéni és öncélú poézis műfajai rég elavultak már. De Elza egyénit szőtt a korok eszmerongyaiból, mint a gyermek, aki tarka rongyokból babát csinál, és művészebb a művészeknél. S Elza minden léptét, abban a kis körben, ahol élt, rajongás, gyanu, értetlenség és bámulat kísérte, mint egy fiatal költő földi útját.

— Elégeted a jegyzeteidet? — kiáltott Margit. — Lányom, megkótyultál? Sohasem tudod őket pótolni.

— Annyi munkád, Elza! Az egész életed! — nyögött Kamuthyné.

Elza még egy füzetet nyujtott föl, s lobogtatta a kezében, mint egy fáklyacsóvát.

— Mi szükség többé rájuk?

— Hazajössz, mondjuk, szabadságra...

— Akkor ne lássam, ami félbemaradt!... Ha én egyszer elbúcsúzok valamitől...

— Hányan hasznát vehették volna az ada-

taidnak! Valóságos bűn ez, Elzácskám!

— Kinek lesz arra még ideje? Aminek meg kell halni, haljon meg. Kész vagyok.

S kabátkáját vette és kalapját.

— Tudom, hogy értem jöttél, Margaréta. Jössz az egyetemre? Gyerünk, ünnepelni a frontjogot! — S már zuhantak alá a lift tizennyolc emeletén, s elültek a földalatti vasút pincesuhanásában... Margit csüggedten ült, nem mintha személyileg különösebben gyászolta volna a tudomány veszteségét, de megszokta Elza minden ügyét a magáénak tekinteni, s mennél távolabb állt ő maga az úgynevezett tudományos érdeklődéstől, annál jobban imponáltak neki a híres jegyzetek. A jegyzetek hozzá tartoztak Elzához, s a dolog úgy hatott, mintha Elza a haját borotválta volna le tövig, vagy a legszebb ruháját dobta volna tűzbe.

Elza is érezte ezt a hangulatot és megpróbálta komolyabban megmagyarázni gyermekesnek látszó cselekedetét. Milyen érzés foghatja el a katonát, ha hazatérve egy-egy rövid látogatásra, mint sebesült vagy szabadságos, látja félbemaradt békés foglalkozásait, melyeket már sohasem fejezhet be, szellemi szemjak és lehetőségek dokumentumait, melyek nem teljesülhetnek! Százszor jobb, eleve elvágni minden lehetőséget, megsemmisíteni minden kapcsot!

— Föl kellene gyujtani a világ összes könyvtárait! Hogy senkise tudja, mi minden volt valaha! Mi minden eltünt a világból! Én nem értem Dezsőt. Én az ő helyében tájára se mennék az egyetemnek.

— Miattad jár oda — mondta Margit.

— Nem! Én csak jel és szimbolum vagyok. Elkésünk, Margaréta.

— A végéhez érünk.

— Dezső is ott lesz már.

— Mikor beszéltetek?

— Ma éjjel.

— A légbarlangban?

— Ott is. Mért kérded?

— Édesanyád nagyon aggódva várt.

— Mit aggódik értem? — kiáltott Elza türelmetlenül. — Aggódjon majd ha a harctéren leszek! Hagyjon engem a magam útjára! Most is micsoda ötlete van! Ha tudnád, mire akar rávenni!

— Tudom — mondta Margit.

— Én ezt nem bírom ki. Egész gyermekkoromat a bátyámért való siránkozás töltötte be. Most újra akarja kezdeni énértem. Ez anakronizmus. Nem nyugszik bele, hogy a gyermekeket oda kell adni...

— Benned él.

— Látod, ez az, ami megnehezíti az én dolgomat! Nekem elég a magam életét vinni a frontra.

— Mégis megtenném a kívánságát. Legalább megtudni, miről van szó...

— Akármiről. Én megyek a frontra. Ez az egy bizonyos, és nekem nem is jó máshogyan. Pilóta akarok lenni, még előttem egypár nagyszerű légi élmény. Dezső is elmegy a napokban. Te is bevonulsz nemsokára. Maradjak itthon és lessem a híreket?

— Teérted kár volna, Elzuskám. Magamfajta csunya lányért nem kár. Mivel jobb neked, ha te is eltünsz a balfenéken?

— Saját magát nem félti az ember... Sajátmagával együtt van az utolsó percig...

Margit nevetett. Furcsa altruizmus!

— Szóval teneked mások fájnak. S az nem fáj, amit az édesanyád áll ki teérted?

— Nem akarom, hogy fájjon! Szabad akarok lenni.

Már az utcán voltak, egy régi bombától fejvesztett szobor mellett, az egyetem kapujánál, mikor Margit hirtelen megkérdezte:

— Mondd csak, Elza, szerelmes vagy te ebbe a Dezsőbe?

— Ha az volnék — felelt Elza komolyan —, sietnék ezt a szerelmet kiélni és elintézni magamban. Szabad akarok lenni!

— És így... Vele voltál egész reggelig?... Igaz ez?

— Vigasztalni kell a frontramenendőket — mosolyogta Elza.

— Magad is frontramégy, Elzuskám.

— Azt kívánnád, hogy mirtusszal és liliommal menjek?

EGYETEM

A lépcsőházban Dezsőre bukkantak. Margit messziről üdvözölte, mint jövendő bajtárs, imitált katonai tisztelgéssel.

— Nem kell többet hencegni, Dezsőke!

— Biztos? Megjött a hír? — kérdezte Dezső elfulladva.

— Megjött, édesem, és most már nem vethetünk egymásnak a szemére semmit...

Lassan mentek föl a lépcsőkön, úgyis elkéstek már. Dezső komoran haladt a lányok oldalán. Egy nyomorékfiú köszöntötte őket s hozzájuk csatlakozott. Ő is hírekkel jött, s „hogy necsak mindig a nőkről legyen szó", az ő hírei a tegnapi gázriadalom körül csoportosultak.

— Azt beszélik, nem is volt gáz... egyáltalán, támadás se történt...

— De hisz hallottuk a robbanásokat. Mifelénk még pánik is volt — nevetett Margit. — Egy kutya elszabadult...

— Itt az egyetemen pedig egy lányon kitört az idegsokk. Keserűmandulaszagot érzett. Megijedt, hogy beszakadt a légkürtő.

A púpos úgy tudta, titkos légbarlangot

fedeztek föl és bombáztak össze, mely szökevényeknek és forradalmároknak adott tanyát.

— Azt mondják, több embert végeztek ki tegnap összevéve, mint valaha az egész nagysztrájk alatt...

— Minek is a frontra menni? — mondta Dezső. — Itthon is szépen eleshet az ember.

— Kivált ha szökevény vagy forradalmár...

— Tiszta gyávaság, ha nem vagyunk mind azok! — kiáltott Dezső, de Margit sietett más irányt adni a beszélgetésnek.

— A légbarlangról jut eszembe, gyerekek! Ki ismeri ezt a nevet, hogy Aida?

— Aida? Wagner egy operája. Vagy nem Wagner? — tünődött a púpos. — Majd minden híres operát Wagner írt...

— Ezt nem — mondta Elza —, ámbár csakugyan opera.

— Mi is az az opera, gyerekek?

— Régi, barbár színielőadás, ahol mindent énekeltek és muzsikáltak.

— Barbár? — Elza emlékezett néhány adatra. Harminc éve még eljátszottak egy operát Pesten, s akkor sokan nagyon sajnálkoztak, hogy ez a műfaj kipusztul, mert nincs pénz és ember ilyen nagyszabású játékok rendezésére. A népnek már akkor se nagyon kellett, nehéz volt. — Egy opera szörnyen kompli-

kált valami, igen nagy apparátus és sok tanulás kell hozzá.

— Épen ebben áll a barbársága.

— Valamikor pedig ez a mi modern muzsikánk tünt föl barbárnak.

— Mert valami néger törzsektől származott... A négert barbárnak tekintették.

— Nekem az a titkos gyanum — szólt Elza —, hogy csak hallani kellene egyszer egy ilyen régi operát... végigkövetni és megérteni... Ha fogalmunk lenne azokról a harmóniákról... arról a csodálatos szárnyalásról...

— Akkor kellett volna születni, Elzuskám — mondta Margit. — Legalább most nem soroznának... Szívesebben ünnék egy hosszú operát, mint egy hosszú bombázást...

— A könyvtárban vannak ilyen operák... vaskos kóták...

— Amiket sohsem adnak már elő... Minek őrzik még azokat?

— Egyiknek ez a címe: *Istenek alkonya.* Kár, hogy csak kóta szöveg nélkül, pedig érdekelne a szöveg — szólt Elza —, mint vallástörténészt. Olvastam egy könyvet, egy régi filozófus írta, a vallás, zene és színjáték összefüggéséről; ezt is talán én vagyok az utolsó, aki olvastam... *Istenek alkonya.*

— Gyalázat! — kiáltotta Dezső. — Így halnak a legremekebb dolgok. Én, komolyan,

nem is azt bánom, hogy mi pusztulunk, hogy minket visznek és elesünk: az ember olcsó!

— Azelőtt fordítva mondták: vesszen a műkincs, az ember fontosabb!

Közben fölértek a folyosóra s több lány gyült köréjük, Elza társasága, mind többékevésbbé a régi könyvek rajongó kis adeptusai... Ezek kívül szorultak a zsúfolt termen, melynek tárt ajtói felől foszlányokban szűrődött át a szónokok hangja. Egy ablakmélyedésbe vonultak... Az egyik leány egy könyvet mutogatott, egy tizenkilencedik századi híres költő művét, melyből nagynehezen tudott egy példányt megszerezni a városban.

— Sajnos, késő... Nehéz szöveg, és mire megérteném...

Elza fájdalmas érdeklődéssel nyult a könyv után, de rögtön visszaadta. Dezső előrement, bediktálni az újonjötteket, mert a középső teremajtónál egy lány állt nagy ívvel s fölvette a névsort.

— Kamuthy Elza és Ágner Margit...

— Ők is elkésnek? — pillantott föl a leány, ívéről. — Nekik nem kellett a térparancsnokságnál jelentkezni...

— Kedves kisasszony — felelt Dezső bizonyos hangsúllyal —, ha majd frontharcos lesz, tudni fogja, hogy harcolni muszáj, de szónokokat hallgatni fölösleges.

— Ép a Frontharcosok képviselője szónokol...

— Tudna ő maguknak olyat mondani, hogy elmenne a kedvük a frázisoktól... Mi célra írja ezt a katalógust?

— Mi köze hozzá? Megbízásból.

— Tessék fölírni Kamuthy Elzát és Ágner Margitot! — követelte Dezső, a frontról jött katona lakónikus felsőségével, mialatt odabenn a Frontharcosok hivatalos képviselője meleg szavakkal aposztrofálta az új, női bajtársakat. — Ez is máskép beszélne, ha őszinte volna! — tette hozzá, visszatérve Elzáékhoz.

— Majd én megmondom, mit szólhatna — mondta a nyomorékfiú. — Ami ebben a nők ellen megy, az reám is illik...

— Csak bátran! — biztatta Margit.

— Hát ezt: „Negyven évig szenvedtünk, dögöltünk, míg ti kényelmes hivatalokban firkáltatok, vagy jó ételszagú konyhákban főztetek, vagy ágyban, párnák közt...“

— Mit csináltunk ágyban, párnák közt? — kérdezte kihívóan a kis fitos, aki a légbarlangban is együtt volt Margittal.

— Szóval menjünk és dögöljünk mi is! — mondta Margit.

— Bár mehetnék én is! — mondta a görbehátu. — De énrólam a végzet, vagy tán a szüleim, másként gondoskodtak. Az én sorsom sem élet, sem halál. Nyomorék vagyok és nem

túlságosan tisztelem magamat. Sőt rosszabb perceimben az utolsó csitrilányt is irígylem azért a kellemes kilátásért, hogy elmehet egyszer és megdögölhet.

— Ne féljen. Az ilyen érzések elmulnak.

— Elmulnak, annál rosszabb! Jól tudom, hogy vénkoromra én is époly gőggel fogom ég felé tolni a púpomat, ahogy familiámban a gazdag nagybácsik viselik az életbiztosító nyomorékságot. Ha ugyan addig is méltó megvetésemben nem lököm le Pogány urat (ez a nevem, aki nem tudná) a huszadik emeletről, ahol lakom, s ahonnan remélhetőleg már döglötten érek az aszfaltra, mint egy szélütött macska. Tulajdonképen disznó tapintatlanság tőlem vénkort emlegetni. Ha minden nyomorék kivégezné magát, most érkeznék a világ abba a dicső stádiumba, ahol már nincs öregség! Most, hogy már maguk lányok se vénülnek itthon! S a harcos emberi faj örök ifjúkor frisseségében váltogatná a generációkat...

— Nem látja, hogy ez mind milyen üres szó? — szakította félbe Dezső. — A tény az, hogy nem magukat púposokat vetik meg, és nem magukat csonkákat veszik csonkaemberszámba, hanem minket... Mi máris halottak vagyunk, ki építene miránk valamit?... Mi csak olyan megvetendő, elfolyó kis hullámok vagyunk, se időnk, se szabadságunk vagy

akaratunk semmire, nem számítunk... Annak az egypár embernek, aki ki tudja magát vonni a mi sorsunkból, annak kellene legalább teljes életet élni...

— Teljes életet csonkán?

— Szellemileg... Mit bánnék én egy kart vagy egy lábat, hogyha a lelkem szabad és ideje van, idő áll előtte, és nem nyomorítja meg a piszok, a kényszer, a félelem!... Különben tényleg csak döglésre való... Örülni kell, ha valaki kivonhatja magát! ezt én mondom, én, aki holnapután megyek...

— Holnapután? — kiáltott Elza.

— Csitt! — szólt a kis fitos. — Hallgassatok! Doby Ágnes beszél.

— „A békeidőknek sok öntudatlan csökevénye él még" — hangzott ki csakugyan Ágnes éles hangja a teremből. Margit nevetve ismerte meg a szavakat.

— Ennek jó bogarat ültettem a fülébe a csökevényekkel. Azóta másról sem tud beszélni.

— „A nők frontmentessége is ilyen csökevény" — sivította tovább az éles hang —, „aminek korunkban semmi értelme már. Nemünket sértő avult copf, a mult lomtárába való poros lim-lom, akár a régi időszámítás."

— Szót kérek! — kiáltott itt közbe egy katonasipkás ifjú; öltözete mutatta, hogy theológiai hallgató és táboripap-jelölt.

— Eláll! Eláll! — hangzott mindenfelől. — Le a papsággal és konzervatívokkal!

— Kérem, a vallás nem ellenkezik a háborús világnézettel — vitatkozott a kispap. — Sőt a hit erőt ad a katonának! Erőt ad meghalni!...

— Meghal az anélkül is, ha muszáj — felelt egy katona.

— Csak maguk papok hallgassanak! — nyelvelt egy erős, barna lány. — Akik oly soká kivonták magukat a hadkötelezettségből!

— Nem olyan soká, mint a nők! — vágott vissza a pap.

— Le a papok kalendáriumával! — riadt egy férfihang. — Egységes, modern, háborús időszámítást követelünk!

— Szegény Ágnes, nem is sejtette, mit kavar föl! — nevetett Margit.

— Pedig igaza van — mondta a nyomorék. — A Harc korszaka nem számíthatja a maga éveit annak az istennek vagy embernek születésétől, aki a Béke vallását alapította... Nem vagyunk annyira keresztények...

— Maga beszél? — kiáltotta Dezső. — Hiszen maga tele a legkeresztényibb érzelmekkel! Maga még csak nem is nézheti, hogy mi ilyen kereszténytelenül menjünk és öljünk és dögöljünk; inkább maga is meghalna!... Vagy nem jól hallottam?...

— Ez nem keresztényi érzés — mondta

Elza.

— Hát mi?

— Ez? Ez annyi, hogy ilyen világban nevetséges és ostoba volna nyugodtan maradni; mondjuk, szüzen — felelt Elza a divatos lánycinizmus nyelvén. — Ahol ilyen vad játék áll, nevetséges csak úgy kibicelni!

Margit Dezsőt nézte... A fiú elpirult... Látszott, hogy Elza szavai sértették; a szavak is, de mégjobban a jelentésük... Hát egyszerűen kibicelésnek nevezte egész eddigi szép, szellemiekbe zárkózott életét, dacos nem-törődését a vad és csunya játékkal, gazdagabb multakba való menekvését? Mindazt, ami Dezsőnek annyira imponált, ahogy csak a harctér naív fiának imponálhatnak a Béke és Szellem dolgai, az elérhetetlenség nimbuszában. A nyugalom és szabadság, s a titokzatos, tudós régiség!

— Elza elégette a jegyzeteit! — panaszolta Margit. Most Elza pirult el; egyszerre izgatott csoport fogta körül.

— Ma sok mindennek vége s új világ kezdődik — visította odabenn a szónok. Elza fölhevülten magyarázkodott. Ha sok mindennek vége, biztosan vége a tudománynak. Hogyan akarják még fenntartani és továbbplántálni azt a sok bonyolult tudást, művészetet, ami a régi korok hagyománya? Szabadságoltak számára adott gyorskollégiumokkal?

— Én levontam a konzekvenciát! Tisztára komikus még minden intellektuális erölködés!

A legtöbb lány élénken visszhangzott.

— Eddig is komikus volt:

— Ezredrészét sem értjük annak, amit régen tudtak és értettek...

— Csak morzsákat csipegettünk... kiszáradt morzsákat...

— Azt hitettük el magunkkal, hogy valami nagy és komoly dolgot cselekszünk, ha fenntartjuk az úgynevezett „szellemi kultúrát"! Míg a fiúk a fronton egészen másmódon komoly dolgot cselekedtek...

— Pfuj! — vágott közbe Dezső. — Ahogy az cselekvés! Ülni a sárban és várni, hogy az ember megdögöljön.

— Ott mégis az életről van szó! Ölni és halni mindig komoly dolog. Mi más komolyat lehet még csinálni? Játéknak is az komoly, ami elég hazárd! Élet és halál legalább nagy tétel. Igaza van Pogány kollégának: itthon minden csak szégyen és unalom! Az anyák persze jobb szeretnék, ha kezünk-lábunk hiányozna! Az anyák mind kicsinyesek... Mit alkudozni az élettel? Ha már nem lehet egészen az enyém, egészen odadobom!

— Ezt mondom én is! — szólt Pogány, a púpos. — Képzelje, így élni! Az ember nyomorék; de még ezt a nyomorék életét is lopta... Pfuj! Inkább meggebedni a lövész-

árokban mint a poshadt légbarlangok padjain fulladozni!

— A hiúság beszél belőle! — fakadt ki egyszerre Dezső. — Nem látják, hogy ez mind hiúság?

— Az ember elsősorban hiú állat.

— Dobja a fenébe a hiúságát! Mit panaszkodik? Szégyellje magát ezek előtt a lányok előtt, akik nemsokára bevonulnak! Itt egy világ, amiből lassanként nem marad más, mint egy nagy sötétség. Nekünk nincs időnk semmit alkotni vagy megőrizni. Potyogunk, mint a legyek... És maga a maga kis hiúságain rágódik! Maga előtt egy hosszú élet áll... Magának valami nagy dolgot kellene csinálni...

— Nekem? — kérdezte a nyomorékfiú, szomorú mosollyal. — Nekem? Nagy dolgot? — És búcsúzásra nyujtotta kicsi s fehér kezét. — No, vége a gyűlésnek, megyek már...

TISZAPART

Elza, Margit és Dezső szinte automatikus léptekkel kerültek le a partra. A régi, szabad folyó óriási házak árnyában folyt. Nagyon kicsinek látszott, mint egy mély csatorna. Az utcalángok nappal is égtek. Széles, feketefödelű ernyők alól vetették fényüket a vízre.

Az ernyők, különböző magasságokban egymás köreit metszették, s fölülről nézve szinte megszakítatlan páncélt alkottak, mely mögül alig siklott ki egy-egy fénysáv, jelpontot adni a röpülőknek...

De túlfelől az ujsz...i oldal még mindig nyíltabb levegőt adott. Egy nagy aviatikai park falkerítése fölött jókora darab ég is látható volt. Elza gyakran ment ki ide, egyetemi vagy könyvtári munka után, hogy nyugtalan lelke, a két nagy mágnes, az ég és föld között, lebegő egyensúlyban oldódjék föl. A harci nagyváros gyermeke rendesen csak akkor láthatott eget, ha a földet messzehagyta: röpülőgépről, vagy magas erkélyeken s háztetők terrászain. Elza, mióta az aviatikát kényszerült abbahagyni, nagy sétákban keresett üdülést...

Margit különös céllal követte most, noha már megvolt ebédidő, s józansága egyébként az ebéd mellett döntött volna. Margit, amint egyedül maradtak, félretett minden diszkréciót, s leírta Dezső előtt Elzáéknál tett látogatását. Dezső önmagával tusakodott, mindhárman valósággal rohantak izgalmukban, Dezsőt az is izgatta, amit a pupostól hallott.

— Valamennyien gyávák vagyunk — ismételte. — Én sokszor csodálkoztam: mért nem csonkítanak meg minden gyereket? Vagy mért nem lázad föl mindenki? Biztos halál! De hisz

a front is sokszor biztos halál! Ki fél a haláltól? Mért nem leszünk mind öngyilkosok, tömegesen? Nem mindegy? Talán a kínzókamara tart vissza! A kínzásbüntetés! Mikor még az öngyilkosság ellen is törvény van, s még a halálnál is roszabbat tudnak! „A harc érdekében minden eszközt!" És aki a kínzókamara borzalmairól beszélne: tizenkilencedik századbeli érzelgősség!

— Szép kis hazafi maga, Dezsőke! — mondta Margit.

— Hazafi! Épen az, hogy senkise hazafi! Mi szükség a hazafiságra? Mindenki hazafi! Ahogy a leggyávább is hős lesz a fronton. A háború megölte a hazafiságot és hősiességet.

— Ez is tizenkilencedik századi ideológia — jegyezte meg Elza.

Dezső majdnem ugrott és kiáltott erre. Már Elza is így beszél? Igen, tizenkilencedik századi ideológia! Épen Elza az, aki ezeket a régi vallásokat és ideológiákat tanulmányozta. Aki hirdette, hogy meg kell őrizni, legalább emlékben, a sok nagyot és jót, amiről az Ember valaha álmodott. Ez is lázadás! Mi mást lehet még csinálni? Gyalázat, hogy Elza is a frontra menjen. Az ő hivatása kűlönb, nagyobb.

— Már késő — bánta Elza. — Mindent elégettem.

— Nem lett volna szabad! Ha az egész világon senkisem volna már, akit ez érde-

kelne, akit egyáltalában valami szellemi dolog érdekelne, és maga volna az egyetlen, aki csak sejtene is ilyesmihez, és magának is már csak egy napja volna, hogy ezzel foglalkozzon: akkor is, azon az egyetlen napon is, magának, Elza, ki kellene tartani, mint egy hősnek!

— Te vagy a mi őrszemünk, akinek nem szabad elhagyni a posztot! — visszhangozta Margit, jólismert frázisokat parodizálva, amiket a női nem „kulturális szerepéről" volt szokás mondani. — Te vagy a Vesta-mécs fő-fő ápolója...

Ezen már muszáj volt nevetni.

De Elza rögtön újra komoly lett.

— Csöpp kedvem sincs ehhez a hősiességhez. Ne akarjatok belőlem hőst csinálni. Dezső a hős, nem én.

— Azért, mert rajtam katonaruha van?

— Nem. Hanem mert ennek a katonaköpenynek könyv van a zsebében.

— Mit ér a könyv az én zsebemben? Engem a harcra neveltek. Csak a legkönnyebb könyveket értem meg. Sohse volt fontos, hogy én tanuljak. Buta copf, hogy egyáltalán betűvel kínoztak. Ágyútöltelèknek jó az analfabéta is. Én a fronton voltam, míg te úgy szíttad a tudományt, mintha az egész világ mulasztását kéne kipótolnod. Te magad mondtad így.

— Elég ostoba voltam. Ennek vége, Dezső. Nem fogom a tengert kanalazni. Mit érnék el vele? Én a régi, tudós korok hiteit akartam megismerni. Emberek, akik ezer annyit tudtak és gondolkoztak, mint ma bárki, milyen fogalmat alkottak maguknak Istenről, világról, az ember céljáról és rendeltetéséről? Mire lehet és mire kell jutni e földön? Mennyi minden lehetett azelőtt! Mennyi minden lehetségesnek látszott! — Elza megállt és teljesen következetlenül fölkiáltott: — Óh, gyerekek, ha nekem időm volna!

Margit szemével intett Dezsőnek. Ez fölszólítás volt közös akcióra; hátha most sikerülne rábeszélni Elzát, hogy engedjen az anyai szónak, s mint jó kislányhoz illik, menjen el szépen a doktor bácsihoz?... Nehéz lenne pontosan leírni, ami Dezső lelkében végbement. Ezt csak az *örök harc* korának gyermeke értheti meg, kinek szemében a rokkantság, a nyomorék test volt a Hosszú Élet egyetlen árkánuma, amit az orvos már a csecsemőknek osztogatott. Igaz: a felnőtt korban való csonkítás veszélyes, képtelen. De Schulberg neve már elég volt, hogy a megcsonkított csecsemők százait idézze a képzettársítás. A fiatal katona, amint ott látta Elza szép, egyenes alakját kimagasodva a sugaras parton, egy percre valami rettenetes kény-

szerképzet martaléka lett: mintha hallaná a csontokat törni, látná a tagokat csavarodni. *„És ha a fronton törik kásává?"* — kérdezte hirtelen egy másik gondolat, Dezső megszokott kifejezésével, mellyel a harctéri eshetőségeket a fiatalság erőteljes nyelvén emlegetni szokta. S most, Elzára vonatkoztatva ezt, egyszerre átérezte a fronthalál egész rémét, jobban, mint mikor mellette szakadt be a tunnel, omlott a véres sár, horpadtak papírként az emberi tagok, fecskelt cafatokban a tépett hús... Elza testére gondolva, közelebb jött hozzá ez a rém, mint mikor a magáét fenyegette...

Elza azonban ingerült lett, mihelyt barátnője Schulberget szóba hozta.

— Őrültség! Nem élünk nagyapáink idejében! Mikor a sorozóorvos jóakarata tarthatott vissza valakit a fronttól!... Akkor sem rendel magához! Csak gyanus volna, kockázatos...

— De ha az édesanyáddal megbeszélte...

— Nem ülök föl az anyám naivságának...

— Mondhatom, hálátlan vagy! Melyik anya szenved ennyit a lányáért?... Az enyém hazafias frázisokat ír a leveleiben, s a háborús sorsban való megnyugvásról filozófál... Mindnyájan megnyugszunk valahogy, csak a te anyád képtelen megnyugodni...

— Én is képtelen vagyok megnyugodni.

De ez egészen más. Az anyám szépen megnyugodna, ha én otthon ülnék. Az ő számára nincs is háború. Azelőtt mindig a békéről álmodott; mikor a bátyám elesett, egyszerre kijelentette, hogy nem lesz soha béke. Ebből pedig azt a következtetést vonta le, hogy nincs is háború.

— Logikus — mondta Dezső.

— Amiben az egész világ élt, az számunkra nem létezett. Front, sorozás, szabadságok, ez elesett, annak a lábát amputálták, gáz, bombák, életveszély... folytonos életveszély. Egyszerűen nem vettük tudomásul. S a haditechnika újabb csodái: amikről az apám szónokolt! Ő csak zavaró idegen volt köztünk. Egymásba kapaszkodtunk, külön életet csináltunk magunknak, rajongtunk mindenért, ami régi, békebeli, kizártunk mindent, ami új és háborús. A régi könyvek és régiségek őrületét oltotta belém legkisebb korom óta. Így lettem én tudós és könyvmoly. De belül egészen más vagyok!

— Egészen más? — ismételte Dezső.

— Ne értsetek félre. Utálom és gyűlölöm ezt a kort, mindent, amit magam körül látok. De nem azért, mintha a könyveket, a száraz tudományt és halott dolgokat többre becsülném az eleven életnél. Hanem azért, mert több szépségre és szabadságra vágyom, mint amit ebben az undok korban találha-

tok. Több szépségre és szabadságra! Nem rabságra és nyomorékságra a halálraítélt tudományok között. És nem arra, hogy egy öregasszonynak a siránkozótársa legyek, mégha az anyám is! Sohase volt kedvem bezárni magamat a multakon való pityergésbe. Amit az anyám csinál, az nem rendes dolog. Ő monomániás. Egy régi eszmekör őrültje. Egymás betegei voltunk, mint a szerelmesek és összeesküvők. Ez valósággal természetellenes már! Nem ihatom örökké az anyám könnyeit! Ki kell törnöm ebből!

— Gondold meg, hogy miattad lett ilyen...

— Mért szeret annyira? Mi lenne, ha minden szülő ennyire szeretné a gyermekét? És egyáltalán lehet valakit ma még szeretni? Nem olyan időket élünk. Mindenki csak magával törődjön; mint a légbarlangban mondják, ha veszély van!

— Ott sem mindenki csak magával törődik... Van, aki még az álarcát is odaadja és megfullad inkább, csakhogy megmentsen valakit...

Dezső harctéri élményeire gondolt. A front bőven termett különös önfeláldozásokat: szerelmes barátok közt, ahogy ott a fiúk szerelmesek szoktak lenni egymásba.

— Ottkinn mindenkinek van valakije... Akinek semhogy a halálát lássa, inkább meghalna maga!

— Az más, ott másról van szó! ... — kiáltott Elza. — De holmi kis szelíd családi érzelmek, mamai busongás, gyermeki szeretet! Lehet ezt ma? Pityergős kislányok szepegése, akik az anyjukhoz bujnak!

Dezső kissé szégyenkezve, de őszintén ellenmondott. Dezső soha olyan jámbor kisfiú nem volt, mint mióta a frontot megjárta. Soha úgy nem vágyott az anyja szoknyája mellé. Idealista szelídséggel csüggött a családi érzelmeken.

— Hiába csináltak gyilkos masinát belőlünk! — ismételte az ósdi szólamot. — Az emberbe bele van oltva a szeretet ösztöne!

— A régi könyvek és vallások szerint.

— A tizenkilencedik századi ideológia szerint! — csúfolta magát Dezső.

— Hát ha ez igaz — fakadt ki egyszerre Elza —, ha bennem is bennem van ez az ösztön: hogy maradhatnék én akkor itthon, mikor ti mind mentek! Az anyámnak nincs más baja, engem félt és sirat. De tirátok ki tudja mi vár! És hogy csücsülhetnék én akkor nyugodtan a könyvek közt? Mikor nem tudom, mi lesz tebelőled, Dezső!

— Mi? Gyilkos masina. Egy nap még az élet ...

— Egy nap ...

Elza szótlanul keresto Dezső kezét. Bajtársi kézszorítás.

Mindakettőjüknek egyszerre támadt ugyanaz a gondolata. S Margit felelt rá, pedig ki se mondták:

— Házasodjatok össze, gyerekek! Talán házaspárt együtt osztanak be.

De erre Elza szeme föllobogott:

— Azt már nem! Mielőtt a törvény kötelezne? És hogy azután szülni muszájjon? Azt nem! — kiáltotta. — Majd ha kell, elvégzem ezt a fizikai kötelezettséget egy közömbös emberrel: akinek a gyerekét nem sajnálom a frontra.

AZ UTOLSÓ EMBEREK

— Ha együtt lennénk, ha együtt mehetnénk... — kezdte Dezső. Azt akarta mondani: bármilyen rövid és rettenetes élet várna rájuk a fronton, mégis élet lenne, dac és emlékezés! Ki akar *soká* élni! De hirtelen torkán akadt a szó. Csak nem *kívánja*, hogy Elza is frontra jusson és elessen?

Margit nézte őket. Szinte valami anyáskodó vénlány fölényével.

— Disznók vagytok, hogy előttem édelegtek. Maga elrabolja a barátnőmet, Dezsőke. De én a rosszért jóval fizetek.

És fölvetette azt az ötletet: Schulberg juttassa Elzát oda, hol Dezső van... Ennyit tán mégis lehet...

— Bolond vagy, lányom, ha nem mégy el hozzá. Úgy látom, egyáltalán nem mindegy, hova osztanak be? Repülő hajlamaidnak akarsz hódolni? Vagy ezt a kisfiút kísérnéd le a tunnelbe? Bízza rám, Dezsőke, én tudom, hogy kell bánni vele...

Elza csakugyan megszokta, hogy a praktikus dolgokban vezessék. Most is előre tudta, hogy rá hagyja venni magát, noha valami belső ellenállás volt benne, maga előtt is rejtett okokból... Úgy érezte, hogy nincs eléggé tisztában magával... Huzódozott, ürügyet keresett.

— Hiszen neked is be kell vonulnod! És magaddal egyáltalán nem is gondolsz, csak az én ügyeimmel foglalkozol.

— Nekem, Elzuskám, tiszta szerencse, hogy be kell vonulni. Már arról volt szó, hogy abbahagyom az egyetemi dicső karriért. Se pénz, se kereset. Most ez megoldódik legalább. Meg kell a dolgokat oldani, barátom! Szóval: most haza, és azután Schulberghez!

— Ma nem. Dezsővel akarok ebédelni.

— Holnap hát.

— Inkább holnapután.

— Persze: a kisfiú még holnap is itt lesz. Igazatok van: ki kell élvezni a végnapokat! Hát akkor én, fiam, most elmegyek anyádhoz, s megmondom neki, hogy bejelentkezhetik a professzornál.

— Olyan sürgős?

— Ne sajnáld ezt tőle. Könnyebben bírja, ha remél és cselekszik. S legalább az én becses társaságomtól megszabadultok, gyermekeim...

Elza és Dezső hallgatva ültek egy padon, szemben a folyóval.

— Holnapután — mondta végre Elza.

— Holnapután — visszhangozta Dezső.

— Jó lány ez a Margit — mondta Elza. — Ti jók vagytok. Én rossz.

Dezső nem hallgatott rá, nem is látta, egy más Elzát látott, próbálta összeegyeztetni ezt a két diszparát fogalmat: Elzát és a frontot.

— Mindenki a fronton lesz... Most már igazán mindenki...

— Csodálom, ki marad a hivatalokban...

— A nyomorékok — szólt Dezső, megvetéssel.

— Vagy majd beosztják a szabadságoltakat.

— Igen, még a szabadságot is elveszik. Akkor aztán végleg egy perc sem marad az életből...

— „mindenre, ami szükséges és hasznos, lesz idő és ember, pontosan beosztva, és maradék nélkül" — szónokolt Elza idézőjelek közt. — De mi az a „szükséges és hasznos"?

— Ami az életre szükséges és hasznos...

— Csakhogy maga ez az élet miért szükséges és mire hasznos?

— Most úgy érzem, Elza — mondta még lassan Dezső —, hogy mi vagyunk az utolsó emberek a földön. Utolsók, akik még tudjuk vagy sejtjük, mi volt az valaha: embernek lenni!

— Hajótöröttek vagyunk... Maradékok... Le kellene írni és palackba zárni a jövő számára...

— Hol az a palack?... És hol az a jövő?...

Fölkeltek és megindultak a folyón át a diákmenza felé. Ez vendéglőszerű, kicsi helyiség volt, egy mellékutcában, fehér abroszokkal, ahol mindig éhes lánycsoportok váltották föl egymást, és ritkán lehetett üres asztalt kapni. A lányok közt szórványosan fordult elő egy-egy fiú, s azok egymást keresték és együvé ültek. Többnyire félkezűek vagy féllábuak. De akadt egészséges is. Katona, mint Dezső.

Egy ilyen nyitott be majdnem egyidőben Dezsőékkel. Tétován nézett körül... Dezső az utolsó asztalt foglalta el, s a többieknél csupa lányt látott... Nyilván nem akart lányok közé ülni.

— Fél a nőktől.

— Te is így féltél azelőtt...

— Mint a legtöbb fiú, aki a frontról jön...

— Igen. Csupa megvetés van bennetek irántunk. És mégis féltek tőlünk.

Dezső azonban jól értette ezt a különös, ellenmondó érzést, melytől a katona félszeggé vált a hölgyek előtt... Kínokból szövődött az: szellemi alsóbbrendűség és éhes vágyak kínjaiból. Irígység, gyűlölet megfért benne a vággyal és bámulattal. A két nem alig volt valaha egymástól távolabb, mint az örök harcnak ezekben az éveiben. Férfi a nőt többnyire csak durva kalandokban, futó érzéki őrületekben tanulta ismerni; mert másnak nem igen lehetett nevezni a kötelező házasság rövid heteit sem. Egyébként minden elválasztotta őket! A nők tanultsága, értelmi fölénye... S a férfiak sötét élménye, amit a front adott... Dezső ritka kivétel volt: ő csak lázadó utálattal gondolt erre az élményre s minden otthontöltött percét oly tanulmányoknak szentelte, amilyenekkel főleg lányok foglalkoztak. (A lányok szinte úgy beszéltek vele, mint maguk közül valakivel.)

— Engem te már átneveltél, Elza.

— Az a fiú ide fog jönni — mondta Elza.

Csakugyan, a fiatal katona némi habozás után engedelmet kért s asztalukhoz telepedett. Jobban megnézve, nem is volt olyan fiatal: Dezsőnél mindenesetre jóval idősebb. Jobb arcán mély s már nem friss seb nyoma. Szemei koravének, mint a legtöbb régi katonának. Harminc év már magas kornak számított a fronton; pedig az újonjött bizonnyal

megvolt annyi. Utcán alig nézték volna diáknak. Mégis az volt, máskép nem ebédelhetett volna a menzán.

Dezső szemügyre vette szolgálati jelvényeit.

— Szintén vissza?

— Holnapután...

— Én is. Egynap megyünk. — És kezét nyujtotta az asztalon át, bajtársi részvéttel.

— Nincs kedve még?

— A legcsekélyebb se — nevetett Dezső.

— Mennyi időt töltött odakünn?

— Eddig egy évet. Első szabadságom.

— Még nem lesz utolsó.

— Honnan tudja?

— Még az elején van. Még nem fog elesni. A bizonyosság évről-évre növekszik: nálam már sokkal nagyobb.

— Dehogyis — felelt Dezső. — A valószínűségi számítás szerint ugyanannyi az eshetőség az első évben, mint az utolsóban. De én nem félek az eleséstől. Bár elesnék, mentül hamarabb!

— Annyira unja az életét?

— Élet az, ami ott van?

— Még nem jött rá az ízére.

Dezső kifakadt: mire lehet itt rájönni? Mi más van a fronton, mint piszok és unalom? Férgek, bűz, reuma, megalázások, koplalás, döglődés... Dezső fölhevült és kiöntötte szí-

vét. A hosszú hónapok a sáros barlangokban! A fulladozás a gázálcák alatt, a süketítő, végérhetetlen ágyúzások! S legfeljebb egy-két könyvet vihet magával az ember; s amihez ott cserélgetve hozzájut, az többnyire csak a legalacsonyabb tömegirodalom... — tette hozzá, a műveltségnek azzal a naív snobizmusával, mely legáhítatosabb hitvallása volt. — S a főszórakozás és esemény, ha ölsz, vagy ha melletted fölfordul valaki...

— Ez talán nem elég izgató?

— Izgatónak elég izgató.

— De... komolyan mondom... Tudni, hogy ölök, hogy a magaméhoz hasonló életet oltok ki!... Van-e feszültebb érzése az aktivitásnak? Lehet-e nagyobb gyönyöre a hatalomnak? Nem minden kor adta meg ezt a szenzációt mindenkinek... Hátha még az ember láthatná mindig, akit megöl, végignézhetné kínjait... Ha egy bajtársam kiszenved mellettem, arra gondolok, így hal meg az is, akit az én golyóm ért, és akármennyire sajnálom is, be kell vallanom...

— Pfuj! Vadállati dolog! — szakította meg Elza, nem állhatva.

— Az ember vadállat — felelt az idegen, tárgyilagosan. — Csak arról van szó, s annyit jelent a civilizáció, hogy vadságunkat kizárólag az ellenség ellen irányozzuk és lokalizáljuk; s a honfitársakkal és szövetségesek-

kel szemben lehetőleg korlátok közé szorítsuk. Néha még az is nehezünkre esik. Magam tapasztalásából beszélek... Majdnem mindenkit, aki elég sokáig a fronton volt, elfog néha az ölés vágya itthon is... Szerencsére elég hamar viszik vissza a frontra. Máskép nem tudom, mi lenne... Nem bírnók ki soká. Én bevallom: szinte vágyom vissza oda — fejezte be —, pedig eléggé utálom magam is.

— Rettenetes amit beszél — mondta Dezső.

— Persze, nem valami jámbor és erkölcsös dolog. De az élet egyáltalában nem jámbor és erkölcsös. Maga még kisfiú, maga nem érti ezt. Olyan ez, mint a dohány vagy alkohol. Aki még nincs igazán fronthoz szokva, nem is értheti azt a leküzdhetetlen szenvedélyt, ami a vén katonát lenyügözi. Abba, amit maga piszoknak és unalomnak nevez... Mert van valami ebben az unalomban, ami örökké izgat és visszavon.

— Mi vonhat oda vissza? — kiáltott Dezső felháborodva.

— Az, hogy véres. Vérre szomjazunk, és visszavágyunk, ámbár tudjuk, hogy a saját halálunk is ott vár.

— Ez még enyhítő körülmény...

— Maguk nagyon meg vannak botránkozva, hogy ilyen cinikusan beszélek. De nem én vagyok cinikus, hanem az élet és a há-

ború. Nem jobb az őszinteség, mint a frázisok és az álszemérem?

— Kissé különös őszinteség — mondták Dezső szemei, előbb, mint a szája mondhatta volna. De az idegen már felelt is rá. Mert hisz nem valami saját egyéni aberrációjáról rántotta ő le a leplet: amiről ő beszélt, azt minden régi katona nagyon jól ismeri...

— Kérdezzék meg akármelyiktől, igaz-e?... Nem volna kibírható a háború, ha nem volna benne szenvedély... ha nem volna benne élvezet is, akármilyen szörnyű ezt hallani. Nem árt talán a nőknek is tudni erről — fejezte be, Elzára sandítva —, most, hogy már ők is közelebbről meg fogják ismerni ezeket a borzalmakat...

— És az egyetemen mit hallgatott, kolléga úr? — kérdezte Dezső, némi szünet után.

— A műegyetemre jártam. Géptechnikai tanulmányokat folytattam. Kicsit vénen...

— Talán műszaki beosztásra pályázik?

— Nem, azt nem remélem. Voltaképp nem is kívánom már különösebben. Rajtam már nem segít.

— Akkor mi célja ezzel a tanulmánnyal?

— Hát... érdekel. A gyilkos gépek érdekelnek. Valamivel csak el kell tölteni a szabadságot. Aztán... megszoktam már a fronton, hogy fiatalok közt legyek... Magamnál jóval fiatalabbak közt... Akár itt...

— Köszönöm szíves előszeretetét korosztályunk iránt — vetette közbe Dezső élesen. — Bizonnyal kedves emlékei vannak róla, hogyan potyogtunk és kínlódtunk odalenn. De ez itt más, itt jóformán csak jámbor lányokat lát.

— Igen... lányokat... — felelt a harmincéves, körülnézve, majd Elza felé lesve, aki teljesen kikapcsolódott a beszélgetésből; sőt tüntetőleg hátat fordított, s a másik oldalon ülő kolléganőkkel diskurált. — Csakugyan... a fronton eddig nem voltak nők... Itt legalább lányokat látni... Ez némi változatosság — tette hozzá a könyed férficinkosság hangján.

— De hisz kolléga úr fél a lányoktól — mondta Dezső, valami gyermekes beccelődéssel, s különös módon már titkos fölényt érezve ezzel a tétova s kissé elnyűtt idegennel szemben. — Láttam, hogy nem mert közibük ülni... Nem is szól hozzájuk...

— Mit szóljak?... Elég, ha nézem őket... Én nem értek ahhoz, ami egy nőt érdekelhet. De vannak, akikkel nem is kell beszélni...

Dezső most eszmélt rá, hogy az idegen rég túl van a kötelező nősülés törvényben előírt esztendején.

— Nincsen felesége?

— A feleségem beteg és a szüleinél lakik... Beteg? Bár én lennék beteg! Neki még min-

dig sokkal jobb a dolga, mint énnekem a fronton... És ha már az ember szabadságon van, hát élvezze: igaz-e?... De azért furcsa lesz, izgató lesz, ha nők is lesznek a fronton... — mondta, közelebb hajolva. — Képzelje: a lövészárokban... Vagy mondjuk: egy roham, ahol nők is résztvennének... Kár, hogy a rohamok annyira kimentek a divatból... A kemény szurony és a puha lányhús eléggé ingerlő ellentét... Néha, ahogy mondtam, itthon is elfog a katonavadság... az ölés vágya... Hozzáteszem, hogy ez leginkább akkor van, mikor nővel vagyok. A feleségem komolyan félt tőlem.

— Nem csodálom...

— Ne szörnyűködjön, kis kolléga, mit lehet ezen szörnyűködni? Megyünk a frontra, minket is megölnek... És már a nők is mennek, már a nő sem tabu... Ölni szabad. Látja! Csak be kell tartani a játékszabályokat, hogy kit és mikor? A fronton maga is biztosan jó néhány embert megölt már... Akikről nem is tud...

KÉT NAP ÉS KÉT ÉJJEL

Kétszer huszonnégy óra mult el. Elza a pályaudvarról tért haza: Dezső menetszázadát kísérte ki.

A búcsúnak szívettépőnek kellett volna

lenni! Hisz könnyen lehetett végső és végleges! Elza is bevonul! Ki tudja, összeesik-e valaha, ugyanazon időre, a kettejük szabadsága? Mégha mindaketten élnek és hazajönnek is! S ha különös véletlenből összeesnék: mennyi minden más akadály tolulhat még az ilyen találkozás elé! Az idő véletlenén túl a hely véletlenei! Városok pusztulhatnak, utak zárulhatnak, hírek apadhatnak, semmi sem bizonyos... Ahol két frontkatona búcsúzik, minden valószínűség szerint örökre búcsúzik.

Hacsak valóban egy helyre nem osztanák be őket...

Mégis be kell vallani, hogy amit Elza érzett, mikor a katonavonat lassan megdöccent s megindult, az nem tisztán a válás fájdalma volt. Inkább valami ellentétes érzés: az egyedülmaradás fölszabadulása!... Ha őszintén magába tekintett, nem tagadhatta el, hogy valóságos türelmetlenséggel várta ezt a percet. Megkönnyebbedés volt, mikor a kocsisor mozgása kitépte a fiú kezét az övéből, s Dezső arca nyílegyenes surranással tűnt el a kisebbedő ablakvonal párhuzamosában.

A pályaudvart a búcsúzások hangulata öntötte el. Szülők vezették ki gyermekeiket, asszonyok párhetes férjeiket, akiket nem fognak látni többé. Mégis, noha ez a válás sokkal reménytelenebb volt, mint régibb háborúk

idején, távolról sem látszott, hogy akkora fájdalmat okozna. A megszokás elvette a fájdalom élét.

— Közös sors, és bele kell nyugodni.

Egy gyermekleány, aki nagy szál bátyját kísérte ki, nyugodtan s kissé gúnyosan támogatta könnyező anyját, a meghatódás legkisebb jele nélkül.

— Nemsoká én is megyek — diesekedett, némi megvetéssel hangjában a nagy melák bátya iránt, aki teljesen elérzékenyedve, föl-fölbuggyanó zokogással lépett a fölhágóra.

Így volt a fiatalabb korosztályoknál: a bús serdülőknél, akik még nem nyugodtak bele, hogy elszakadjanak gyermekkoruktól, a szelíd és otthonos világtól, amelyben felnőttek. De az idősebb katonák legtöbbje már külön életet élt, front-életet, s e békés világhoz semmiféle belsőbb kapocs nem kötötte. Az egész frontmögötti országot csak valami kiránduló vagy szórakozó helynek tekintették, ahonnan, néha kissé korán és sajnálkozva, gyakran bizony kedvük ellenére, de mégis csak *haza* mentek, mikor a frontra mentek.

Ezek szórakozottan hallgatták a kísérő szülő, rokon vagy feleség obligát kesergését, hangos örömmel üdvözölték a kocsiknál viszontlátott csapattársaikat, s lelkileg máris elutaztak, messze voltak.

— Mennek, mint a birkák — mondta De-

zső. De ő is csak ment, mint a birka.

Elza, igazában, alig várta, hogy menjen. Dezső nagyon derék és szeretetreméltó fiúcska volt; mégis Elza túlságosan is fölényben érezte magát vele. Naivsága és egyszerűsége valósággal idegesítette. Ezt a két napot majdnem egyfolytában együtt töltötték. Elzának észre kellett venni, hogy a fiú egyoldalú rajongása, s mindig egyforma kifakadásai fárasztják és türelmetlenné teszik. Noha többnyire a saját szavait és nézeteit visszhangozták...

Egyedül akart volna már maradni. Számot vetni önmagával, reménytelenné vált ideáljaival, fordulóra jutott életével. Önmagára volt kíváncsi, Dezsőt kívülről tudta már... Dezsőt valami romantikus nimbusz övezte: a halálrajegyzett fiatal tehetség, a rosszkor-született, kiéletlen és pusztulásra ítélt férfizseni romantikája. Ennek a romantikus varázsnak nagyrésze szétfoszlott most, hogy Elzának magának is be kellett vonulnia...

És... úgyis válni kell, hát minél előbb!...

Mégis együtt töltötte ezt a két napot a fiúval, jóformán percről-percre; éjjel is vele maradt, szinte reggelig... Nem lehetett tudni, menyi dac volt ebben; dac az anyja ellen; az apja nem számított. Kamuthy úr dohogó, de erélytelen apa volt; kicsiségekért dohogó, de fontosabb és problematikusabb esetekben inkább úgy tett, mintha észre sem vett volna

semmit... A lány úgyis bevonul, s Kamuthy úr szinte már nem-létezőnek tekintette, „leírta", ahogy üzletileg mondják, kihagyta életének számításaiból. Egyszerűen nem vett hát tudomást leányának feltünő éjszakázásairól, s ha Livia másnap panaszkodott, könnyű vállvonással ment túl a dolgon.

— Biztosan valami zsúron volt... valamelyik barátnőjénél... Hadd mulasson, amíg itthon van...

— De mért titkolja előlem... az anyja elől? Azelőtt nem szokott zsúrozni... Azelőtt mindent elmondott nekem... — S Kamuthyné egész éjjel ébren várta Elzát, minden figyelmét az előszobaajtó körüli neszekre összpontosítva, olyan szörnyű szorongásban, hogy még Kamuthy úrnak is feltüntek arcán az álmatlanság és sírás nyomai.

— Mit fog majd csinálni, ha katona lesz a lánya? Mikor már egy éjszakai kimaradásától ilyen boldogtalan?...

Nagyobb kegyetlenséget nem is mondhatott volna. Kamuthynét épen az gyötörte, hogy most, mikor leányától meg kell válnia, talán örökre, még ezekben az utolsó hetekben is alig lehet vele! Még ezeknek az utolsó napoknak óráit sem kapja meg tőle! Még este sem, még éjszaka sem...

Elza azonban nem törődött anyja kínlódásával... Nem sokkal inkább érdemelt-e szá-

nalmat és törődést Dezső?... Dezső, aki indult vissza a frontra... az életveszélybe...

S Elza Dezsőnek adta az órákat, melyeket anyjától megtagadott... Dac volt ez, de egyúttal szánalom, és mégis csak szeretet... Mégis csak szerette ezt a kedves és tehetséges fiút, kire a Természet oly rosszkor és hiába pazarolta a szellemi fogékonyság mindig kétes értékű ajándékát, s akinek minden gondolata meleg viaszként az ő lelkének érintései szerint formálódott... Egy kicsit anyja volt neki: ingerült és mégis gyengéd... Bármennyire kívánta a magányt, nem tudott tőle egyetlen percet sem elvonni, sem egyetlen kegyet megvonni...

Az az első emlékezetes éjszaka, mikor Kamuthyné a légbarlangi izgatott est után hajnalig hiába várta haza lányát, sokkal ártatlanabbul folyt le, mintsem Elza sejteni engedte. A két fiatal az egyetemi könyvtár gázbiztos termeiben találkozott, s onnan kiszabadulva, késő éjjel lekanyarodtak a folyópartra, némi friss levegőt szívni a nyomasztó órák után. Ott, Elza kedves sétahelyén, az aviatikai park mentében jártak föl és alá, heves filozófálásban elmerülve, míg az ég ki nem világosodott, s az első gyakorlatozók ki nem röpítették a szürkületbe aeroplánjaikat.

A másnap esti együttlét azonban már nem maradt ily ártatlanul peripatetikus. Elza

point d'honneur gyanánt tekintette, hogy ne álljon ellen a hadbamenő fiú naivul szenvedélyes könyörgéseinek, s ne hagyja őt a kielégítetlen szerelem férfiszégyenével bevonulni. Némi habozás és tanakodás után beállítottak egy szállodába, ahol Dezső a zord frontkatona s nőtzsákmányoló hím dupla fölényével nyittatott szobát kettejüknek.

Elza sietve vetkőzött le, Dezső szinte vak lett az izgalomtól. Elfogultan csókolta végig a fiatal, pompás testet; meleg illata átjárta. A lány húsa idegen volt és mégis otthonos, mintha a saját testének egy darabja volna, melytől erőszakkal választották el, s ismét el fogják választani. Mily boldogság lehet ezzel a testtel együttélni, tökéletes intimségben, napokig, hetekig, hónapokig! Dezső lassan-lassan vált merészebbé. Dezső szenvedélyes és ügyetlen szerető volt, Elza hideg, de gyöngéd. Dezsőt átforrósodó indulatok fűtötték, Elzát csak dacos elvek. S szinte Elza tűnt föl közülük a meggondoltabbnak és tájékozottabbnak; mégis szándékosan mulasztott el minden óvatosságot, azt kívánva, bárcsak megfoganna ettől az első szerelemtől!

— Legalább nem kellene mástól szülni! — Elza elfeledte, hogy nemrégen még épen Dezsőtől nem akart gyereket (ágyútölteléknek). — Én nem vágyom a szerelemre, Dezső... máséra épen nem... Legfeljebb formális házas-

ságot kötnék...

Dezső kicsit meg volt botránkozva ettől a hidegségtől; hirtelen valami dühös vágy öntötte el, hogy kigyujtsa Elzát. S volt egy pillanat, mikor dühe túlnőtt vágyán, s úgy megszorította a leányt, hogy az fölsikoltott. Ez a sikoltás teljesen kihozta a sodrából Dezsőt... Egyszerre lehullt róla mindaz a félszeg szemérem, mindaz a kisfiús félénkség, ami eddig feszélyezte Elza csillogó presztizse előtt. Fiatal lelkén kéjesen borzongott át a tudat, a látvány, hogy ez a büszke, intelligens és makacs leány tehetetlenül, szinte megalázva vergődik és kapálózik karjaiban... Szorítása még vadabb lett, dühe valósággal bosszút-lihegő... Már nem törődött Elza kiáltásaival, méltatlankodásával... megfeszült mutatóujja mély, lilás gödröt ásott a mell lágy ruganyába... s ebben a pillanatban a hideg és éles szurony acéla villant föl emlékében, melyről a menzán megismert idegen beszélt... Megborzadt, s szörnyű döbbenettel engedte el szorítását, míg Elza sápadtan és ziláltan ült föl, arcbalógó hajjal, tágrameredt szemmel.

— Te is olyan vadállat vagy?...

— Ha tudnám, hogy ilyesmi van bennem — kiáltott Dezső, mert érezte, hogy Elza is ugyanarra gondol, akire ő —, meg sem várnám a fronthalált, hanem azonnal agyonlőném magam!...

— Táncoljunk! — mondta másnap este Elza. Egy nagy nyilvános tánchelyiség fényplakátjai estek a szemükbe. (Foszforeszkáló betük, fénylő, de nem világító reklám, ernyők alatt.) És ez volt az utolsó este.

Dezső kicsit csodálkozott, mert Elza azelőtt mindig megvetőleg beszélt arról a táncdühről, mely a nagyvárosok éjeit elöntötte s a frontmögi ifjúságnak fő-részegsége volt. De a lány makacs maradt, mint mindig. Ő épen Dezső kedvéért kívánja a táncot.

— Legalább az utolsó este szórakozzál... Láss fényt és színeket... Élvezz zenét, ritmust... — És vad kedvvel vetette magát a forgatagba, szegény Dezsőt egészen kifárasztva.

— Reggelig!... — lihegte, hátravetve fejét, félig behunyt szemmel. — A büffében állva vacsorázott. Semmi áron sem volt rá kapható, hogy valami más helyet keressenek és kettesben, mint tegnap, fejezzék be az éjszakát.

— Nem, ezt nem, akármit, csak ezt ne kívánd, Dezső, nem bírnám!... Együtt maradunk reggelig, és holnap is veled leszek... Ha akarod, haza se megyek aludni... Vagy elmegyek és reggel megint találkozunk... Mindent megteszek, csak azt az egyet nem...

— Dehát miért, Elza?

— Csak. Ne kérdezd az okát... Nem bírnám.

Dezső átkozta magában a menzán-megismert idegent, mert neki tulajdonította, az ő hatásának, az ő különös beszédeinek, azt a hirtelenjött hangulatot, mely a tegnapi első és utolsó pásztorórájukat megmérgezte. Érezte, hogy nem lehet Elzát rábeszélni, s lelkét elszorította a közeli válás gondolata... Nem lesz hát az övé, igazán és teljesen az övé soha? Egyetlen reménye maradt, valószínűtlen ábránd, mégis már egész lénye effelé feszült... A jövő utolsó igérete és kilátása... Ujra találkozni majd Elzával, a fronton!

— Ha ezt nem remélhetném, el se tudnék menni... nem, nem tudnék elválni tőled, Elza! Hogy veled soha többet ne találkozzam! És téged vigyenek más iszonyatokra, ahol még a kezed se foghatom meg! Viszont a magam csapatánál Vermes úr legyen az, akivel egész biztosan találkozom!

— Vermes úr?

— Akivel a menzán ebédeltünk... Őt ugyanoda osztották be, mint engem, egynapon is vonulunk be. Szép kis kilátások! — S Dezsőt újra és újra elöntötte az elkeseredés arra a gondolatra, hogy Vermes úrral biztosan találkozik, s Elzával talán soha! De Margit ötlete naiv reményeket keltett benne, s Elzának még a vonat hágcsóján is újból és újból meg kellett

igérnie, hogy nem mulasztja el fölkeresni a hatalmas Schulberget s szóvátenni a beosztást.

— Fölírtad a csapattest számát? A táboriposta számát? — kérdezte minden pillanatban, mert ennyi volt az összes adat, amit jövendőbeli hollétéről nyujthatott. — Ezeket a számokat add át a professzornak! — Szavaiból oly forróság áradt, annyi reménykedéssel festette ki elképzelt harctéri életüket: ha majd megvédheti Elzát a veszélyben, ha megoszthatja vele meleg takaróit, a különböző szeretetadományokat, biztosíthatja neki a legjobb helyet a tunnelben, a legjobb rendszerű gázálcát, annyira beleélte magát az egész légvárba, hogy Elzának nem volt szíve ellenmondani, ámbár magában inkább úgy érezte: jobb volna nem találkozni, ne kösse a jövőt semmi szál a multhoz! Aztán hátha tényleg aviatikusnak vonulhatna be?

Ehelyett bújjon le a föld alá a kis Dezső kedvéért?

Nem Dezső: hanem az igérete kedvéért! Dehát ez az igéret úgyis csak akadémikus jellegű... Hol lesz addig a Dezső százada, hozzá lehet-e egyáltalán jutni?

Elza tehát teljes hűséggel, mégis különböző fenntartásokkal jelent meg a professzor várószobájában, anyja kívánsága szerint s az ő kíséretében, de övele szemben is kissé zárkózottan, mert államcsinyt és haditervet szőtt.

A professzor azonban megelőzte s maga állt elő egy tervvel, mielőtt az övére sor kerülhetett volna. Ez a terv egész természetesen hajtott ki egy általános társalgásból, mely látszólag a tiszta udvariasságnak tett hódolat volt. A professzor valami intím reverenciával fogadta Kamuthynét, mint régi ismerőst, igen örült, hogy megismerhette Elzát is, sajnálta, hogy oly soká kellett várakozniok az előteremben.

— Mért nem telefonáltak? — Aztán Elza tanulmányai, olvasmányai iránt kezdett érdeklődni, lévén ő is könyvbarát s háborúelőtti könyvek gyüjtője. Hosszasan beszélgettek könyvekről, Schulberg mutogatott, előadást tartott. Látható büszkeséggel szedte elő a dohos *bouquin*-eket.

— Korunknak megvan az az előnye a bibliofil számára, hogy a könyvek, a régi nagy írók művei, ma ismét nehezen megszerezhető kincsek. Ahogy hajdan a középkorban volt. Minden példánynak története van, egyénisége, külön értéke...

— Hány ember számára? — kérdezte Elza, kissé támadó hangon, mert Dezsőre gondolt.

A professzor nem vette rossznéven a tónust.

— Bizony korszerűtlen és reménytelen dilettánsok vagyunk — mondta, Elzát is belefoglalva, bizalmasan, mint akivel jól megértik

egymást... Kamuthyné mind izgatottabb és türelmetlenebb lett. Más, fontosabb tárgy felé szerette volna vonni a társalgást. Az előrehaladott órára s a várakozók nagy tömegére emlékezett, akik az előszobában ültek és bizonnyal époly türelmetlen lesték a zöldposztós ajtót...

De Schulberget egyáltalán nem látszott ez izgatni.

— Hadd várjanak! Az örök harc emberének meg kell tanulni a várakozást... A légbarlangban is várni kell, a harctéren is folyton várni kell... Persze erre azt mondanák, könnyű nekem itt a szépen párnázott szobában beszélni. Igazuk is volna. — De a várószobát is, mint látták, elég szépen párnáztattam, s manapság örülhet, aki még csak az orvos előszobájában vár... Egyébként én sem maradok soká itt. — S elmondta, hogy a harctérre készül, rendes inspekciós körútjára, a front egészségügyi intézményeit fölülvizsgálni. Aeroplánon szokta bejárni kijelölt terepeit, s ezzel kapcsolatban, udvarias emberként ki nem beszél soká önmagáról, Elza sportélete iránt érdeklődött. — Hallom, hogy a kisasszony is foglalkozik aviatikával.

— Óh, már nem, mióta apa beszolgáltatta röpülőgépét, hadicélokra, nem volt alkalmam gyakorolni...

— S azelőtt sokat gyakorolt? Mennyit pél-

dául napoṅta?

Elza erre nehezen tudott felelni, mert szenvedélyében nem ragaszkodott rendszeres gyakorló órákhoz. Minden szabad idejét a gépen töltötte. S nemcsak a gyakorlótér fölött keringett, mintahogy a hozzáhasonló fiatal sportolók szoktak, hanem túrákat is tett, kisebb-nagyobb kirándulásokat. Már amennyire ezt a háborús viszonyok engedték. Röpülőigazolványa csak a város területére szólt.

— Mégis ki mert röpülni?

— Ki. A levegőben rendes körülmények között nem üldözik a békés járműveket. Ez is külön sport volt: ha le kellett szállni, persze igazoltattak és megbüntettek.

— Meg is történt párszor — mondta Kamuthyné.

— Igen, egyszer le kellett szállnom, mert defektet kaptam. Elkalimpáltam majdnem a város határáig, minden percben a lezuhanás veszélyével, de a végén mégis csak le kellett szállnom, és fölírtak... Egyszer meg ellenséges röpülőket láttam távolból, s féltem, hogy ha a gázbombákat ledobják, nem tudok leszállni többé s rajtamütnek; azért siettem földreérni. Ez jó messze történt. Nagysokára és nehezen jutottam csak haza, mert tényleg volt gáztámadás...

— Mennyi aggodalmat álltam ki akkor is! — sóhajtott Kamuthyné.

— S mennyit morgott az apám, mert fizetnie kellett! — nevetett Elza, hogy elterelje anyja figyelmét, mert Livia elsápadt s szinte alélni látszott a gondolatra: mennyi aggodalmat állt ki, pedig mi ez még ahhoz...!

— Túlságosan érzékeny, asszonyom — mondta Schulberg. — Nincs biztosabb hely itt a front mögött a magas levegőnél, hova sohse jut el a fojtógáz, s Elza kisasszony nyilván jó pilóta...

— Kitünő! Egyetemi versenyeken is díjat nyert. A gépünk is elsőrendű volt. És én mégis reszkettem, ha egyedül szállt föl s ha sokáig késett, a perceket számláltam... Pedig ez csak ártatlan, fiatal sport volt, oktalan, gyermekes aggodalom! Ezentúl másról lesz szó, és a perceket is hiába számlálnám, és az órákat, és a napokat, és az éveket is!...

— Hát csakugyan oly kitünő pilóta Elza kisasszony? — kérdezte a tanár: ez volt a pont, ahol az ő terve bekapcsolódott a beszélgetésbe. Szorgos kíváncsisággal tudakolta a légi tanfolyamot, melyet Elza végzett, a vizsgát, amit letett. Aztán újra Kamuthyné hoz fordult: — Épen azért óhajtottam megismerni a leányát, asszonyom, mert hallottam, hogy aviatikával is foglalkozott. A körülmények összetalálkoznak. Nekem szükségem van egy hadipilótára, aki hivatalos körutamon mellettem teljesítsen szolgálatot. Az eddigi bizalmas

vezetőmet csapatszolgálatra osztották be. Több ok szól amellett, hogy az új kísérőm nő legyen. Elsősorban az, hogy nőket egyelőre könnyebben nélkülöz, s szívesebben átenged, a hadvezetőség... Mikor Elza kisasszonyról hallottam, mindjárt arra gondoltam, hogy őt osztatom be erre a teendőre. Ez nekem is kellemes lenne, mert mégis csak kedvesebb egy ilyen művelt fiatal hölggyel utazgatni, mint valami otromba harcfival. A kisasszonynak sincs oka félni tőlem. Ámbár régi nőgyűlölő hírem van, titkárnőm és asszisztensnőm nem panaszkodnak rám. Ami pedig a veszélyeket illeti, asszonyom, higyje el, sokkal kevesebb a veszély ebben a szolgálatban, mint másutt. Ahogy mondtam, fönt a magasságban legalább gázmentesek vagyunk. Másrészt az inspekció sorrendje tőlem függ. Mindig kiválaszthatom azt a frontszakaszt, amelyen épen a harc szünetel vagy ellanyhul. Természetesen így is fogok tenni... s nem kockáztatom feleslegesen ily ritka műveltségű emberek életét — tette hozzá irónikus mosolyával —, kivált oly értékes fiatal életet, mint Elza kisasszonyé. Legyen nyugodt, asszonyom, jó helyen lesz a lánya. Tekintse ezt is, mint egy nagyobbfajta sportkirándulást. A kisasszony kielégítheti aviatikai szenvedélyét, amit itthon bizony meglehetősen kalitkába csuktak a szabályok és rendeletek. Valószínűleg sok érde-

kest lát és tapasztal az úton. Úgy ismerkedik meg a fronttal, mint egy panorámával. Remélhetőleg nem kell őt egyhamar elengednem, veszélyesebb vagy kellemetlenebb pozicióba. Persze veszély még így is van. A sport sem teljesen veszélytelen. Bele kell nyugodni, asszonyom, ez az élet, kivált manapság. Valamelyes aggódás velejár, akinek gyermeke van. Nos, kedves Elza, engedje meg, hogy így szólítsam, mint jövendőbeli bizalmas pilótámat és titkárnőmet: van-e kedve velemjönni erre a kis utazásra?

— Nem tudom — felelt Elza. — Nem tudom, jogom van-e ilyen veszélytelen pozíciót elfogadni, mikor annyi ezer és ezer kortársam...

— Mért ejtesz kétségbe, Elza? — vágott szavába Kamuthyné. — Én hálás vagyok a tanár úrnak és kell, hogy te is hálás légy! Gondolj a szüleidre, látod, hogy milyen drága az életed nekem... És gondolj a tanulmányaidra...

— Annak már úgyis vége!

— Nem okvetlen, kedves Elza — mondta a professzor, felnézve íróasztaláról, ahol közben néhány szót írt egy papírszeletre. — A front csupa unalom, ha a harc szünetel, s magának pláne semmi dolga, mihelyt egy-egy állomásra megérkeztünk. Hozhat magával könyveket, ha akar...

— Látod — visszhangozta Kamuthyné, betűvel csábítva gyermekét, mint más anya cukorral —, a tanár úr megengedi, hogy vigyél magaddal könyveket...

Schulberg azalatt a papírszeletet, amelyre írt, észrevétlenül átcsúsztatta Elza elé, aki az asztal túlsó oldalán ült. Elza önkénytelen rápillantott; ennyi állt rajta: „*Nem is oly veszélytelen.*" Elza úgy érezte, hogy a sors döntött helyette: nem kérheti a tanár pártfogását egy más beosztás érdekében, mikor visszautasítja azt, amit ő kínál. Nem lenne-e bolondság Dezső gyermekes ábrándja nevében elmulasztani a kínálkozó alkalmat, hogy első gondolata szerint az aviatikához juthasson? Nem, nem, ez így a legjobb! Anyját is csak így vigasztalhatta és nyugtathatta meg.

Igen: így a legjobb! Keresztet húzni minden eddigire, és új, légi életre szállani, egész a végső zuhanásig!

— Még hátra van egy rövid kiképzés — mondta Schulberg. — Gondom lesz rá, hogy az már az aviatikánál történjék; egyenesen ehhez a fegyvernemhez fogják behívni, kedves Elza. A legjobb lánypilóta se tudhat mindent, amit a hadiröpülőnek tudni kell... Egy kissé beavatják majd a légiharc és az ellenséges repülők elleni védekezés titkaiba.

Kamuthyné önkénytelenül fölsikoltott a szóra: ellenséges röpülők! légiharc! De a ta-

nár, sietett megnyugtatni. Mindezt a haditudományt nem árt megszerezni. Még itt a frontmögött is szükség lehet rá, mint ezt Elza tapasztalata is mutatja. De ez csak óvatosság, ami a jelen esetben fölösnek is bizonyulhat.

— Jól esik tudni, asszonyom, hogy ennyire félt bennünket. Ekkora aggódás talán már telepatikusan is távoltartaná a veszélyt. De nincs is kedvünk a veszélyt keresni. Az ég ép elég nagy, még a front fölött is. Nem lévén kombattánsok, majd csak kikerüljük az ellenséget.

— És mikor kezdődik a kiképzés, tanár úr? — kérdezte Kamuthyné visszafojtott lélekzettel, mert ez a kérdés azt jelentette: mikor veszik el tőlem a lányomat?

— Ha nem csalódom — felelte Schulberg —, a rádió már hozza a sorozási behívókat. Jobb ha nálam hallják meg, mint az utcán.

S egy benyílóba vezette őket, szemben a könyvtárszobával.

— Ez is könyvtár — mondta. — A szobában gramofon volt, és mozigép, és lemezkorongok, és filmtekercsek, és rádió, és televizor. — Ez a mai könyvtár, az aktuális, a szemét... Itt az agitatív korongok, itt a technikai filmek... Itt a szórakoztató... Ezen a téren a cenzura, úgy látszik, csak butaságokat

engedélyez. Itt a régi remekírók hangosfilmkiadásai...

— Pfuj! — mondta Elza.

— Hát bekapcsolom az Esti Rádió diktafonját.

Az ellenszenveshangú készülékből csakugyan a sorozási behívó száraz mondatai kopogtak elő.

HARMADIK JEGYZET

Schulberg tanár felolvasást tart régi könyvéből

A látogatás Schulberg professzornál idegesítően hosszúra nyult. Ennek Schulberg maga volt az oka, aki az idő nagy részén át közömbös tárgyakról beszélgetett. Így például csakugyan megvizsgáztatta Kamuthynét arról a könyvről, amelyet a légbarlangban kölcsönadott neki. Az asszony kényszerült bevallani, hogy nem olvasta végig.

— Akkor tartsa még magánál, asszonyom. Úgy látom, a legérdekesebb részénél hagyta abba. Kevés embernek adatott meg jelen lenni egy világ születésénél, s átélni a teremtés hat napját. A hat nap persze itt sem ép szószerint hat nap, de mindenesetre aránylag nagyon rövid idő. Már a mi számításunk szerint. S ennek a legérdekesebb része épen az üstökös izgatott heteire esik. Kár volna nem olvasni tovább. A mesterséges égitest ép az elszállása előtti napokban indult életnek és

virágzásnak. Nézze ezt a passzust, asszonyom. Engedje meg, hogy egy lapot fölolvassak. Talán a kisasszonyt sem fogja untatni.

S mitsem törődve az idővel s a künn várakozók sokaságával, Schulberg hosszú, monotón fölolvasásba kezdett. Hanghordozásában volt bizonyos furcsa, imitált kenetesség, mintha valami modern bibliát olvasna, a teremtés történetének szövegével.

„A napok és hetek gördültek tovább; és a Kis Földön gördültek tovább az évszázadok. A szárazföld és tenger mind szemmelláthatóbban különvált: a teremtés harmadik napja volt. A glóbus színe is változott; a barna kavargásból zöld kavargás lett. A földeket finom, pelyhező moha futotta be; így látszott legalább az időlassító szerkezeten át; nagyítás nem kellett hozzá. Ha a nagyítólencsét is beállították, a moha fűvé nőtt, a fű bozóttá, a bozót őserdővé. Vad, borotválatlan arcot mutatott a serdülő természet. A tudós a geológiai korszakokat tanulmányozta mintegy sűrítve és kivonatban. A tanulmány nem volt oly szenvedélyes, mint várni lehetett volna. A tudós szórakozottnak, nyugtalannak látszott, semmire sem tudta figyelmét koncentrálni. Így maradt a kutatás minden részletfeladata az asszisztensre. Skálákkal és mérési táblázatokkal dolgoztak, hogy a megfigyelteket állandóan a Föld történetének valódi arányaiba transzponálhassák, — így mondták, noha a kis glóbus természetesen époly valódi

volt, mint a nagy Föld. A másik feladatot a növénytani osztályozás adta. Az asszisztens vad hévvel vetette magát ezekre a számításokra és klasszifikációkra. Ez természetesen a botanikus asszisztens volt (ugyanaz, akinek a Kis Földről szóló adatok nagy részét köszönhetjük); a geológus most ritkábban járt ki; a biológust folyamatok megfigyelése foglalta el. E fiatal kutatókat nem zavarta az üstökös. Tudományukhoz méltón lemosolyogták a tömeg izgalmát. Az üstökös elröpül és a katedra vár. Mit törődik a történés az üstökössel? A botanikus fáradhatatlanul fedezte föl az ismeretlen növényfajokat, jegyzékbefoglalva morfológiai sajátságait s viszonylagos méreteit az őskori plántáknak, mintha csak osztályozni való gazok lennének. A munka rendkívül nehéz volt, mert ez a tenyészet kibogozhatatlan sűrűséget alkotott, s a legtisztább rekflektoros lencse sem tudott áthatolni szövedékén. Az összefonódott fű, gyim-gyom és burján voltaképp csupa óriás növénymonstrum volt, melyeknek indáin nem sok idő mulva ichtyosaurusoknak kellett majd hintázni, ősmajmok farkának s mammutok ormányának kunkorogni. Most úgy hatottak, mint exotikus apró dísznövények, s Marianne, a tudós leánya, nem győzte bámulni ezeket a finomrajzú páfrányokat, s titkos szelekben hajladozó elegáns pálmákat, ezeket a kúszó liánokat, ezt az egész sohsem-látott flórát. Az asszisztens följegyzi, hogy folytonos könyörgésekkel zaklatta őt: nem juttathatná-e vala-

hogy egy kis palántához, amit vázába ültethessen? De itt valóban úgy volt, hogy: minden a szemnek, semmi a kéznek!

„— Ezen a burkon, sajnos, nem lehet áthatolni.

„— A kedvemért! — ingerkedett a lány. — Hisz még csak nem is üveg, hanem levegő.

„A feljegyzéseken érezhető a fiatal asszisztens zavara az Eccellenza leányával szemben", satöbbi satöbbi. Schulberg továbblapozott.

— Ez már nem érdekes. — Néhány lappal utóbb kezdett el olvasni, eleinte csak félhangon, mintegy magában, keresgélve, át-átszökve egy-egy paragrafust.

„A Kis Föld alkotója mogorván és szótlanul járt föl-alá egész nap... A kész és diadalmas mű nem tudta érdekelni többé. Amint elérte a célt, egyszerre megbomlott benne az akarat, s kételkedni kezdett az eredmény érdemességében. Az eleven földgömb imponáló játék és tudományos Kunststück volt; de mi egyéb? Technikai téren kétségkívül sokat vitt előre. De mi újat vagy lényegeset tudtunk meg? Figyelhetjük a folyamatokat, szaporíthatjuk a grafikonokat és tabellákat. De megleshetünk-e valami igazi titkot? valamit, amit még nem tudtunk? Láttuk-e az Élet születésének pillanatát? Sejtjük-e, hogy mért okok az okok? A grafikon mindig csak szökik valahol, s ki számíthatja ki, hogy hol és mért szökik? S mit ér tökéletesíteni a kutatás technikáját, ha igazi méltó célja úgyis reménytelenül kisiklik? Menni az úton,

mely nem vezet sehova?

„A tudós már mindent az asszisztensekre hagyott", satöbbi, satöbbi. — „Csakugyan szégyen volt, mennyire elmaradt a saját művének ismeretében, mennyire tájékozatlanná vált az újabb problémák és fölgyülemlett adatok közt. Izgalmát és szórakozottságát háta mögött az üstökös-hisztériának tudták be, amely ezidőben már valóságos tömegőrület lett s még azokat is elfogta, akik tudományosan meg lehettek győződve, hogy a rettegett égitest ártalom nélkül fog elsétálni planétánk mellett." Schulberg lassanként magasabbra emelte a hangját, s valóságos szónoki hévvel olvasott. — „Az üstököst már nem lehetett közömbösen nézni. Növekedése egyre gyorsabb és meglepőbb lett. Úgy nőtt, ijesztően, mint egy felénk robogó gyorsvonat lámpása. Már akkora volt, mint a nap, s elhomályosította a holdat. Uszálya hosszan, fényesen húzódott utána, mint az égi vonat kivilágított kocsisora. Az éj alig volt sötétebb, mint a nappal, s már csak zárt ablaktáblák mögött lehetett aludni. Az emberek ellepték a dombokat, színházi látcsöveikkel, feketén. A gazdagok gardenpartykat rendeztek, ahol megspórolták a világítást. A falvakban titokzatos arccal jártak a javasasszonyok. Egy ember fölakasztotta magát félelmében. A munkanélküliek bőrös kabátjukba csavarták fejüket, úgy aludtak a hidakon, lidércesen. Az üstökös égő keresztet tartott a világ fölé, mint régi kométák, dögvészt, inséget, háborút jósolva."

— Háborút... — A tanár mosolygott. Édes, naiv békevilág!... Azután folytatta a fölolvasást.

„— Az Isten mutatóujja! — üvöltötték a papok a szentélyben. És vezeklésre intették a népet. A templomok egész éjjel nyitva álltak. A széttárt kapukon be lehetett látni az oltárokig, melyeknek lépcsőin hisztérikus térdeplők vonaglottak. Az énekek és imák kórusa kizengett az utcákra. Ez a szent ének összekeveredett a kocsmákból kihangzó zenével, amelyek szintén napról-napra jobban megteltek. Az emberek féltek otthon és magukban maradni, s ki akarták élni életüket... kiélni vagy kiengesztelni. Templomok és mulatók osztoztak a világon. A kicsapongók és örömleányok teletérdelték a hajnali gyónószékeket, s a pap a templomból, átöltözve egyenesen a bordélyházba ment. Mindenki abban keresett menedéket vagy vigasztalást, amit még nem ismert, ami távol esett rendes életétől; mindenki sietett, hogy valami mást próbáljon, míg lehet, mert ki tudja, mi lesz?

„Éj és nap között nem volt már különbség; az üstökös állandóan az égen állt, oly fénnyel, amilyet nem ismert még a világ.

„S a nagy fény ellenére a közbiztonság sohasem volt oly bizonytalan, mint ekkor. Az emberek mindent mertek és semmi büntetéstől sem féltek. Primitív ösztönök kezdtek fölszabadulni. Napirenden voltak a kéjgyilkosságok és az erkölcstelen merényletek. A munkafegyelmet és a hivatali rendet lehetetlen volt megőrizni. A Kis Föld körül is

aggasztó tünetek mutatkoztak. A személyzet megcsökkent. Szolga egyre kevesebb volt látható, s az adjunktusok közül már csak a botanikus járt ki. A közönség viszont rakoncátlanul viselkedett. Erőszakos suhancok csapatokban tódultak be jegyváltás nélkül. Maga a Glóbus sem volt biztonságban. Valaki egyszer követ dobott rá, s a nehéz meteor a dobás erejével áttörte a légörvényt, s pusztítva zuhant a friss, telenőtt, búja humuszra, mintegy óriási égbőlesett szikla."

— Igen... Itt mondja el azt az estét, amikor kimaradt az áram. — Schulberg ismét tovább lapozott a könyvben. — „Mintha valami állati lény mozgott volna az ősvilági páfrányok lombjai alatt; de nem lehetett kivenni, hogy mi?"... „A reflektor nem működik". . „Az egész városban nincs villany"... Igen, és itt megint... „A páfrányok alatt, a sáros, sötét, kövér őserdőben valami élő állatok mocorogtak, féltestükkel az iszapba fúródva; senkisem tudta volna megmondani, mikor, hol, hogyan jelent meg az első?"...

„Másnap reggelre a Kis Föld olyan lett, mintha vattával volna leborítva; ködök és felhők fedték, melyeken a látszer nem tudott volna áthatolni..." — (A kromomikroszkóp — magyarázta Schulberg.) — „Alig egy-egy csipetnyi helyen bukkant ki, néha csak másodpercekre, a szűz erdőségek lombgerince. A kertben továbbfolyt a rend fölbomlása..."

Kamuthyné nem merte félbeszakítani a professzort, de percről-percre nyugtalanabbul várta

a fölolvasás végét. Schulberg azonban semmi szándékot sem árult el, hogy abbahagyja.

— Megjegyzem — mondta, visszalapozva néhány lapot —, nagyon érdekes, ahogy a Kis Föld időjárásának változásait figyelik meg. A telet és nyarat, de tűzhányókat és földrengéseket is, árvizeket, világrészek keletkezését és eltűnését, a jég- és vízkataklizmákat, s a rettenetes ciklonokat, melyekből a lencse fölé hajló megfigyelő egy lehelletnyi szellőt sem érez... Sajnos, nincs idő most mindent megmutatni... Olvassa el az egész könyvet, asszonyom... Hadd keresem még csak azt az egy helyet, ahol a Kis Föld eltűnéséről van szó; ahol az üstökös vonzóerejénél fogva fölragadja s magával viszi a mesterséges planétát az űrbe. Ez magának a Kis Föld alkotójának kéziratai közt maradt ránk; egy nagyon őszinte naplójegyzet:

„Asszisztensemet nem találom már helyén, az őr is szabadságot vett, a Glóbus teljes elhagyatottságban forog a csodálatos esti fény alatt, mely szinte percenként növekedni látszik. A különös estély szezonja jár; de eddig még egyse volt oly messze minden normálistól, mint ez. Holdujulás lévén, az üstökös egyedül uralkodik az égen. Csillag nem érvényesülhet ebben a világosságban. Nem nap ez, nem is éj. Valami harmadik, egészen valószínűtlen fényszak, mely kékkel húz minden körvonalat, s szinte fölemeli a tárgyakat a földről. Minden úszik, lebeg, s a nagy liget fölrebbenni látszik az üstökös arany legyezője előtt, mint a

sinekre hullott lombhalom, melyet a közelgő vonat szele meglegyint. Egy óriás, égi vonat közeledik a Föld felé... A nagy fénylegyező szinte láthatólag nő, mintha zuhanna. Valami isten egy tűzcsóvát hajított a Földre. Itt nincs kitérés, nincs mentség, ha két égitest pályája szeli egymást. Minden csalhatatlan matematika szerint történik. A tudomány törvényt szabott az égnek, s ezt a törvényt nem vonhatja vissza többé. Az engedelmes csillagok a szabott uton forognak.

„Egy pillanatra behunyom a szemem, szabadulni akarok a kegyetlen fénytől, mely hetek óta mindennap nagyobb súllyal hull a világra, mint egy gond. De a karikás sötétségen át is látom az üstökös sárga utófényben, s hallom az észvesztő állatkerti kórust: kétségbeesettebben zeng, mint valaha.

„— Miért vagyok itt? — kérdezem magamtól. — Az emberek most összebújnak, úgy könnyebb elviselni ezt az izgalmat. — Az állat visít bennünk is, lényünk mélyeiben, s hiába van meggyőződve az ész, hogy az izgalom fölösleges. Mondják, most minden féket elvetett a világ, s mindenfelé orgiák folynak az ablaktáblák mögött. Pezsgőspalackok, meztelen testek és kokaintű... Reám is elragadt a tömegpszihózis? Önkénytelen azt kérdem magamtól: eleget éltem-e?... Ha most az üstökös elpusztítaná a világot, szánalmasan örömtelen halnék, munkábantöltött szűzi özvegység után.. Nincs senkim, csak a lányom, Marianne... Ő hozzám ha-

sonlít... Ebben a pillanatban szinte egészen előttem áll, ahogy az arca eltorzulna, szép teste fuldokolva vonaglana, a gyilkos csillag gázkörében..."

— Gázhalál — pillantott föl Schulberg, mint mikor egy ismerősről történik említés.

A tudós naplója ekként folytatódott:

„Ostobaság! Hamarabb következhetik be, hogy egy más eredetű gáz fojt meg valamennyiünket, a hadigáz, amit magunk találtunk ki egymás meggyilkolására. Ezek a csillagok akkor is époly blazirtan fognak nézni... Milyen közel látszik az üstökös!... Mikor szabadulunk meg a látszatok hatalmától, ami erősebb, mint minden tudományos bizonyosság? Mintha már azóta is (míg a szemem csukva tartottam) észrevehető differenciával zuhant volna lefelé. Valósággal szédít ez a hirtelen arany fény! Képzelődés ez? Mintha sodorna... S egy másik sodródás: a Kis Föld zöldszínű zuhanása, a kékarany éjben... Minden úszik és lebeg. Hogy bőgnek a vadak a Zoóban! Sakálok csaholnak... A liget száll, a fák röpülnek, a fű másznak... Minden oly valószínűtlen, oly valóságtalan... S a Kis Föld forog, zuhan. Zöld hátán a friss életet viszi. Most mintha meginogna, hajlását változtatná... Holott a tengelye szilárdan rögzítve, s pontos szögben ferdül a földtengely szerint. A sarki lapulások szemnek is világosan mutatják a függélyestől való elhajlás irányát. Most mégis mintha megingott volna ez az irány. Mintha eltörött volna valami láthatatlan rúd... Kísérteteket látok? Ér-

zem, hogy elsápadtam, remegek..."

— *Itt egy jegyzet következik, arról a „láthatatlan rúdról", „ami a forgó és lebegő gömböt fenntartotta, ferdén és szilárdan.*" „*Valami rúd vagy nyél tényleg létezett, csuklón forogva és hatalmas csapágyon, csakhogy ez sokkal gyöngébb volt, hogysem az óriási glóbust a valóságban ez tarthatta volna; csak olyan volt, mint a köldökzsinór, mely a fiók-Földet anyjához fűzte, vén bolygóanyjához. A Kis Föld lebegését sokkal komplikáltabb megoldás biztosította, mint egy ilyen tartó lehetett, és sok tudós, fizikában is jártas embernek ez a megoldás époly rejtelmes maradt, mint az Izlám hívőjének a lebegő Mohamed-koporsó. Lebegés? nem is lebegés volt ez, hanem nagyon is szilárdan rögzített szigorú forgás; de most mégis meglengett, és tagadhatatlanul kimozdult tengelyéből. Az, hogy köröskörül minden úszni és szállni látszott, víziószerűvé tette az egészet. Pedig nem volt vízió. A Gömb valóban elfordult, s a tengely kiemelkedett csapágyából. A zöld sodrás irányát változtatta, s a tudós egy pillanatig azt hitte, hogy a nagy Glóbus lezuhan a földre.*"

„— *Valami hiba van a szerkezetben? az erők egyensúlyában? — kérdezem ijedten. De aztán hirtelen fölrémlik bennem az igazság! — Az üstökös vonzóereje! — Igen, már a tengerek ár-apálytüneményein is konstatáltak bizonyos eltéréseket... Ingakísérleteket is végeztek... A közeltolakodott égitest erősen érvényesíti gravitációs hatá-*

sát a Földön... — Ez fölboritja az egész számitást! — gondolom hirtelen. A zöld sodrás nagyot kanyarodik... Most önkénytelen torkomba dobban a szivem... egyszerre tisztán érezem sorsomat: a Gömb rámesik és a saját alkotásom zúz össze...

„...A Gömb nem esett rám, és ez talán mégjobban megrémit, mint a halálos veszedelem! Ez csoda... különös, életmentő, ijesztő csoda! Minden emberi számitás szerint le kellett volna zuhannia, mihelyt elvesztette rendes egyensúlyát, megállapitott lendületét... Ehelyett nyugodtan sodródva, mint egy orsó, szemmelláthatólag emelkedni kezd... Már teljesen elszakitotta a köldökzsinórt... Már valósággal lebeg a térben, és emelkedik, emelkedik... Érzem, hogy úgy nézek utána, mint egy őrült...“

„Fellebb és fellebb emelkedett, és mindig kisebb lett, elszállt a földi szemek elől. És igy kezdte meg pályafutását az űrben egy új csillag.“

— Ez a vége? — kérdezte Kamuthyné, most már fölemelkedve helyéről.

— Nem, az életrajznak nincsen itt még vége. A Kis Föld alkotója azok közé a szerencsések közé tartozott, akik tehetséggel, vagyonnal, összeköttetéssel korán tető alá tudnak hozni egy nagy művet. Mikor a mesterséges planéta elszállt, még mindig fiatal ember volt. És a Kis Föld történetének

sincsen itt még vége. Harminc év mulva, az üstökös visszatértekor, még egyszer megjelent, s amint mondják, egész közel surolta a földet, mint a szakállas csillag kísérője vagy bolygója. Ekkor viszont különös módon nyomtalanul eltűnt a tudós, aki egykor megalkotta, s aki ebben az időben már megöregedett és lelkileg is megtört. Ez a könyv az ő eltünését is új világitásba helyezi. Még egyszer ajánlom a továbbolvasását.

(Kamuthyné azonban a búcsúzáskor véletlenül ottfeledte a könyvet az íróasztalon, és sohasem olvasott többet belőle egy szót sem.)

NEGYEDIK SZAKASZ

ELZA PILÓTA

ELZA PILÓTA

Schulberg különös hatást tett Elzára. Anyjával szemben kicsit cinkosok voltak, ez közel hozta őket. S nem lehet tagadni, hogy a professzor minden mozdulatában kedvesen, rokonszenvesen viselkedett. Mégis volt benne valami idegen és hideg. Mikor elbúcsuztak, Elza hallotta, hogyan adta ki a rendeletet a titkárnőnek, aki kivezette őket:

— Mást ma nem fogadok.

— Annyian várnak odakünn — kiáltott Elza önkénytelen.

— Holnap tovább várnak — felelt a professzor. Elza kicsit elborzadt ezen az egykedvűségen. Tudta, hogy a várakozók csupa függő emberi sors és élet hordozói, s talán minden reményüket a tanár egyetlen szavára vagy elhatározására tették föl. A kiképzés gyors hetei alatt Elza sokszor gondolt erre az emberre, akinek életét bizonytalan

ideig meg kell osztania, s nyilván szeszélyei szerint igazodni... Miért választotta ki épen őt, akit nem is ismert és sohse látott, erre a különös pozicióra, miért mondta hogy „bizalmas“ vezetőjének „több oknál fogva“ nőnek kell lennie? Mindegy, akármiért! Elza mindenképen fog tudni vigyázni magára, és mi rossz történhetik már vele, amitől félni még érdemes volna?

Valami ilyesmit gondolt az anyja is. Az orvosnál tett látogatás kicsit megnyugtatta, de egyúttal föl is izgatta. Leányát másnap már sorozták, s harmadnap mindjárt oda kellett adni. A kiképzés alatt nem lakhatott otthon, csak vasárnaponként látogathatta meg szüleit. Kamuthyné hiába ismételgette magában Schulbergnek azt a szavát, hogy „jó helyen lesz a lánya“... Titkon sokat sírt, s ingerelte férjét, akinek különben nem merte elmondani, hogy a professzornál járt. Gyakorlatilag mégis csak úgy volt, hogy elvesztette Elzát, és sohasem fogja visszakapni.

Különös fájdalommal érezte ezt épen vasárnaponként, mikor a leány hazajött. Mert szó sem volt arról az egymáshozbúvó, elérzékenyedett intimitásról, amin Kamuthyné rémfestő képzelete annyiszor enyhülve pihent meg, a kaszárnyából megtérő Elzára gondolva... Ellenkezőleg, Elza idegen lett, külön élete volt s az otthoni dolgok nem is

érdekelték. Még a lányruhát is idegennek érezte, amelybe ilyenkor visszaöltözött; már az első héten elszokott tőle. Elza most az aviatikai parkban lakott, melynek falai mentén annyi és annyi órát töltött el filozófikus sétáiban. A falakon belül egész más világ nyilt. Itt egyformán jártak a férfiakkal; még a hajukat is úgy nyirták; s Elzát ebben a köntösben könnyen valami csinos, villogószemű fiú-pilótának lehetett nézni. A fiúk többségben voltak közöttük; de általában épen nem ügyesebbek s erejüket és kitartásukat a lányok nagyobb intelligencája és női makacssága ellensúlyozta.

Fiatal és gyöngének látszó asszonykák, összeszorított fogakkal és összehúzott szemöldökkel, bámulatos teljesítményekre voltak képesek.

Ámbár csakugyan kijött egy rendelet, mely nőkkel és férfiakkal szemben teljesen egyforma bánásmódot írt elő, szó sem volt arról a durvaságról, melynek érintésétől Kamuthyné annyira féltette leányát. Legalább nem itt az aviatikánál, ahova többnyire a legelőkelőbb lányok jutottak, akik azelőtt is foglalkoztak ezzel a sporttal. A társadalmi és értelmiségbeli fölény kiegyenlítette fizikai erejük fogyatékosságát, s tisztjeik, akik persze mind férfiak voltak, inkább valami önkénytelen udvariasság hangján bántak velük,

noha e korban nem volt nagy divat az udvariasság. S noha sokan dohogtak és morogtak magukban erre az udvariasságra:

— Nem elég, hogy olyan sokáig nősténykedtek a puha zúgokban, mint az ölbeli kutyák! Azt hitte az ember, most majd adnak nekik! S ehelyett még itt is úgy kezelik őket, mint a hímestojást.

De még az ilyen méltatlankodó is lenyelte a vaskosabb trágárságokat, melyek gyakorlatozás közben megszokásból a szájába jöttek. Mit lehet tagadni, ezek a harcfiak egyelőre kissé szégyellősek voltak női bajtársaikkal szemben. Ámbár a férfiruha némileg elmosta a női karaktert, s még a frontróljött éhes-szemű tisztek előtt is meglehetősen közömbössé tette látásukat. Másrészt ujoncok közt, s a kiképzés fáradalmaiban, hamar megszünt minden feszélyező érzése a nemi különbségnek, s csak a bajtársi viszony maradt. A zsúfolt és megfeszített napok a fiatalok minden erejét lekötötték, s egyetlen percet sem engedtek kacérkodásra vagy közeledésre. Este kimerülten dőltek le szerte a földalatti hangárok padlóján, mint elcsigázott fiatal állatok, gépeik mellé, föl-öltözve, olajos nadrágjaikban, s azonnal aludtak is. A nőknek minden hangárban volt egy közös öltözőkamrájuk, ahol mosakodtak s diszkrétebb toalett-ügyeiket végezhették;

de már értésükre adták azt is, hogy ez a harctéren nem mindig lesz.

A női szépség röviden járt a röpülőtéren. A legkisebb pipereszer alkalmazása, szalag vagy puder, vagy parfüm, szigorúan tilos volt; s a tisztek elrettentő például emlegették a híres Miss Quimbyt, az első ismert női röpülők egyikét, aki rózsaszín selyemből varratta pilótakosztümét, s bizonnyal többet gondolt hajcsatjára, mint iránytűjére, mert dicstelen zuhanással végezte.

Senkisem csináltathatott magának különruhát.

— A katonának semmi köze a szépséggel — hangoztatták a fellebbvalók. Eleve megbélyegezték a szerelmeskedést is. — A katona nem ér rá szerelemre. Ha eljön az ideje, eleget tesz utódállítási kötelezettségének, de minden fölösleges érzelmesség nélkül.

Ez volt a sugalmazott, félhivatalos világnézet.

Mégsem minden szépségnek ártott ez a tekintetnélküli fegyelem. Elza pár hét alatt fiúsan kiserdült és megerősödött. Feszülő formái szinte átégtek a durva egyenruha vízhatlan zsákszövetén. Fiatal szeme úgy villogott ki fölhúzott szemvédője alól a bepólyált áll fölött, mint egy bepólyált lámpás fénye, mely átitatja a pólyát. Elza ügyességével és intelligenciájával hamar kitünt társai közül,

s napjai a sikerét-érző erőmegfeszítés lázában teltek el. Néha valóságos megdöbbenéssel eszmélt rá, mily teljesen elvált egész eddigi életétől, s ugyanakkor önkénytelenül és öntudatlanul valami testi büszkeség és öröm is ragyogott benne. Érezte, hogy teste szinte tökéletes szerszámmá hajlékonyodik és edződik az égő fáradságok poklában.

Este egy-egy lehetetlennek látszó bravur után félholtan s önmagát csodálva hullt ki gépéből a földalatti sötétségbe.

— Hol vagyok? Mi lesz velem? — tünődött még egy pillanatig.

Igen, tökéletes szerszám lett belőle — mi célra? Hogy zúzzon, és majd összezúzódjon...

Nem ért rá ezen elmélkedni. Mély, álomtalan álomba süllyedt.

START

Egy álcázott tetőablakon kapták a hajnali szürke fényt, s Elza félálmában a gépmadár óriás szárnyát látta kísértetesen elnyúlni maga fölött.

A hangárokat föld alá rejtették az ellenséges repülők szeme elől, s a kivonuló aeroplánt hosszú, sötét alagúton át kellett felgurítani a szabadba.

Elza nem jól érezte magát, női változása volt, mint a holdnak, de rá se gondolt, hogy

kényeskedjen s könnyítésért jelentkezzen: keményen állta a fáradalmakat.

Éznap az ejtőernyővel gyakorlatozott, ami nem volt a legmegerőltetőbb, de nem is a legveszélytelenebb gyakorlat. Nagy magasságokban megszámlált másodpercek alatt rögzíteni az ernyő csatjait, s elrúgva a gépet, pusztán a szelek és vásznak szeszélyére maradottan zuhanni ég és föld között: nem csekély idegelszántság dolga. Legtöbb női ujoncnál hisztériás félelmet váltott ki már a gondolat is. Sok leány nem tudta rászánni magát a merész ugrásra, néhányszor erőszakkal kellett lelökni őt a lebegő aeroplánról, míg végre magától is meg merte kockáztatni. Naponta történtek kisebb szerencsétlenségek, lábtörés vagy ficam, mert az ügyetlen, izgatott szökésekben az ernyők nem nyíltak ki teljesen, s az ugrók nem vigyáztak az előírt mozdulatokra a földreszállásnál.

Sőt beszélték, hogy egy lány agyonütötte magát, mert az ernyője egyáltalában nem nyílt ki.

Elza kemény elhatározással ugrott, egyetlen szónyi habozás nélkül, de valamivel előbb, mint kellett volna; ernyője nem volt még teljesen rendben, egy lógókötél keresztbeakadt rajta s két egyenlőtlen dagadású cikkre osztotta, aminek az lett a következése, hogy Elza mindenestül sebesen forogni kezdett a

levegőben, s forgott mindaddig, míg a földre leért. Kicsit szédülve csimpaszkodott a kötelékekbe; köröskörül a nap vakító fénye ömlött, fölötte a nagy ernyő, mint egy megkergült külön égbolt, s innen meg onnan fölváltva a próbált gépfegyverek kutyái ugattak. A ragyogás és kopogás árja közt Elza egy fehér lapot látott maga alatt lobogni egy kézben; egyenesen ennek a lapnak csapódott neki, s azt magával sodorta a földre, ahol még úgy érezte, hogy továbbkering a porban, összehorzsolva magát, továbbrántva az összecsavart kötelektől, melyekből nem tudott kibontakozni.

Végre felült, egyik kezében a tépett és gyűrődött papírlap, melyen a saját nevét olvasta. Hivatalos telefonüzenet volt, mely tíz perccel előbb jött ki az irodából *„sürgős"* jelzéssel: *„Kamuthy Elza pilótaujonc azonnal jelentkezzék Schulberg orvoskari tábornoknál, a katonai egészségügyi intézetben"*; — utca és házszám, s alatta egy kézzelírt megjegyzés: *„Fölkeresendő ahol van"*.

— Mért oly sürgős? — kérdezte magában Elza, a hangár felé bicegve, hogy besározott és olajnyomos kosztümét ledobja. A többiek, mintegy elveszítve már egyéni életüket, tüneményként bámulták a bárányt, akit kiemeltek a nyájból. Elza fölhorzsolt térdét fájdította, s kicsit feszélyezve bukdácsolt le a

földalatti vasút lépcsőin, a szokatlan, tiszta uniformisban. Ez volt első eset, hogy katonai egyenruhában az utcára lépett. De amint fájó térde kicsit hozzászokott a mozgáshoz, a feszélyezettség helyébe valami tragikus kacérság lépett: — Nézzétek, ez az én sorsom! — Az uniformis a fiatal halál tudatát jelentette. Merészen szembenézve tisztelgett a fellebbvalóknak.

Hossszú várakozás után bocsátották csak be Schulberghez, aki a szigorú katonai fegyelem szabványai szerint fogadta, s egy perc alatt végzett vele. Itt hivatalos helyiségében, s tábornoki egyenruhájában, egészen másnak látszott, mint otthon; noha épenséggel nem volt barátságtalan.

— Holnap indulunk — mondta.

— De hisz nekem még egy hetem hátravan — felelt Elza meglepetve. S rögtön, mintha arra gondolna, hogy a tanár ijedségre vélheti szavait, hozzátette magyarázatul: — Még nem ért véget a kiképzés.

— Amire szükség lesz, ahhoz eleget tud — intette le Schulberg. — A többit gyakorlatban tanulja meg. Bekértem a jelentéseket, s teljesen meg vagyok elégedve.

— S hol és mikor kell jelentkeznem?

— Most menjen szépen vissza a gyakorlóparkjukba. Ott fogja találni a gépet, amin indulunk. Reggel hétkor útrakészen vár vele

az első udvaron...

— Nem tudom — tünődött Elza —, vállalhatok-e nagyobb utat így elsőnek egy idegen géppel, melyet nem ismerek...

— A mai nap folyamán majd még kissé megbarátkozik vele... Kicsit kilovagolja a paripát...

— Alig lesz időm rá.

— Mit akar csinálni?

— Még el kell búcsúznom a szüleimtől.

— Miért? Jobb nem búcsúzni. Kímélje meg az édesanyját a búcsú fájdalmától. Fontosabb, hogy a paripát kilovagolja. Igérje meg, hogy nem fog elbúcsuzni.

— Azt nem igérhetem.

— Akkor parancsolom. Parancsnoka vagyok. Nem is búcsúzhat, mert nincsen szabadságon. Tizenöt perc alatt jelentkeznie kell a repülő-parkban. Odakísértessem valakivel?

— Köszönöm, nem szükséges — felelt Elza sértve. Hidegen tisztelgett, előírásosan.

— Írjon egy megnyugtató levelet az édesanyjának — mondta a professzor lágyabb hangon. Elza, kissé irónikusan, köszönte a tanácsot, s eltávozott. A parkban szép, vadonatúj aeroplán várta, melyet hivatalosan gondjaiba kellett vennie. Egyebekben egész napra szabad rendelkezést kapott idejével „a repülőtér és tartozékainak területén belül".

Elza boszus volt, s rá sem akart nézni az új gépre. De magányosságot keresett, s nem lelhetett jobb helyet, mint az üres aeroplán kajütjében. Hosszan ült ott a puha ülésen, s térdét fájdította. Bevonulása óta nem volt még ily könnyű s fáradságnélküli napja, s még egy nap sem volt ennyire fáradt. Nemcsak fáradtnak: belsőleg is megtörtnek érezte magát, sírni szeretett volna, mint egy gyerek. Ez nem azért volt, mert holnap el kellett menni. Abban hinni sem tudott igazában! Nem is érezte valóságnak... Sokkal valóságosabb volt az elkeseredése Schulberg ellen!

— Mit gondol ez az ember? Búcsú nélkül, készület nélkül, mégcsak holmimért sem mehetek haza! Semmivel sem vagyok fölszerelve: annál rosszabb! Pedig ő még könyveket is igért! Lovagoljam ki az ő paripáját! És írjak leveleket! Nem, azért se nyulok semmihez! A kisújjamat se görbítem meg!

És sírt és unatkozott. Lassankint mégis kezdte vizsgálgatni az aeroplánt. Nagyszerű szerkezet volt, egészen modern újításokkal, amik Elzát igen érdekelték. Akaratlanul is meg kellett próbálnia működésüket. Nemsokára tökéletesen belemelegedett és elfeledkezett mindenről. Leült a kormány mellé. A gépnek csodálatosan kevés tér kellett a startolásra, majdnem egyhelyből emelkedett föl, könnyen és biztosan. Elza sokáig játszott

vele, mint egy gyermek új játékjával, s mikor beesteledett, leszállt s meggyujtotta a kis kajüt lámpáit. Rég nem érezte magát ilyen egyedül, s intimen, mint egy kis szobában. A lecsapható asztalka tasakjában levélpapírokat s táboripostai lapokat talált, s azonnal írni kezdett anyjának, „megnyugtató hangon", ahogy Schulberg elészabta.

„Tudod, menyire vágytam erre" — írta — „utazni, kiröpülni, világot látni! Most teljesedik a kívánság. Ne nyugtalankodj, anyám, kitünő gépünk van: ha nem tudom, hogy viszontlátsz épségben, akárhogyis hazaszöktem volna, elbúcsúzni!" — Aztán megint kiült a kormány mellé, nézte a csillagos eget. A folyó felől egy keskeny, lenyomott csík jelezte a város álcázott fényeit.

— Most elszállhatnék — gondolta. — Ahogy képzeltem, messze, találomra... De nem, a parkot nagyonis vigyázzák körös-körül. — Majd eltünődött: ugyan hova is szállna? A gyilkolások színhelyére... a halálba, ahova úgyis megy... Egy bizonyos: az élettől, s életének minden tartalmától és gazdagságától, reménytelen elmegy! Még csak egy könyvet sem visz magával... Régi könyvekből tudta, hogy valamikor az emberek, ha a csillagokat nézték, különösen átérezték a fajtájuk különös helyzetét, s magas hivatásról, szívdobogtató lehetőségekről álmodtak

számára. Mert ki tudták számítani a bolygók és üstökösök pályáját, nagy csillagvizsgáló intézeteik voltak — (rég hadicélokra átalakítva már!) — sőt egyidőben azt a reményt is táplálták, hogy összeköttetést keresnek távol égitestek lakóival, az egekben utaznak, s „kihallgatják az angyalok zenéjét" — ahogy egy régi költő kifejezte.

Most még a front túlsó felére eljutni is túlságos nagy ábránd; s legfelebb a saját lövedékeik pályáját számítják, s a kémrádiók jelentéseit hallgatják ki.

Az ablakon át a lámpa fénye a hatalmas szárny peremére esett, melyen szép, kék betűkkel volt olvasható a légi jármű neve: ACCIPITER.

Eljött a takarodó órája. Elza hamar bekapta kincstári porcióját, s összegöngyölte ruháit és fölszerelését. Összes podgyász. Reggel jókor a gépnél volt, az első udvarban. Az ég nem látszott nagyon biztatónak. Az aeroplán testét nedves köd vonta be. A konyhafülkében konzervdobozok oszlopai csillogtak a szekrények dróthálóin át. Jobbról egy bezárt kajüt ajtaja rejtelmeskedett, mint a Kékszakáll tizenharmadik szobája. Lassan szemelni kezdett az eső. Elza ásított, kicsit borzongott. Vajon melyik lesz az ő kajütje? S vajon ki váltja majd föl a kormánynál, míg ő pihen? Vagy ketten utaznak,

s éjjelre és étkezésekre leszállnak? Minden csupa köd volt előtte, mint a levegő, melyet át kellett szelnie.

Pontosan hét órakor nagy autó gördült a park elé. A kapukat kitárták s az autó bekanyarodott. Az első, aki kiugrott belőle, egy öreg katona volt: ritka tünemény. Öreg: azaz negyvenéves. Jóval fiatalabb Schulbergnél. De a szó relatív. Arca, szemei ijesztő idegkimerültségre vallottak; de karja erős fogással emelt át néhány súlyos podgyászt a gyaloggépből a szárnyasba. Utána a professzor kecmergett ki különböző shawlok és útiplaidek közül.

— Készen vagyunk? — kérdezte Elzát, aki tisztelegve állt előtte.

Elzának némi lámpaláza volt, noha egyelőre igazán nem érezte súlyosnak feladatát. Messze az idő, mikor a köd még komoly nehézséget jelentett a légi kormányosnak.

— Akkor indulunk — mondta Schulberg.

— Irány?

A professzor egy aeronautikai jelzést adott, mely pusztán a vonalat állapította meg, város vagy egyéb földrajzi cél nevezése nélkül. A pompás masina elegáns ívben emelkedett föl a földről, alig valami kifutással, és zúgva surrant neki a mondott égtájnak. Schulberg ledobta shawljait s elhelyezkedett

az asztalka mellett. Az öreg katona a konyha fülkébe fordult, szekrényt nyitott, s abroszt vett elő a reggelihez.

Az esőből hamar kiértek. A táj lesülyedt alattuk, és tovacsúszott, mint egy szőnyeg, amelyre mappát rajzoltak.

VAKRÖPÜLÉS

— Vakröpülés? — kérdezte a professzor, kinyitva a kis csapóablakot, mely a kormányfülkére szolgált.

A vakröpülés olyasvalami volt, amit minden pilótának tudni kellett. Visszatalálni a pontra, ahonnan kiindult, vagy más előre meghatározott pontjára a térképnek akkor is, ha le se néz a tájra, vagy köd vagy sötétség akadályozza látását.

Elza így röpült most: nem is látta a földet. Ülését mesterségesen elzárta a külvilágtól; minden lefeléható nyílást és tükröt elfedett, s csak az üres leget szemlélte maga előtt.

— Mit nézzek odalenn? Azt se tudom, hova ez az irány?

— Háborúban mindent figyelni kell.

— Messze még a front innen.

— Ellenséges repülők járhatnak.

— Azokat így is látom.

— Kivált, ha nem alatta szállnak el. A

hadipilóta legyen egyúttal periszkóp is, Elza. Most pedig adja át a helyét Jánosnak és jöjjön reggelizni.

— Jánosnak? — Csakugyan kiderült, hogy az öreg harcfi is kiképzett pilóta, aki a komornyik és hadiszakács állásai mellett a pótvezető szerepét is betölthette. — Már reggeliztem — mondta Elza.

— Egy teát csak megiszik? Vagy most is parancsnoki tekintélyemre kell hivatkoznom?

Elza lázongva szállt ki az ülésből. A reggeli-abroszon térkép feküdt kiterítve.

— Hát nézze meg, hova visz az irány? — mondta a professzor. — Ezt a frontszakaszt kell bejárnom. Itt a csapatok és osztagok jelzései... Melyiket látogassuk meg először?

— Azt nem nekem kell eldönteni.

— Döntse el, kedves. Még most igazán mindegy, merre fordulunk. Melyik tájat szeretné látni legelőször? Ámbár attól félek, nem sokat lát majd akármelyikből, mert alagutakban kell bujdokolni... Mégis: képzelje, hogy utazni megyünk, s a menetrendben duskálunk, mint a hajdani utazók... Gondolom, ez volna a maga ideálja... Tudom, milyen súlyosnak érzi azt a rabságot, amibe a háború köti a mai embert...

— Ezt az anyámtól hallotta.

— Örülök, hogy hallottam, mert talán

megmutathatom, hogy a háború és a mai kor is nyujthat valamit... többeknek, mint azok a régi boldog századok... Mi irígyeljük a régieket, hogy mindenfelé járhattak, az egész földet szabadon láthatták: de hányan?... Milyen kicsi percent?... Ma az utolsó baka is, aki megteszi az utat a frontig, világlátottabb, mint annak a kornak átlagembere volt. Maguk nők persze méltán raboknak érezték magukat mostanig... S nem nagyon örvendetes változás talán, de most már itt ül velem maga is, Elza, és átröpülünk jó néhány országot...

— Hogy aztán alagutakban bujdokoljunk, s még sokkal inkább rabok legyünk, mint idehaza.

A professzor nevetett.

— Maga, velem együtt, nem nagy hívo dicső korunknak, Elza. Mégsem tagadhatja legalább az út szenzációit.

S leintett az alattuk táruló látképre, melyet ép most vett birtokába teljes grandezzájában a győztes nap; hegyek kezdtek fölpuposodni a horizonton, s a légijármű fekete árnya tarka s hullámzó mezők fölé esett, mint egy színes mozgó-térkép közepébe vetített *T* betű. Elza, noha sokat röpült már, még sohase juthatott ily messze, s a táj karaktere csakugyan új szenzáció volt számára.

Óh! a föld szépségét, és az égét, meg nem

tudták elrontani.

— Mit ér? — kiáltott Elza — mit ér, ha szép az út, mikor az ember rabon járja és nem mehet, amerre szeretne! Mikor egész életemben csak parancs szerint kiszabott vonalon röpülhetek és sohasem fordíthatom a kormányt úgy, ahogy nekem tetszik!...

— Sajnos, bizony, rég túlnőttünk a naiv individuálizmus korszakán, amikor mindenki azt tette, amit akart.... Bele kell nyugodni, hogy az egyén minden mozdulata egy nagyobb közösség érdekeinek van alávetve...

— Nem nőttünk túl az ilyen frázisokon is, tanár úr? — kérdezte Elza, kihívóan, egy leány bátorságával, aki megszokta a saját szellemi fölényét, s még nem akar ismerni katonai fegyelmet.

Schulberg ismét nevetett, őszintén mulatva. De aztán komolyan válaszolt:

— Mi ketten mindenesetre. Dehát az egyéni szabadság frázisain nem nőttünk túl, Elza? Nem kell törődni a frázisokkal! Itt van alattunk a föld, kiterülve, az egész végtelen kerekség, mi kell több? Röpülünk rajta olyan sebességgel, amiről azok a régi boldog korok nem is álmodtak. Mi más a szabadság?

— Szabadság? Ami elől a félföld úgy el van zárva, mintha más csillagon volna?

— A röpülő oda is eljuthat.

— Bombával.

— Annáltöbb hatalom.

— Milyen hatalom, mégcsak le se szállhat! A lábát sem meri letenni a földre! Én csodálom, hogy nem szállnak le, mégis! Micsoda veszély vagy félelem tarthatja vissza őket, mikor úgyis csupa veszély között élnek! — Elza mint egy dacos *enfant terrible* nézett szembe a teáscsésze fölött tábornokával. — Leszállni ellenséges területen, az már valami lenne, élmény, mint hajdanában az északi sarkon!...

— Szóval — nevetett Schulberg — itt a felelet kérdésemre! Ha azt kérdezem: melyik részére kíváncsi a frontnak? ő az ellenséges oldalra kíváncsi! De mivel oda úgyse mehetünk, legalább az én beleegyezésemmel aligha — folytatta, mintegy tréfás vonást húzva a párbeszéd ábrándos kitérései alá — talán állapítsuk meg inkább a végleges és reális útirányt; maga pedig mindjárt visszaül a kormány mellé.

S a térképre mutatott, ahol külön kékceruzával jelölte meg a frontszakaszt, amelyet végig kellett járniuk. Meghúzta a keleti irány vonalát, melyen megindultak, s mely a megjelölt frontszakaszt körülbelül középen metszette.

— Maradjunk hát ezen a vonalon?

— Mindegy az! — akarta mondani Elza, tovább dacoskodva. De amint szeme önkény-

telenül a mappára esett, a megjelölt frontszakasznak egyik szögletéből egy nagy *T* betű ugrott ki, s a *T* után egy vonal és egy szám,— ismerős szám és ismerős kombináció, mely valósággal megdobogtatta szívét, mert szóról szóra azt hordozta ő is magával, a noteszába jegyezve, szíve fölött, mint egy elmulasztott kötelességet... Egyszerre érezte is a notesz nyomását katonablúzának sportzsebében, puha leánykeblén: halk volt, de folytonos, mint az önszemrehányás...

Ez a betű és szám a Dezső osztagát jelentette! Szegény kis Dezsőét. Akinek annyira megigérte Elza, hogy találkoznak a fronton! Hacsak egy lehetőség is adódik...

— Rajta hát, kedvesem! — biztatta Schulberg, mint egy kisleányt a kirakat előtt. — Árulja el, ha van valami kívánsága...

— Találkozni szeretnék valakivel — felelt Elza engedelmesen és őszintén. Dacának egyszerre vége volt: Schulberg fölénybe került, mint egy okos és jóságos apa. Nem sokat faggatta a leányt; egy-kettőre kivette belőle a *T* betűs számkombinációt, és kiadta az útirányt, mint parancsot. Elza szót fogadva, jó kislány módján, s némileg szégyenkezve, de egyúttal dühösen, önönmagára dühöngve, ült vissza a kormányhoz, hogy fölváltsa Jánost, akinek az ebédet kellett előkészíteni. Az idő most már megbízhatónak látszott. Odalenn

napban úsztak a végérhetetlen, kihalt mezők és hegysorok. Helyenként egy-egy fekete páncélváros tornyosodott. Mert a falvak e korban szinte teljesen eltüntek már, s a városok és nagyobb gazdasági telepek páncél alá bujtak, gyakran a föld alá, hogy féltett pontjaikat elrejtsék a légitámadók szemétől. A lombozat némely város és telep körül sajátságosan kék-sárga színt öltött: betegség, melyet bizonyosfajta mérges gáz lehellete okoz. Az utak üresek voltak; olykor egy-egy hosszú tehervonatot lehetett látni; lokomotívja mögött páncéloskocsi légzárakkal a személyzetnek; s a szerelvény minduntalan alagutakba bukott le, melyekben szükség esetén elrejtőzve védelemre találhatott; így biztosították a szállításokat. A személyforgalom majdnem kizárólag a levegőben folyt. Autók úgyszólván csak a városokban közlekedtek. De röpülőgépek és léghajók elég sűrűn tüntek fel, s a tájnak legelevenebb pontjai a röpülőterek voltak, ahol még mozgást és embereket is lehetett látni.

— Hogy tetszik? — kérdezte a professzor, mikor az ebédnél megint találkoztak.

Elza a megtört dac esüggedtségében szótlan engedékenységgel ült le parancsnoka kitüntető asztalához, mint egy áldozat, aki feladta ellenállását, vagyis inkább meghagyta vásárolni, s most alázatosan állja az alkut, de

azontúl nem enged s bezárkózik.

— Most is visszakívánja a vakröpülést? — folytatta a tanár.

— Vissza! — fakadt ki Elza egyszerre. — Jobb lenne nem látni ezt a kihalt természetet, ezt a bujdokló emberiséget! Ezeket a páncélos városokat! — S Elza emlékében régi nyájas tájak képei tüntek föl, amiket régi könyvek illusztrációiból, itt-ott található régi képekből ismert.

— Bizony azokban az időkben élénkebbnek és tarkábbnak tetszhetett ez a táj! — mondta a professzor, aki érzelmileg teljesen egyetértett fiatal pilótájával. — Akkor még veszély nélkül lakhatott a földművesnép künn a mezőkön, falvakban! Kényszerült is ott élni a földjei mellett. Nem hitték, hogy valaha aeroplánon fognak kiszállni s kémlégművek védnöksége alatt, kilesve, sebtében végzik majd a termelés szükséges munkáit.

Elza fájdalommal gondolt a falu költészetére, a parasztromantikára, amelyet régi versekből és regényekből ismert s amely nyilván végkép eltűnt a földről. A szétszórt nyaralók és villák elhagyottan álltak, vagy lehordva az építőanyag kedvéért. Hisz egy-egy légiportya egész országrészeket kiirthatott, s az álarcok nem nyujtottak elég biztos védelmet. A nyaralók is légbarlangok körül csoportosultak s páncélok alá bujtak. A vidék vídám, eleven

örömét hiába kereste a szem.

— Mennyi gyönyörűség volt és lehetne még, és az ember mindent elront — mondta Elza.

— Maga vallástörténetet tanult, Elza — felelt a professzor. — Maga tudhatja, hogy az ember mindig alkot magának isteneket, akiknek hajlandó mindent föláldozni...

Ez a hamisítatlan tizenkilencedik századi aforizma rendkívül megnyerte Elza tetszését, akinek mindennél jobban imponált az intelligencia, s kivált ily szabad és merész, s kivált egy férfiban, egy katonában, tábornokban! Elza védelmébe fogta a régi isteneket, de annál inkább szabadon eresztette teljes megvetését a jelenkoriak iránt, s azontúl oly bizalmasan s egyetértő elvtársak módjára filozofálgattak a tanárral, akárcsak Dezsővel. Ámbár Schulberg sokkal cinikusabb és kiszámíthatatlanabb vitatárs volt, mint az ájtatos Dezső. Schulberg azt a véleményt vallotta, amit Margit: hogy beszélni akármit lehet, a szavak nem számítanak.

— Egy régi német költő azt mondja: a gondolatok vámmentesek. Ma már a szavak is azok: így haladunk a szabadság felé... A mi szavaink közömbösek a kor isteneinek, Elza.

— Én pacifista vagyok — mondta Elza.

— Én is! Szíve mélyén ma tán mindenki az. Mindenki az volt már jóval előbb, mint a háború megkezdődött.

— Már a huszadik század elején.

— Igen. De mondja: hisz benne, hogy valaha vége lehet?

— Nem.

— Vagy hogy lehet tenni valamit arra, hogy vége legyen?

— Nem vagyok oly naiv.

— Akkor mit jelent a pacifizmus? Ha egyszer úgyse tehetünk semmit ez ellen az isten ellen, akinek mindent áldozni kell, vagy legalábbis az életünket...

— Lázadhatunk ellene, és átmehetünk a másik istenhez, aki szembenáll vele.

— Hogy érti ezt?

— Úgyhogy például átröpülünk és leszállunk ellenséges területen — mondta bátran Elza. — Ahol nem úr a nemzetiszín isten.

— Mindegy a szín, Elza. De tudja, mi történik a foglyokkal az ellenséges területen? Tudja, hogy nincs már fogolykicserélés? És egyik isten se teketóriáz azzal, aki az ellenségtől jön. Ott épenúgy kivégzik a foglyot, mint minálunk, ha egyéb hasznát nem vehetik. A foglyok ellátása pénzbe kerül s az drágább az emberéletnél.

— Gyalázat!

— Miért, Elza? A harc érdeke előbbrevaló

az egyén életénél. S ha egyszer oda kell adni az életet, nem szabad válogatni, hol és hogyan? De ránk meglehet, hogy szükség lenne odaát is: mint orvosra vagy pilótára. Szóval mint katonára. Ne higyje, hogy istent cserélhet. Az isten csak egy, akármilyen színűre van festve. Ez az isten a harc. A legrégibb és halhatatlan.

— Kis híjja pedig, hogy nem detronizálta őt az ember — mondta Elza, a vallástörténész. — Sok évszázadon át küzdött ezért. A kereszténység a Béke vallása.

— De a Hadisten visszakapta a trónt. Végleg és örökre.

— Énbennem nem! — kiáltott Elza heroikusan. Akármennyire megérteni látszottak is egymást Schulberggel, ezek az elméleti diskurzusok nem adták vissza bizalmát. Ha pihenni vonult fülkéjébe, jelentős félénkséggel zárta magára az ajtót. Ki elől? Körülöttük csak a végtelen légtenger zúgott, s János a kormánynál ült.

SCHULBERG ÉS ELZA

Eddig a lehető legsimább volt minden; estefelé azonban foszladozó sárga chlórfelhőket láttak maguk alatt és jobbról távoli bombázás zaja hallatszott. A kormánynál ekkor ismét Elza ült; Schulberg fölkattintotta a

csapóablakot.

— Egy gázportya vonalán megyünk át. Tartson kissé balra, de ne veszítse el az irányt. Úgy látszik, csakugyan rászorolunk a vakröpülésre. Legalább ha a gázköd odalenn sűrűsödik. Jánost kiállítom megfigyelőnek, maga csak a kormányzással törődjön, ahogy én bemondom.

Elza kicsit sértve érezte magát, hogy irányítják és ellenőrzik. De nem igen ért rá ezzel gondolni. Most balról tünt föl egy fekete szunyograj, amiről sejteni lehetett, hogy elsötétített röpülőgépekből áll.

— Jobbra! — sugta a professzor.

— Ezt magamtól is tudnám — gondolta Elza. Egyszerre a szunyograj vakító fénybe került, egy reflektor sugárkévéje esett rá, tisztán kivehető volt a gépek formája. A fény becsapódott az Elzáék ablakain is, megaranyozta gépük szárnyát; kajütjeik egészen kivilágosodtak, noha ők is kioltottak minden lángot. Elza önkénytelen mozdulattal kapcsolta be a teljes sebességet, hogy mielőbb kijusson a fénynyalábból. De még mielőtt kiérhetett volna, váratlan nappali világosság öntötte el az egész tájat.

— Villógáz — mondta a professzor. S egymásután robbanások és omlások zengtek föl balfelől. Az aeroplán most teljes fényben úszott. Elza összeszorította a fogát. Érezte

maga körül a veszély légkörét, de nem volt ideje, hogy rágondoljon.

— Kikerülni a várost! — parancsolta Schulberg. Egy baljós, fekete páncéltömeget hagytak balra. Néhány légágyú zúgott föl. — Csak nem tüzelnek ránk a gazemberek! — morogta Schulberg.

Hirtelen megint a legvakabb sötétségbe hulltak. A szunyograj már messze eltünt, balról; a sötétség akkora volt a fény után, hogy Elza a saját kezét sem láthatta. Nagyon messze, mintha egy mezőség égett volna, ez volt egyetlen világos pont a horizonton. A tizenkilencedik századi emberiség nehezen képzelte volna azt a sötétséget, amibe az örök harc kora borította az éjszakai földet.

Elza fölgyujtotta kis lámpáját, s megint hallotta maga mögött a csapóablak kattanását.

— Bravo — mondta a tábornok. — Nagyon szépen kivezette a gépet.

— Irányítva és ellenőrizve — felelt Elza kissé ingerülten. — Ezt így János is megcsinálta volna.

— János nem tanult vakröpülést.

— Akkor tovább is reám lesz itt szükség. Ebben a sötétségben.

— Óh, most már egész egyszerű a feladat. Az irány adva van, s nem változik, a sors újabb intézkedéséig. Vacsorázunk.

A veszély kerülése kivitte a gépet a meg-

adott irányból s némi időveszteséget okozott. Schulberg nem bánta az időpazarlást, sőt még nagyobb kerülőt tervezett, hogy minden esetleges lépiportya útjából kitérhessenek.

Egyébként valósággal büszkélkedett Elza ügyességében.

— Veszélyben megbecsülhetetlen az intelligens ember önfegyelme — filozofált a vacsoránál. — Minden idegességével, vagy ép azért, nagyobb koncentrációra képes, és gyorsabb reagálásra másnál. Mikor az édesanyjának megígértem, hogy kerüljük a tüzet — tette hozzá —, nem gondoltam, hogy az események ily hamar rámcáfolnak. De talán jobb is így. Előbb-utóbb nem kerültük volna el.

— Mért nem engedett elbúcsúzni az anyámtól? — fakadt ki Eiza, akiben rég forrongott ez a kérdés. Szemei szinte ellenségesen szegültek parancsnokára.

— Mi célja lett volna? — felelt Schulberg a katona-agglegény szigorúságával, aki liberális és jóindulatú, de elvszerű ellensége minden fölösleges siránkozásnak. — Az ő idegeit túlságosan is fölizgatta volna a búcsúzás. Talán még magát is fölizgatta volna.

— Ez az én privát ügyem! — Elza hangjában egy ujdonsült hős gőgje érződött.

— Téved, kedvesem: egy katonának nincs privát ügye. Tapasztalhatta, hogy a pilótának minden hidegvérére szüksége van; nem

szabad érzelmes jelenetekkel izgatnia magát az indulás előtt. Ezt a fellebbvalónak meg kell akadályozni — folytatta, már kissé tréfára fordítva a dolgot —, hadiérdekből is. De én nem mint fellebvaló tettem, Elza: hanem mint jóbarát, baráti jognál fogva... Látja, hogy nem úgy beszélek magával, mint alárendelttel...

Elza nem szólt semmit, s egy darabig kerülte a személyes témákat: társalgása arra szorítkozott, hogy a professzor által fölvetett tárgyakról dacos nyíltsággal mondta el véleményeit. Sőt maga is támadólag vetett föl elvi kérdéseket; megkérdezte például, valósággal számonkérő hangon, mit tart a professzor a kínzásbüntetésről? Hogyan igazolja az Örök Harc korának dicső szelleme ezt a középkori borzalmat?

— Maga tudja, Elza, hogy a középkort rég rehabilitálta a történelem — felelte Schulberg. — De tréfán kívül: a kínzást csak ott alkalmazzuk, ahol a harc érdeke elengedhetetlenné teszi, s ilyenkor nincs helye aggálynak. Kémek és forradalmárok eredményes vallatása elképzelhetetlen volna a kínzókamrák nélkül. Vagy hogyan lehetne az öngyilkosságra szántakat megfélemlíteni? A kínzásbüntetést legalább is oly jól lehet indokolni, mint a XIX. század „humánus" büntetőmódszereit. A társadalomnak nem lenne védelme az egyén lázadása

ellen, ha nem alkalmazná a kínzókamrát. Képzelje a gazembereket: nem félnek a haláltól!

Nevetett, s Elza akaratlanul is vele nevetett. A filozófálás megint közelebb hozta őket. Véleményeik alapjában nem különböztek. Szavaik egy régi és szabadabb kultúra szavait visszhangozták. S a professzor szinte valami cinizmussal nyitott meg minden ajtót Elza fiatal és lázadó szelleme előtt. Elza csodálatosnak találta ezt az embert, aki voltaképp megértő és nyájas barát módjára viselkedett. Még a katonai, előírásos megszólítást sem tűrte, ha egyedül voltak.

— Nincs ennek közöttünk értelme, Elza. A helyzet nagyobb bizalmasságra kötelez.

— Én csak egyet nem értek — mondta Elza.

— Mit nem ért, kedvesem.

— Azt, hogy hogyan kerültem épen én ebbe a helyzetbe? Miért épen engem választott ki a tanár úr? — Hangján megérzett, hogy ezt a kérdést is rég forralja: a szavak mélyén az egyszerű kíváncsiságnál nagyobb nyugtalanság égett. — Hiszen nem is ismert, sohse látott! — Szeme kutatva s bizonyos számonkéréssel nézett Schulbergre. — Mért mondta, hogy oka van erre a pozicióra nőt kívánni?

— Megmondjam? — mosolygott a tanár.

— Legyek magához őszinte? Ha már így vallat, őszinte leszek, Elza. Lehet, hogy egy kicsit meg fog botránkozni. Nekem rossz hírem van.

— Erről nem tudok semmit — szólt Elza, egyszerre bezárkózva.

— Ne ijedjen meg, kedves. Ez a rossz hír nem árthat magának. Ahogy az édesanyjának volt alkalmam mondani, nincs oka félni tőlem. Azt is mondhatnám: nőkre nem vagyok veszedelmes. Nem a korom miatt, noha elég vén vagyok már. Sok időt töltöttem a fronton. Megvallom, nem a legveszélyesebb pozíciókban. Orvos voltam, és ez nagy előny ma. Mért nem lett maga is orvos, Elza?

— Nem akartam a háborút szolgálni.

— Óh persze, a mama és a régi könyvek!... Hát én orvos voltam. Fiatalkoromban hosszú évekig fogolytáborok és vesztegzárak parancsnoka, mint később a légbarlangoké. Akkor még fogolytáborok is léteztek. De különösen súlyos volt a vesztegzár a frontvonalon. Én fiúk közt éltem és esztendőkig nem láthattam asszonyt. Házassági kötelezettség és nősülési szabadságolás nem létezett még akkor. A nagy ragály uralkodott, amit kissé kegyetlen eszközökkel küzdöttünk le. A fiúk, akik körülöttem éltek, nagyobbrészt függtek tőlem, élet-halál ura voltam köztük. De én,

asszony híjján, méginkább függtem ötőlük. Meg van botránkozva?

— Tudom, hogy ez így szokott lenni a harctéren.

— Ne higyje, hogy visszaéltem volna hatalmammal. Ahhoz, hogy az embernek rosszhíre támadjon, nem kell sok visszaélés. S akinek hatalom van a kezében, nincsis szüksége visszaélésre. A hatalomnak meghódolnak akkor is, ha nem gyakorolja az ember. S a hódolók bosszúja: a pletyka és rágalom. Ennek sohse volt jobb fészke, mint a fogolytáborok s vesztegzárak. Ahol minden poshad! — Schulbergen érzett, hogy fölényéből veszít kissé bizonyos emlékekkel szemben; egy pillanatra vénes panaszkodás akcentusa siklott a hangjába. — Csunya dolgokba kevertek be, Elza!

— Hogy lehet törődni azzal, amit az emberek beszélnek!... Vagy igaz, vagy nem igaz!...

— Sok van „igaz" és „nem igaz" közt, Elza. Mikor fiatal voltam, nem törődtem semmivel. Engem még nem az igazi háborús világnézet nevelt, tele voltam a régi, úgynevezett dekadens ideálokkal, rajongtam a szépségért, magas szerelemért, barátságért... Orvos voltam, szabadgondolkodó, túl minden előítéleten. Nők nélkül is meg tudtam teremteni magam körül a szépség és extázis világát. Imádtam a fiatalságot! Megvetettem azokat, akik csak

megölni tudják, szeretni nem.

— Mért nem vetette meg a beszédjüket is?

— Megvetettem azt is, ameddig magam is fiatal voltam. De lassanként fölhalmozódott bennem az utálat, magam és mások iránt. Hisz nemcsak én voltam, mindenki így élt ott! De én hatalom voltam, s természetesen reám tapadtak a vádak. Irígység és aljas történés hálója szőtt be mindenütt. Bizonnyal nem voltam tiszta és szent. Még a magam mértéke szerint sem. Magam sem tudhattam, mennyire fogott meg a szenny, mi az, ami még a cinikus moráltalanságtól elválaszt? Ámbár ebben a világban mit lehet még a végső cinizmusnak is szemérevetni?

— Semmit! — kiáltott Elza.

— Így fulladoztam én, Elza. Piszkos és szomorú dolog, ha a szépség és barátság dolgaiba kényszer, érdek és halálfélelem keveredik. Nálam arról volt szó minduntalan, hogy barátaimat ne engedjem vagy magam küldjem a halálba. Rettenetes dilemma, korrupt bujtatójuk vagy gyilkosuk lenni! Ki mondja meg, melyik nagyobb szégyen, fájdalom, önmegvetés? Öröm és hatalom egyformán meg volt számomra mérgezve. A végén eltompultam, és már csak azzal törődtem, hogy hideg fölényben álljak az emberek előtt. Kiszáradtnak, sívárnak éreztem magamat, rendes emberi viszonyokra képtelennek. Néha kombat-

tánsnak szerettem volna beosztatni magam, bár nem is voltam kiképzett katona; máskor azt hittem, jobb lesz, ha megszabadulok a frontkörnyéki szolgálattól. De otthon is minden társaságot kerülnöm kellett, semmi befolyásnak nem engedni, ha karriéremet kockáztatni nem akartam. Ez volt minden már nekem, így lettem a szigorú, bezárkózott tanár. Egyetlen ambicióm maradt, egyetlen titkos örömöm és lázadásom: lazítani rejtve, ahogy lehet, a háború szörnyű halálterrorán, segíteni a gyermekeiket féltő anyákon... Magának ezt is elárulom, amit nyilvánosan tagadnom kell...

— Tudom — felelt Elza.

— De ezt is csak úgy tehetem, ha karriéremet a rágalom minden hadjáratában is megőrzöm és mindig magasabbra viszem. Öreg is vagyok már, mindjobban utálom azokat a dolgokat, amikbe belesodródtam, unom a szenvedélyt, elhatároztam, hogy mindennel szakítok. Mindentől megszabadulok. Már tiszta vagyok, Elza, s csak egy régi énem rosszhírét örököltem. Nincs szükségem többé csinos pilótafiúkra, s ha valakivel jót teszek, önzetlenül és nem szenvedélyből teszek jót. Azért kerestem egy ilyen tiszta és ártatlan leányt, egy rendes úrilányt, mint maga, Elza, akit önzetlenül tarthatnék távol, mentül tovább, a nagyobb veszélyektől, és semmitse várnék

cserébe... legfeljebb művelt, intellektuális társalgást, amit a fiúktól nem igen kaphatok, s ami nekem, vén platónikusnak, több is már, mint a testi szenvedélyek... Undorodom magamtól, aki kéjben, fölényben, gazdagságban kerengek effölött a szörnyű világ fölött, ahol a fiatalság és szépség piszokban pusztul napról-napra, ezerszám...

— Miért mondja ezt el nekem? Miért ilyen bizalmas énhozzám? Miért avat bele a legféltettebb lelkititkaiba?

— Nem tudom, Elza. Talán valami gyónási ösztön, tán az öregedés, a hideg és magányos ember vágya, hogy egyszer fölengedjen... Talán rokonszenv és szeretet is maga iránt, Elza...

— Ha rokonszenvet érez irántam, hagyjon engem meghalni a harctéren! — kiáltott Elza. Dezső jutott eszébe, aki talán minden pillanatban fölfordulhat sáros alagútja mélyén, míg ő ennek a vénembernek konzervkülönlegességeit fogyasztja, a fényűzéssel fölszerelt aero-fülkében...

— Gondoljon az anyjára, Elza!

— Szélbe kerültünk! — mondta most a leány, egyszerre fölfigyelve.

Az orvos lenézett az izgatott tájra, ahol az erdők nyakbakapott köntössel látszottak futni, mint menekvő karavánok, s föl a titok-

zatos felhőkre, melyek kergették őket.

— Úgy látszik, mennél közelebb jutunk a fronthoz, annál inkább elmarad tőlünk a szép idő. Látja, milyen szükség van most magára. Rossz időben kétszeresen fontos az intelligens pilóta, aki bizonyos kisebb matematikai rejtelmekben is jártas. Közeledünk a cél felé, Elza. Ne szaladjon azért. Ráér még. Eddig nem veszedelmes...

De Elza már fölugrott s a kormányhoz sietett, hogy fölváltsa Jánost. Figyelemmel tanulmányozta a szél irányát, a felhőket, széles pillantást vetett az elboruló földre. Ez már frontmenti vidék volt, teljesen elhagyott és vad túrásokkal, ahol már megszüntek a városok s az agrikultúra nyomai. Valami baljós kietlenség volt ebben az üres égben-földben, melyet a vihar sejtelme töltött be. Mi volna jobb: lezuhanni a viharban, elégni valami villám tüzében, vagy itt ülni s föl nem kelni az ülésből, míg el nem érik a harcvonalat?...

Vajjon megtalálják-e Dezsőéket azon a helyen, ahol a térkép jelezte?

A professzor is fölállt s a front felé eső horizont kezdte kémlelni látcsövével.

— Talán jól választottuk a leszállóhelyet — mondta, mikor ismét találkozott Elzával. — Semmi nyoma aktív harci tevékenységnek ezen a részen.

— Nagy urak vagyunk — mondta Elza keserűen.

— Ne féljen — felelt Schulberg. — A front elég riasztó akkor is, ha nincs harc.

AZ ELSZÁLLT LEÁNY ÁRNYA

Kamuthyné csak napok mulva értesült Elza hirtelen távozásáról.

A leveleket a kiképzőhelyen egy nagy postaszekrénybe gyüjtötték, mely a portásház bejáratánál csüggött. Elza is ebbe dobta a magáét.

Nem gondolt rá, hogy a postaszekrényt minden héten csak egyszer nyitják ki: vasárnap. Hétköznap tilos volt a levelezés, és hétköznap nem is vittek ki levelet a parkból.

Elzának ez csak már útközben jutott eszébe, s kissé nyomasztó érzéssel döbbent rá, hogy ő már két napja száll messze tájak fölött, és anyja még mindig azt hiszi, hogy egy város legét szívja vele.

— Mért ne legyen boldog ebben a hitében? — mondta erre Schulberg. S csakugyan ez a két nap, ha nem is boldogságban, valahogy még eltelt Kamuthyné körül, akár az eddigiek.

Így kell mondani: körülötte, mert ő nem vett részt semmiben. Minden gondolata, egész lelke a vasárnapot várta. Élete szinte teljesen

ebbe a várakozásba gyült. Napi munkáit gépies pedantériával végezte, hogy az időnek lehetőleg minden percét kitöltse velük; a kérdésekre szórakozottan felelt; a hivatalban a bevonuló kolléganők gazdátlan aktáit intézte el; otthon nagytakarításokat rendezett, Elza holmijait rakta szekrényekbe; kifárasztotta magát s álmaiban a vasárnapot előlegezte.

Erős akart lenni! Amíg a lánya még itt van a városban, amíg nem kell őt félteni nagyobb veszélyektől, amíg hetenkint egyszer legalább viszontláthatja: addig semmit sem akart engedni életének tartalékaiból. Addig szüksége volt minden képességére, hogy e ritka találkozások óráit, perceit és pillanatait fenékig szürcsölhesse, kiélvezze s emlékezetébe elraktározza. Azután?... Hogy mi lesz azután, arra egyelőre nem gondolt. Még azt sem merte megkérdezni magától, bízhatik-e Schulberg igéretében, hogy Elzát lehetőleg távol tartja a harctér rémeitől?

De mikor megjött a vasárnap, végkép elhagyta minden nyugalma. Már korán reggel olyan izgatott volt, hogy Kamuthy úr nem fojthatta vissza csúfolódását.

— Mit fog még csinálni, ha majd a frontról várja vissza! Mikor már most is alig bír magával!

Lívia minden ajtónyitásra, minden csöngetésre elsápadt. Mikor fog jönni, meddig vá-

ratja még, mért nem röpül az első kapunyitásra ahhoz, aki szülte s akit nemsokára örökre elhagy már? Mindig késett és minden késés egy kis végtelenség volt. Livia haraggal, elkeseredve várta, s ezerszer is elképzelte, mit fog majd mondani neki, s hogy fog ez az elkeseredés föloldódni a találkozás örömében! De a találkozás rendesen csalódást hozott, s a várva-várt nap estjén az anya kisírt szemekkel, üres lélekkel ült ágya szélén, hogy másnap reggel már újra megkezdje az egész hétig tartó várakozást és vágyakozást.

A csalódás már azon kezdődött, hogy Elza nem akart megegyezni egy pontos órában, amikor anyja várhatja, vagy — amit legjobban szeretett volna — érte mehetne, legalább a park előtti sétányig. Elza érthetetlen makacsságból nem akarta ezt.

— Fáradt vagyok — mondta — és vasárnap kialhatom magam. Nem tudhatom előre, mikor kelek föl.

De érezni lehetett, hogy az igazi ok nem ez. Ugyanilyen makacsságot tanusított Elza az érzelmi kitörések elhárításában is. Az anya sohasem mondhatta el, amit akart, és sohasem kaphatta meg azokat a szavakat, amelyekre vágyott. De még mindig volt előtte egy vagy két találkozás; s így halasztotta mindig a következő hétre azt a percet, melyet életének talán utolsó vigasza, utolsó kincses

emléke gyanánt akart megszerezni és megőrizni... Mert ha egyszer elmegy a leány — és ha a legveszélytelenebb részre is —, nem nem jobb volna-e, ha tudna, úgy gondolni rá, mint akit nem lát többé soha?

Egy vagy két találkozás... s talán ez lesz az utolsó! Talán már azzal a hírrel fog belépni Elza, mely végkép elvágja ezeknek az izgatott napoknak fonalát: azt a gyötrelmes, de makacs szálat, amivel még az életen csüggtek... Rettegett a leány jövetelétől — s épen azért soha így nem vágyott rá, soha így nem készült rá! Ha utolsó ez az alkalom, akkor mindent meg kell adnia... minden várakozást be kell teljesítenie... hogy méltó legyen egy élet végső kincsévé válni...

És egyszerre, mint egy sötétből föltámadó rém, állott elébe a gondolat: ha Elza nem jönne el!... Mit lehet itt biztosan tudni, mire lehet feltétlen számítani? Néha az utolsó pillanatban, és minden ok nélkül, megtagadják a rendes szabadságot, csak azért, hogy a rekruta hozzászokjon, zúgolódás nélkül tűrni az ilyesmit. Kamuthyné sokat hallott erről... Ha ez most megtörténne...

— Nem bírnám ki! — gondolta; de közben azt is érezte, hogy ezt belül maga is csak valami babonás, indokolatlan aggályoskodásnak ítéli... Hiszen semmi ok sincs erre a feltevésre! És nagyon is valószínűtlen volna, túl-

ságosan démoni véletlenség, hogy épen most történjék, amikor... Voltaképen nem is tudta megmondani, miért? de túlságosan démoninak érezte a gondolatot *épen most*...

Nem, nem: ez a gondolat csak elhárító babona lehet. A dolgok nem *épen akkor* szoktak beteljesedeni, amikor az ember ilyen nagyon fél tőlük... Kamuthyné elbocsátotta ezt a félelmet, annál inkább, mert csöngettek, és futott az ajtó felé. (Ismét maga futott, mint mikor a női frontjog megszavazásának napján Margitot beeresztette. A cselédei bevonultak, s úgy látszott, hogy a polgári háztartásoknak, még a tehetősebbeknek is, cseléd nélkül kell berendezkedniök.)

De nem Elza állt az ajtó előtt, csak egy hatósági küldönclány, aki figyelmeztetőt hozott a hadbavonultak civilruháinak beszolgáltatásáról. Minthogy Kamuthyné már a másodszori rádió-fölszólításra sem adta be a központi ruhatárba Elza fölöslegessé vált öltönyeiből azokat, melyeknek anyaga katonai célokra használhatónak minősíttetett: most személyre szóló figyelmeztetés jött, szigorú fölhívás, határidővel és büntető szankcióval.

Livia gondolattalanul állt az ajtóban, az összegyűrt cédulát szorongatva. Óh hát még az emlékeit, ruháit is el akarják venni, amiket szinte fetisként rakott a szekrénybe... S Elza nem jön, nem jön! Kamuthyné egye-

dül volt a lakásban. Föl és alá járt, ezerszer is, az ajtóig és vissza. Nem bírt a türelmetlenséggel, hogy fölöltözzön és kimenjen az utcára; de akkor elkerülhette volna! Izgatott határidőket szabott az óramutatónak. Úgy érezte, meghal, ha öt perc alatt meg nem érkezik, akit vár! De az öt perc elmult, és Elza nem érkezett, és Kamuthyné még mindig élt. Ha ugyan élet volt ez!

Végre mikor már végkép azt hitte, hogy lemondott minden várakozásról, s megtörten és kibuggyanó könnyekkel rogyott le egy karszék mélyére: ismét megszólalt a csengő. Zsebkendőjét szemére nyomva s kétségbeesett szigorral tiltva szívének a reményt, támolygott az ajtó felé. Csak mikor az új csalódás két-három másodperc lefolytával tudatossá vált benne, akkor vette észre maga is, mily éles volt mégis tudat alatt ez az üldözött reménység. Az első pillanatban lányát vélte látni, noha már a homályüveg mögött fölrémlő alak is jóval alacsonyabb volt Elzáénál. S mikor rájött, hogy Margit áll előtte, aki vasárnapi szabadságainak néhány óráját mindig barátnőjénél szokta tölteni, valóságos gyűlölettel nézett a derék, hűséges leányra, aki katonás bricseszében még vastagabbnak és alacsonyabbnak festett, mint azelőtt.

— Nem, nem, lehetetlen! — vigasztalta Margit a síró asszonyt. — Senkit sem visznek

frontra, mielőtt a kiképzése befejeződnék... És lányokból még nem is vittek frontra senkit...

— Baleset érhette a gyakorlatoknál! — sírt föl Kamuthyné, hirtelen megdöbbenve, hogy erre a lehetőségre még nem is gondolt, ettől még nem is féltette eddig Elzát!

— Akkor jött volna értesítés. Nem lehet nagyobb baja... Beteg talán... De akkor ő írt volna... Inkább valami büntetést kaphatott... Szobafogságot..... — találgatta Margit, mintegy maga is aggódva Elza elmaradásán, s a sok lehetőség fölvetésével mégjobban szuggerálva az anya aggodalmát. — Ez a legvalószínűbb.

— Ettől félek! — kiáltott Kamuthyné, és egészen elsötétedett vele a világ. — Hisz olykor egyetlen szóért is kivégzik a katonát... És Elza oly makacs... oly lázadó... Ő nem katonának nevelődött... Iszonyukat képes mondani!... Én magam neveltem így! — tette hozzá, mészként elfehéredve az önvád lázában. — S talán példát akarnak mutatni, hogy nem tesznek kivételt az úrilányokkal sem.

— Ugyan már!... Elza okos és józan lány... Én jól ismerem. Mindig ellene volt az éretlen lázongásnak... És hátha még megjön... Még megjöhet... — biztatta Margit, nem nagyon nagy meggyőződéssel.

Mintha a sors akarna válaszolni, megint

csöngetés hallatszott az előszoba felől. Margit visszatartotta Kamuthynét, s maga sietett ki. De csak Kamuthy úr érkezett meg; valami fontos minisztériumi tanácskozásról jött, melyet a vasárnap dacára megtartottak.

— A harc embere nem ismer ünnepet és vasárnapot. Az örök harc örök készenlét. Emberi energiáink megsokszorozása! — Kamuthy úr bizonyos kedvvel és lelkesedéssel zengette vissza a közkeletű frázisokat. — Ezt most már a nők is érezni fogják! Mi férfiak szüntelen érezzük, itthon úgy, mint a fronton... Hol van Elza?

Mikor megtudta, hogy Elza nem érkezett meg rendes vasárnapi látogatására, Kamuthy úr arca nem mutatott különösebb elszomorodást. Sőt aki lelkébe nézett volna, talán még valami titkos föllélekzést észlel: mert Kamuthy úr számára katona-leányának jelenléte mindig eleven szemrehányás volt, maga sem tudta, miért? Arra, hogy Elzának baja eshetett, pillanatra sem gondolt.

— Elza katona és nem lóghat mindig itthon.

— De vasárnap van, Géza, vasárnap!

— Háborúban nincsen vasárnap! Nekem sincs vasárnap... A fronton se lesz vasárnap!... Örüljön, hogy még nincsen ott a lánya, nem kell veszedelemtől félteni...

Lívia nem merte bevallani, hogy ő még

itthon is félti, s a gyakorlótér balesetein is izgul. Inkább azt az aggodalmát fejezte ki, hogy Elza büntetést kaphatott, s fogságban van... Vagy ki tudja, mi történhetett vele? Hisz „egy szóért képesek valakit kivégezni"...

— Aki bűnös, az megérdemli... Még az ártatlannak is oda kell adni az életét... — dörmögte Kamuthy úr, nem nagyon vigasztalón.

Ez a rosszhiszemű asszociáció végkép elkeserítette Liviát. Ártatlan életeket kioltani az ellenség dolga; de valóban, amiért a katonai kivégzések esnek, az nem a bűn, hanem csak az úgynevezett „hadiérdek".

— Maga jól tudja, kedvesem — felelte Kamuthy úr —, hogy a hadiérdek mindennél előbbvaló. Ez már így van, ezen nem lehet okoskodni. Nincs emberi élet, melynek föláldozásától vissza szabadna riadni, ha a hadiérdek úgy kívánja. Ezért vagyok én híve a „hasznavehetetlen életekről" szóló törvényjavaslatnak. Ép egy ankétról jövök, melyet ebben az ügyben tartottunk a miniszteriumban. Kár, hogy nem volt jelen, látná, milyen keveset számít egy emberélet. Az egyén élete nem öncél, csak addig fontos, míg a kollektív harcnak hasznos tényezője. Aki nem használ, az árt. Ezért meg kell adni a katonai és polgári hatóságoknak a föllhatalmazást mindazon egyének kivégeztetésére, akiknek akár

politikai megbízhatatlanságuk miatt, akár más okokból, a harcos állam hasznát nem veheti.

— Rettenetes! — nyögött föl Kamuthyné.

— Mit szörnyűködik? Lényegben már régen így van ez. Az egész újítás az indokolás könnyebbsége. Eddig minden ilyen intézkedés pozitív indokolást kívánt. Ezentúl elég indok a negatív „hasznavehetetlenség". Felesleges mondani, mennyi előnnyel jár ez — fejtegette tovább Kamuthy úr, visszaesve a lezajlott ankét frázisaiba. — Az állam egész foglalkozási ágakat a leghathatósabban ellenőrizhet hasznavehetőség szempontjából; sőt megszabadulhat a rokkantak egy részétől is, akiket már semmi polgári munkára sem lehet alkalmazni. Azokat, akik a harctéren rokkannak meg ilymód, egyszerűen kivégzik a helyszínén; nem kell bajlódni a szállításukkal, ápolásukkal, ami ma még oly komplikált szervezetet igényel. Bizonnyal sok erő felszabadul így. A hatóság csak ezzel lesz igazán élethalál ura, s a fölös létszám csökkenésével a közélelmezés is javulni fog...

— És mikor lép életbe ez a gyönyörűség? — kérdezte Margit, kedélyes stílusában.

— A fronton már életbe is lépett. Legalább is a rádiók szétvitték minden harctér irányában a parancsot. Idehaza a napokban kerül a javaslat a parlament elé, ezt készítjük most elő az ankéteken...

— No épen jókor leszünk mi katonák — mondta Margit. — Ezt a kegyetlenséget is nekünk találták ki.

— Miért kegyetlenség? Nem szabad ilyen hangon beszélni, kedvesem. Aki megbízhatatlan és emiatt hasznavehetetlen, azt senki sem sajnálja. Akik pedig például rokkantak, önhibájukon kívül, azok így mégis, akárcsak egy katona, hősi halált halhatnak a haza könnyebbségére. Azt hiszi, kedvesem, olyan irígylésreméltó a rokkantság? Persze, aki ép, erős és friss kedvvel készül a harctérre, mint maga, az nem is tudhatja, micsoda kereszt ez! Mondhatom, én is szívesen alkudnék meg a lábam merevségével az életem áráu! De én még tudok némi hasznos, és talán nem is jelentéktelen munkát teljesíteni. Aki tud és akar dolgozni a közösség javára: annak élnie kell! Mi baja magának? — kérdezte egyszerre a feleségétől.

— Hát nincs semmi remény? — kiáltott Kamuthyné. — Hát még rokkantan, még nyomorékon sem kerülhet haza Elza? Ha épségét, egészségét odaadja, akkor jutalmul és ráadásul még meg is ölik?...

— Ugyan, Livia — nyugtatta Kamuthy úr — maga tudja legjobban, hogy Elza megközelítően biztos helyzetben van. Elzát Schulberg barátom veszi magához, és jobb patrónust el sem lehetne képzelni. Elzát egyelőre

semmi veszély sem érheti. Fogadjunk, hogy később jut ki a frontra, mint mások; Schulberg mostanában, úgy lehet, egyáltalán ki se mozdul Sz.... ről...

S talán ebben a pillanatban volt az, hogy újra csöngettek, és megérkezett Elza levele, melyet elindulásakor a kiképzőhely postaszekrényébe vetett, s annak rendes postájával együtt vittek ki. S ebből a levélből kiderült, hogy Elza már a fronton is van. Ámbár Kamuthy úr továbbra is mindent elkövetett, hogy egész útját „kéjröpüléssé" degradálja, melynek veszélytelenségéből önmagának font érdemkoszorút. Schulberg az ő barátja! Nyilván az ő kedvéért tette ezt! De Kamuthyné szemében Schulberg is már valami gonosz, kárörvendő, semmi bizalmat nem érdemlő hatalom volt. Hogyan is lehetne bízni még valakinek igéreteiben s jóakaratában, aki a leányt nem engedi elbúcsúzni az anyjától?

NEGYEDIK JEGYZET

Még egy beszélgetés Schulberg és Elza közt

Közölni kell itt még egy beszélgetést, amelyet Schulberg Elzával folytatott, mielőtt még a T betűs frontszakaszhoz érkeztek volna. Az út nem volt rövid, noha aeroplánon elvileg a világ minden részébe nagyon rövid idő alatt el lehetett érni. De ebbe nem volt beleszámítva a sok habozás, visszafordulás, várakozás, kerülő, amit minden frontkörnyéki repülőtúra, de főleg a finish, a leszállás, szükségessé tett.

Egy ízben, amint magasra emelkedtek, s a táj térképmódra tárult ki előttük, miniatűr hegyek, bolyngi városok és kacskaringós folyók: Schulberg megjegyezte:

— Minthacsak a Kis Földet látná az ember...

— A Kis Földet?

— Igen, amiről egyszer beszéltem... Amiről fölolvasást is tartottam maguknak... Emlékszik még, Elza? Itt van, ez az... A Kis Föld, amint

harmine év mulva visszatér az üstökössel, melynek kísérőjévé szegődött, s egészen közel száll...

— Csakhogy alattunk van és nem fölöttünk.

— Ez végre is mindegy. Egy úgynevezett műrepülő, ha saltomortálét csinál az aeroplánnal, feje fölött láthatja mint valóságos égi tüneményt.

Elza letekintett.

— Sajnos, ezt nem lehet összetéveszteni a Kis Földdel.

— Gondolja?

— A Kis Föld vad volt és szabad... A Kis Föld vidám volt és diadalmas. Borzas volt, sötétzöld, csupa életerő és termékenység. Nem ilyen lekoppasztott. Nem ilyen modern, üres, szürke és hadi...

— Ki tudja? — felelte Schulberg. — Az akkor volt... Ki tudja, milyen a Kis Föld azóta?...

— Ezredévek kellenének, hogy ilyenné legyen.

— És ha azt mondanám, hogy ezek az ezredévek már lefolytak?

— Hogy értsem ezt?

— Ami számunkra csak néhány évtized, az a kis csillagon talán sokezer évnek felel meg...

— De itt nem a forgások gyorsaságáról van szó. Nem a napok és évek hosszúságáról. — Elza azt akarta kihozni, hogy ez lassú geológiai fejlődés dolga, földek és tengerek alakulásáé, fajok váltakozásáé, az emberiségnek meg kellene születni ehhez a kis bolygón is, hogy így el bírja rontani a földet, egy kicsi emberiségnek. — Sőt a világ-

történelemnek le kellene zajlania előbb.

— Ez mind megtörtént talán. Minden relatív, Elza. Bizonnyal néhány évezred kell hozzá, hogy a föld fokozatos csuszamlása egy világrészt tenger alá juttasson. De egy hangyabolynyi területnek elég ehhez egypár óra. Minden relatív, de semmisem annyira, mint az idő.

— Igen, a külső idő. Amiben mi élünk. De van egy belső idő is, ami bennünk él... Mihelyt állati fejlődésről vagy emberi történetről van szó: ez a belső idő lépett színre...

— De ez is relatív. Ahol a fizikai folyamatok gyorsabbak, ott gyorsabb a lélek működése is. Az is csak folyamat: amit a természet szinkronizált a fizikai idegfolyamattal, mint a hangosfilm a a beszédet a képpel. A Kis Föld nemcsak a teret sűríti, hanem az időt is. Ahogy az álmodó néha percek alatt esztendőket él át... Egyáltalán nem valószínűtlen, hogy a Kis Föld is, néhány potom évtized alatt, keresztülesett nemcsak a geológiai korszakokon, hanem az emberi történelmen is. Ami különben a geológiai fejlődéshez képest csak elenyészően csekély időt jelent...

Kicsit megállt, aztán hozzátette:

— Maga tanult leány, gondolkozzon csak erről!

— De mire való ez a filozofálás? — fakadt ki Elza idegessége, melyet hatalmas parancsnokával szemben sohsem tudott soká leküzdeni. — Akármi van is a Kis Földön, ki látja azt valaha? Ki ellenőrizhet? Lehet, hogy a Kis Föld is már épen

olyan undok, mint ez itt alattunk. Lehet, hogy ott is örök harc van.

— Bizony az könnyen lehet, Elza. A mesterséges planéta, az ő sokezerszer gyorsabb ütemével, már meg is előzhetett bennünket, a történelem vívmányaiban.

— Akkor az apró emberek is ölik egymást szakmányba. Mi közünk hozzá? Mit tudhatunk róla? Ezt mindakét dicső égitestnek magában kell elintézni.

Schulberg nevetett.

— Csakugyan. Hogyan irtjuk egymást, ez a mi legprivátabb ügyünk. De azért még sincs egészen igaza. Volt valaki, aki a Kis Földet későbbi fejlődésében is látta, megfigyelte, ellenőrizhette...

— Kicsoda?

— Az, aki alkotta. Ne feledje, hogy az üstökös visszajött, és a Kis Földet is visszahozta.

— Persze — mondta Elza. — De hiszen akkor akárki tehetett megfigyeléseket...

— Csakhogy ki törődött már ezzel az égi kuriózummal? Az elméleti érdeklődés korszaka lejárt. Akkor már nagyban alakították át az obszervatóriumokat katonai és más praktikus célokra. Különben is a Kis Földet nem volt oly könnyű megfigyelni.

— Nagyon is kicsi volt?

— Az nem lett volna akadály. Hisz egészen közel jött. Szinte surolta bolygónkat. S óriás teleszkópjaink megvoltak még.

— Tehát a forgás gyorsasága volt akadály?

— Úgy van. Nemcsak a teret kellett nagyítani, hanem az időt is.

— Szóval az a bizonyos készülék kellett...

— Igen, a kronomikroszkóp. Ez a ma már szinte ismeretlen, régi műszer, mely nyilván a lassított film elvén alapult. Tény az, hogy a Kis Föld alkotója, bár akkor már öreg és beteges ember, a kronomikroszkóppal fölszerelve arra a vidékre utazott, ahol a visszatérő Kis Földnek anyját, az öreg Nagy Földet, legközelebbről kellett szemlélnie. Itt történt rejtélyes eltűnése. Az a könyv, amiből multkor néhány részletet megmutattam, pontosan tájékoztat a körülményekről. Meg lehet állapítani, hogy a megfigyelésnek minden feltétele adva volt. A Kis Föld okvetlenül szelte légkörünket, s azon a helyen, perigeumának órájában, alig lehetett messzebb talajunktól, mint mi vagyunk ebben a pillanatban, Elza...

— S maradt valami följegyzés a megfigyelésekről?

— A tudóssal együtt eltüntek följegyzései is, sőt érthetetlen módon a kronomikroszkóp is veleveszett. Épen ez vall ellene a közkeletű feltevésnek, amely szerint a Kis Föld alkotója öngyilkos lett volna. A holttestet sohasem találták meg. És a műszert sem.

— De, gondolom, volt szó valami homályos ügyről — emlékezett Elza. — Valami haditalálmány, vagy hazaárulási pör, úgy rémlik...

— Igen — felelt Schulberg. — Beszéltek arról, hogy a Kis Föld alkotója nem volt hajlandó tudományos szolgálatait a hadügyi kormánynak rendelkezésére bocsátani. Ezért hazafiatlanság vádja érte, s ez kergette volna a halálba. Bizonyos, hogy a nacionálista ujságok sokat támadták és gyanusitották. Azt is beszéltek, hogy valami hadicélokra értékesithető találmánya lett volna, amelynek preparátumait később elrejtette és letagadta a katonai bizottság elől. Állitólag mikor bizalmas emberei a preparátumok hollétéről faggatták, azt felelte: „Még csak nem is üveg őrzi őket, hanem levegő, s mégis biztosabb helyen vannak, mintha gyémántzárak őrzenék." Ilyen adatok és mendemondák vezették életirójá arra a fantasztikus föltevésre, mellyel eltünését magyarázza.

— Csak nem hogy a Kis Földre menekült?

— Puszta öngyilkos szándékból alig vitt volna kronomikroszkópot... Igaz, hogy ez is egy módja lenne az öngyilkosságnak...

— Miért? A Kis Földön megvannak „az élet feltételei" — nevetett Elza.

— Sem a levegő, sem a táplálék nem futná sokáig egy olyan óriásnak, amilyen az alkotó lenne, mint saját alkotásának lakója. De ez a halálnem méltó volna egy tudóshoz. Kezében a műszerrel, sikeres kisérleteinek eredményeit regisztrálva..

— Tündérmese!

— Nekünk való tündérmese, Elza.

— Detektivregény! Igen, ugyanaz, ami a fron-

tonszenvedőknek egy érzelmes ponyvahistória a békeidőkből.

— De ez a tudomány tragédiájához tartozik...

— Tudományos tragédia! — ismételte Elza megvetően. — Mintha azt mondanám: szerelmi tragédia. Egyik olyan avult és komolytalan, mint a másik. A mai valóság túl van ezen.

— Pedig, kedves Elza, ez a tündérmese egészen jól szimbolizálja a mai valóságot. A mi személyes valóságunkat. Én néha úgy érzem magam, mintha én volnék az a tudós, aki idevetődött a Kis Földre, melynek megfigyelője, lakója és áldozata egyszerre. Nézze, itt van a Kis Föld alattunk. Nem vagyok óriás, s mégis fölötte lebegek. Nem én alkottam, s mégis felelősséget érzek mindenért, ami itt történik. De segíteni nem tudok semmin. És nem is menekülhetek semmitől. Ide vagyok kötve, mint az a régi tudós, az ő kis glóbusára. Fogságban vagyok, tömlöcfal kerít. „Nem üveg, csak levegő, mégis erősebb, mint a gyémántzárak." Ha elpusztulok, itt marad a Kis Föld, nélkülem, a maga kicsiségében és sötétségében.

Elza lenézett a mélybe.

— Igaz — mondta. — A Kis Föld fölött vagyunk.

Schulberg egyszerre elnevette magát.

— Tudja, mire gondolok? Hátha ez valóban a Kis Föld, szóról-szóra. Egy nagy kísérlet, tudományos játékszer, miniatür próba. Pontosan az, amit a régi tudós csinált, akiről olvashatunk. Szó-

szerint és nem szimbolikusan. Tudja, hogy ebben nincs semmi lehetetlen?

— De hiszen azt a kis glóbust épen a mi földünkön csinálták! — kacagott Elza. — Ezt a hipotézist épen az a könyv cáfolja meg, amely sugallta.

— Szó sincs róla. Gondoljon csak arra, hogy a Kis Földön ismétlődik a fejlődés, a világtörténelem, pontosan úgy, ahogy az öreg, nagy planétán lefolyt. Akkor pedig ott is kell születni egy tudósnak, egy csöppke tudósnak, aki egy még kisebb planétát állít elő. Végtelen sorozat, Elza. S mi jelentéktelen kis epizód vagyunk, ki tudja hányadik az unalmas sorozatban. De ha alkotónk, a Nagy Föld tudósa, visszakerülne hozzánk: keserű tanulságot vehetne rólunk, s különös híreket küldhetne vissza bolygó-hazájába.

ÖTÖDIK SZAKASZ

A FRONT ÉS TÚL A FRONTON

A NAGY RÓKALYUK

Elzát mintha valami rossz álom kapta volna el.

A táj elborult, a szörnyű, sivár, ember nélküli táj, izgatott szél közt vergődött az aeroplán. Elzának minden figyelmére szükség volt. Az iszonyú zúgásban egyetlen szót sem lehetett érteni. Lenn gáznyomos, sajátságos színűre aszalt fák kapkodták fejüket. Sehol semmi nyoma az emberi életnek! Mégis érezni lehetett, hogy ez alatt a pusztított, elhagyott, terméketlen föld alatt különös, vakandokszerű élet rejtőzik... Néhol óriási földomlások, túrások ásítottak, fekete barlangok, törött gépalkatrészek, gigászi vastömegek. S érezni lehetett a láthatatlan sugárakat is, láthatatlan fényű fényszórók sugarait, kémsugarakat, melyek bizonnyal keresztül-kasul szelték itt a teret, kémlelve minden érkezőt, rejtett készülékekbe jelezve a jöttét, sötét sugárzással...

Remélhetőleg egyelőre még nem az ellenségnek (amely még messze volt). Mégis mintha ideges borzongással töltötték volna a levegőt rövid hullámhosszú elektromos rezgéseik...

— Alacsonyan szállni, egész alacsonyan! — üvöltötte Schulberg. Elza csak a szájmozgásról találgatta... Félelmes idő volt, megmagyarázhatatlan, nappali sötétség, a vadsárga fák forogtak a szélben... Így röpültek, már rejtett periszkópok között, a kihalt, holdbeli tájékon, keresve a fronthangár alagútját, amit a tábornok térképe jelzett, s amihez csak térkép és iránytű vezethetett, mert szemnek biztosan el volt álcázva jól, s Elza már szinte surolta a talajt, de semmi sem árulta el a nyílás közellétét. A pilóta már-már kételkedni kezdett.

— Továbbmozdították a frontot? Vagy csak a hangár elhelyezése változott meg?

Mégis, pontosabban kiszámítva a térképjelölte helyet, rájöttek az eltünés okára. A keresett ponton földomlás volt, a hangárt nyilván bomba pusztította el, s Elzának itt ismét magasabbra kellett emelkedni, mert az előállt szakadék fölött sárgás gázmaradék terjengett, jeléül annak, hogy néhány órával ezelőtt chlórtámadás folyhatott le.

— Nem kell megijedni — mondta a professzor. — A hangárokat gyakran elpusztítják. az nem sok kárt jelent. A nagy rókalyuknak ezer bejárásából elromlott számunkra egy. Ma-

rad kilencszázkilencvenkilenc. A baj inkább ez a fölröpülés. Kérdés, nem jutunk-e így az ellenség periszkópjainak látókörébe? Vagy a távozó röpülők pillanthatnak meg. Mindegy: ezt kockáztatni kell.

— Kockáztatni kell! — visszhangzott a szélben, különös búgással, mert Schulberg most a hangtölcsért használta, máskép nem is lehetett volna érteni a szavát.

— Merre fordulunk? — kérdezte Elza inkább jelekkel: minden figyelme a kormányon csüggött. Elza tökéletes sportlady volt, s amellett ambiciózus növendék, aki a rábízott feladatot kifogástalanul teljesíti. Schulberg a legközelebbi barlanghangár irányát jelölte meg, de már messziről láthatták, hogy a gázfelhők arra még sűrűebbek. Egyelőre itt sem szállhattak le. Schulberg a szikratávírókészülékhez fordult. A megállapodott jel segítségével hamarosan megkapta a választ. Pár másodperc mulva már alant siklottak, egy épenmaradt műbarlang szádja felé.

A szél most elállt, az aeroplán zúgása is halkult, fojtó csöndesség nyomta a levegőt. Messze a nehéz felhők alatt, valami esetlen, szárnyas lény kalimpált: nem lehetett tudni, légjármű-e vagy eltévedt keselyű? Ezenkívül élőlénynek nyoma sem volt a láthatáron. A földet sár fedte és vigasztalan, szakadékos buckák. Oldalt, egy beomlott árokba félig besüppedve,

nagy tank sötétlett, árván, rézsút dőlve, s talányosan, mintha elveszett legénységét rejtegetné. Ki tudja mióta? Talán gázálcás csontvázak hevertek belsejében. Ezek a felszín alatti alagutak egyenesen a tankok elsülyesztésére épültek. Ember seholsem látszott, de mindenütt az emberi pusztítás intőjelei. A fák többnyire csonkák voltak, s letarolva, mintha villám sujtotta volna őket. S a horizont legvégén, a fulladozó, kékesszürke viharhangulatban, egyszerre egy fény gyult ki, szinte elviselhetetlenül fényes csillag, ami forogni kezdett, őrült sebességgel, nyujtott árnyakat rezgetve mindenfelé, s aztán hirtelen eltünt, mintha elfujták volna, s dupla sötétséget hagyott maga után.

Az aeroplán oly észrevétlenül ért földet, mintha nem is volna különbség a rögös felhők és rögös mező közt. A talaj egyenetlenségei épúgy zökkentették a gépet jobbra-balra, mint előbb a szél-okozta ingás. Elza, noha gyermekkora óta edzett aeroplánhajós, attól félt, hogy a légi-betegséget kapja meg abban a pillanatban, amikor már a földre száll. Nehézségekkel sikerült bekormányozni a kimért barlangnyílásba; a hangár legénységéből azonnal egy tiszt került elő, akinek bemutatták igazoló irataikat.

A tiszt egy földalatti folyosóba vezette őket, mely a hangárból nyílt.

— Ezek új tunnelek — magyarázta —, a hangár is új. A leszállótér még nincs kiképezve; bizonnyal nem volt kellemes a begurulás. Emerre most fúrják a járatokat — utalt egy lefelé nyíló tárnára, honnan pislogó fény és kavargás hatott feléjük.

Elza csak most ébredt tudatára, hogy ez a gépzaj leszállásuk óta szünet nélkül körülötte zúgott, mintha az aeroplán zúgásának folytatása volna, mellyel úgyis tele volt a füle. Különböző irányokból jött, hol erősödve, hol gyengülve, s elfojtva a puha föld pincés visszhangjával. Amint benézett a nyiláson, egy éles apró kovaszilánk csapta meg a szemét, szúró fájdalommal.

— Vigyázni kell — mondta a kalauz tiszt. — A tunnelfúró visszadobja a kőmorzsát.

Elza szédülten állt ott és vakon az émelygéstől s szemének fájásától, a vájó vas és zúzott kő szörnyű csikorgásában.

— Sziklába ért — mondta a tiszt. — Ez kicsit primitív gép, vaskörmökkel dolgozik: innen a csikorgás.

— Tudom: a régi *Cleveland digger* utóda — felelt a professzor, aki mindenben tájékozott volt. — Hogyan boldogulnak vele?

— Nehezen, tábornok úr. Civilhasználatra kellene már ezeket kitenni. Ma egész más módszerek vannak a kövek szétporlasztására.

— Ez így veszélyes is.

— Óh, ami azt illeti, puha földben még nagyobb a veszély. A tunnelfúró lerakja ugyan maga mögött a kimerevítő lemezeket, hogy a föld be ne omoljon: de a lemezek igen gyakran gyengéknek bizonyulnak. Viszont nagyszerű gyorsaságot tudunk elérni; a gép sebesebben halad, mint az emberi léptek; mögötte egyfolytában szerelik az elektromos huzalokat az izzólámpákkal; azok nyomán úgy mehet az ember, fennakadás nélkül, mint akinek léptei előtt megnyílik a föld...

A tiszt Elzának beszélt, mint újoncnak; noha ő egészen elsüketült a földalatti zajban, s alig értette szavát. A tiszt oldalt pillogatott rá, szemmelláthatő érdeklődéssel, s Elza más tekinteteket is érzett magára tapadni, különös villogással, a sötét zúgokból.

— Női csapatok még nem érkeztek ide — mondta a tiszt, mintegy magyarázatul. Aztán a professzorhoz fordult: — Ha mernék egy ilyen most készülő utat indítványozni... Az legrövidebben vezetne a célhoz... — Tompább kavargás, ezúttal kavicsmentes, dőlt az egyik oldalbarlangból. Mintha valami por kavargott volna; s e poron át sorban csillagok gyultak volna a sötét folyosóból a szem elé: az elektromos izzólángok. — Csak persze egy kicsit kényelmetlen...

— Menjünk! — mondta a professzor. S már

indult is be a keskeny alagútba, ahol csak egyenkint mehettek, mert szélességének felét az automatikusan lerakott vályukon kinyomódó földtömeg foglalta el. A levegő csakugyan fullasztó volt, majdnem kibírhatatlan. A nedves por szinte behavazta ruhájukat, mintha csokoládé-esőben jártak volna.

— Katonának meg kell ezt szokni — szólt a tiszt Elzához, nyilván mindenkép társalgást keresve. — Sáros egy mesterség. — Befogta a száját, s marka mögül beszélt. — Néha egész csapat megy ily frissentört úton, és fölkötik a gázálcát, hogy ne legyen tele földdel a szá juk... Meg kell szokni... Már aki élve marad addig, hogy megszokhassa... De mi tíz perc alatt célnál leszünk...

Egyszerre fölnevetett, idegesen, mint aki észreveszi, hogy szava baljós irányban félremagyarázható.

— Óh, nem kell megijedni... Itt egyelőre igazán nincs semmi veszély. Ez még a legfelsőbb emelet, mindjárt a tarksülyesztők alatti szint: ezen a részen csak most kezdjük építeni a hálózatot. Egyelőre nem kell mélyebbre mennünk, nincs veszély, hogy az ellenség alánkfúr. Nem kezdődött még az az utálatos verseny, a modern vakondokháború szörnyű játéka: ki tud mélyebbre fúrni?

— Mint ahogy a légiharcnál: ki tud magasabbra szállni?

— Légiharc? Ne is említse a levegőt... Én sohse fogok a levegőre jutni... Itt fogok megfulladni... A legszörnyűbb, hogy a technika fejlődése nem tart lépést a harc fejlődésével.. Alig vájunk négy-öt emeletet egymás alá, kimerevítő lemezeink már nem bizonyulnak elégségeseknek. Így fulladunk meg... agyonnyom a föld... és mindig csak ezeket a nedves, undok földfalakat látjuk magunk körül... folyton érezzük magunkban, hogy fognak majd hidegen, puhán összelapítani... mert itt van idő erről elmélkedni... egyebet sem lehet tenni ebben a lármában, ebben a ködben, ebben a sötétben...

Sötétnek csakugyan sötét volt. Az izzólámpákat csak igen nagy távolságokban kapcsolták be a barlangfalon vont sodronyba, s a kavargó sár miatt különben is alig lehetett nyitvatartani a szemet. Inkább a hang, mint a fény után mentek. Elzának homályos rém gyanánt tűnt föl a csillaggyujtó árny, akit messze maga előtt sejtett haladni a gépzajban... Közvetlen előtte s olykor feje fölött a professzor vastag árnyéka imbolygott a friss boltozaton, oldalt pedig a fiatal tiszt vakondszemét érezte folyton magáncsüggni, aki, meghazudtolva karjának rangjelzését, valami ügyetlen bizalmaskodással kalauzolta.

— Mindjárt vége lesz... Persze ilyenkor az ember mindig drukkol egy kicsit, nemcsak

az omlás miatt, amit a két tárna találkozása okozhat, hanem azért is, mert sohse lehet tudni, mi történhetett a túlsó oldalon, mióta onnan az utolsó hírt vettük. Lehet, hogy a nyíláson mérges gáz tör ki, s egy pillanat alatt elborítaná az innenső járatokat is; szerencsére a földnél nincs jobb gáz-szűrő, s mihelyt a meglazult falgát elárulja a túloldali gáz jelenlétét, időnk van a fúrást beszüntetni. De megesik, hogy a fölszerelt, gázálarcos ellenség töri át ilyenkor a falat. Máskor bombák vagy védőaknák várnak a végső fúró-lökésre. Most szerencsére semmi ily veszély nincs. Most csak Vermes százados úr vár, aki különben szintén eléggé félelmes...

— Vermes százados úr?

— Ismeri? A napokban jött vissza szabadságról, s ugyanakkor érkezett meg századosi kinevezése is. Most, hallom, nagy fölzúdulás van ellene...

— Persze — nyögte Elza; de hamar észrevette, hogy a fiatal tiszt nem érti és nem osztja ellenszenvét Vermes úr iránt.

— Óh, az ilyen beszédek semmitsem számítanak — mondta, mikor néhány szóból megsejtette, miféle oldalról ismerhette meg Elza ezt a Vermest. — Mi mindannyian beszélünk ilyeneket. Egészen másról van szó; tulajdonképen neki igaza van... Pfuj! — kiáltotta hirtelen, mert sáros nedvesség röpült a szá-

jába. — Még csak ez kellett!... Talajvíz?... Nem lehet beszélni...

Néhány lépést szótalanul mentek, eltakarva szemüket, ruhájuk csupa sár lett, lábuk alatt víz-erecske futott, melyet a fúró-gép vályuja lövellt ki, s azonnal csatornába medrezte, ebbe a kis erecskébe, melyet kezdettől fogva e célra vájt oldalt. A többi zajhoz most még a vízzúgás járult. A tiszt újra beszélni kezdett, de csak minden ötödik-hatodik szót lehetett érteni.

— Vagy van fegyelem, vagy nincs... Én is pajtáskodom, mindannyian pajtáskodunk, tisztek és legénység... máskép ki se bírnánk ezt az unalmat ebben a sötétségben... De ha a parancs úgy szól, a legjobb barátot sem szabad kímélni... Háborúban mind az életünket hozzuk, nincs részvét vagy barátság... S a nyomoréknak jobb, ha pusztul... Én is pajtáskodom, de ha valaki nem teljesítené a parancsomat, habozás nélkül agyonlövetném.

E meg-nem-értett szavak sáros rém-álmából egy negyedórán belül a Vermes százados úr eleven arca mosolygott ki.

HALÁL A FÖLD ALATT

Vermes úr arca a folyosó túlsó oldalán jelent meg az átfúrt nyílás sárkoszorújában, míg kétoldalt sugarakban ömlött hátra a vastag föld, messzebb még zúgott az elfogyott talaj-

víz, s a fúró-gép derengő világosságot tágított maga körül. Schulberg és akik utána jöttek, egészen közel értek már a géphez, amely megállt, s üresen cikákolt, mint a kávémasina, ha már az utolsó szem kávét is megőrölte. A bőrpáncélos gépész álarcát szellőztette, s a csavarokat igazgatta, hogy megfordítsa a gépet.

— Hova lesz ez a rengeteg föld? — kérdezte magában Elza, s eszébe jutottak a rögös és elhagyott földormok, amiket odakünn mindenfelé látott a hangárok körül elszórtan.

— Mosdóvizet parancsol, tábornok úr? — kérdezte Vermes mosolyogva. — Vízben egyelőre itt nincs hiány. — Vermes hivatalosan fogadta Schulberget, akinek érkezését a telefon már jelezte.

Egy közlegény kiöblített csajkában tartotta a sártól sárgás vizet a tábornok-orvos álla alá.

— Ezt már meg kell itt szoknunk, kedves Elza — nevetett Schulberg. — Pilótám és titkárnőm — tette hozzá Vermes számára.

A százados szinte megrezzent, s egyszerre mint valóságos villanyos ütést érzett két villogó szemet kivakítani a sáros alakból. Eddig, kecses mozdulatairól, fiatal fiúnak nézte őt.

— Az első női katona, akit látok. Ily hamar megtörtént a kivégzés?

— Kivégzés?

— Óh! *kiképzést* akartam mondani: bocsánatot kérek a nyelvbotlásért. Egy ostoba ügy

itt folyton eltereli a gondolataimat...

Elza feszesen tisztelgett a százados előtt, és katonásan bemutatta magát.

Schulberg ismét nevetett a pislogó fényben. Elza tisztelgő sárszobrán nevetett, mely a névtelen „fiatal katonát" ábrázolta, akiben alig lehetett volna Kamuthyné lányát fölismerni.

— Nem fog ártani, kedvesem, ha maga is kissé megmossa az arcát.

Elza, bármennyire vágyott is némi tisztálkodásra, látható kényszeredettséggel hajtotta nyakát a mosdó-csajka fölé: de amitől félt, az nem következett be. Vermes kissé elmosolyodott, amint a sár-álcájától megszabaduló szép arcot vizsgálta; de semmivel sem adta jelét, hogy mint ismerőshöz akarna az arc tulajdonosához közeledni. Mosolya két finom és ellenszenvesráncot rajzolt sovány szája köré. Aztán hirtelen elkapta a szemét, mintha félne, hogy tekintete nagyon is észrevehető szatírhéséggel csügg a szép leány vonásain.

Schulberg hangja riasztotta föl, aki a frontszakasz helyzetéről akart informálódni. A fronton nem sokat adtak a formaságokra. A tábornok fesztelenül kérdezősködött, mint egy átutazó idegen, s noha küldetése csak egészségügyi térre szorítkozott, minden érdekelte.

— Látom, a harc e részen szünetel.

— Új állásainkat építjük ki. Egyelőre kicsit primitíven.

— Az ellenség nem mozdul?

— Másutt van lekötve. A multkor mégis kaptunk egy erős tanktámadást.

— Tanktámadást?

— Valami értesülést nyerhettek odaát sülyesztőárkaink elhelyezéséről... Tény, hogy tankjaik csodálatos biztonsággal hatoltak egészen az utolsó vonalig.

— Mégis vannak kémek?

— Talán egy foglyot vallattak ki. Ilyen célokra ma már szabályszerűleg a kínvallatást alkalmazzák, náluk is. Értesülésük szerencsére nem terjedt ki az utolsó vonalra, mely újabban épült. Itt a tankok egy része megfeneklett, a többit gáztámadással kényszerítettük gyors visszavonulásra.

— Mikor volt ez?

— Már egy hete.

— S azóta akadálytalanul folytatták a tunnel-építést?

— Azóta egész új vonalat építettünk ki. Új a hangár is, ahol leszállni méltóztattak.

— S mire szolgál ez a nagyarányú építkezés?

— Nem tudom. Általában ez a tendencia mindenütt...

— Hát ez elég természetes tendencia — mosolygott a professzor. — A frontárkok a földkerekségnek mindig nagyobb és nagyobb

övét borítják be. Mennél nagyobb ez az öv, annál lehetetlenebb a frontáttörés.

„És a győzelem és a béke!" — tette hozzá gondolatban Elza, aki, kissé fölfrissülve a mosakodástól, kíváncsian hallgatta a beszélgetést, mint egy tanulmányúton levő ifjú idegen tudós. Most világosan látta, mi a világ tragédiája: mindenki kívánja a békét, mint a paradicsomot, s mégis kényszerül megtenni mindent, hogy ez a paradicsom meg ne valósuljon. Ezért rohadnak itt a sárban.

— Most legalább lesz ember rá elég — folytatta a százados. — A fúrógépek kezelését talán majd nőkre bízzák. A női csapatok töménytelen embert fognak fölszabadítani.

— Elég sok nő él otthon haszontalan — szólt közbe a fiatal tiszt, aki Schulbergékat idáig kísérte, mintegy bele akarva vegyülni fellebbvalóinak fesztelen társalgásába. Vermes a saját barlangfülkéjébe vezette vendégeit, hol pokróccal letakart földkupacok szolgáltak ülőhelyül. Azonban rögtön Schulberg lett a házigazda, amint egy közlegényt visszaszalasztott a hangárhoz, ahonnan jöttek, hogy pár doboz konzervet hozzon ki számukra Jánostól, aki az aeroplán mellett maradt.

— Üljön le ön is, hadnagy úr! Maga is, kedves Elza! És kérem az orvos urat és az összes tiszt urakat.

Négy-öt tiszt gyült be. Elza észrevette, hogy

mind különösen feszélyezettek voltak, kivált Vermessel szemben, és sűrűn nézték órájukat. Elza majdnem elájult a vastag, áporodott férfiszagtól, mely ezt az oroszlánbarlangot betöltötte.

— Milyen az élelmezés? — kezdte a professzor, sajátkezűleg bontogatva konzerveit.

— Most akadálytalan — felelt a tunnelkörzet fiatal orvosa. És óráját nézte, mintha abból akarná megtudni, meddig marad még az?

— Tán a női szájak konkurrenciájától félnek? — tréfált a professzor. — Vagy a támadás megismétlődésétől? — tette hozzá komolyabban.

— Szigorú parancsok jönnek — mondta a százados. — A tunnel-építkezést erőltetett ütemben kell lefolytatnunk. Az urak ezt jól tudják. Tudják azt is, hogy utasításom van a legszigorúbb hadi fegyelmet minden áron, s ha kell, végletes eszközökkel is fenntartani.

Csönd lett. A tábornok körülhordozta szemét a sűrű bűzben komoran guggoló alakokon.

— Ez nagyon helyes — mondta. — De addig is, így szolgálaton kívül legalább, föl szabad függeszteni kissé ezt a legszigorúbb fegyelmet. Úgy gondolom, a fronton, a közös sors előtt, és eltekintve a szolgálattól, mindannyian egyenlőek és jóbarátok vagyunk.

S pohárral intett a gyülekezet felé, melyben kívüle, a tábornokon kívül, százados és még

kisebb tiszt, sőt Elza személyében rangjelzés nélküli egyén is volt.

— Szeretem — folytatta, mikor ez a köszöntő-féle kötelességszerű, de kissé mogorva visszhangra lelt — így poharazás közben szerezni meg lehetőleg hivatalos információim egy részét is. Hadd kérdezzem meg hát mindjárt a kolléga úrtól — fordult a fiatal orvoshoz —, hogy állunk egészség dolgában? S mosolygott, mintha azt mondaná, mint a kártyázók: Gyerünk, amiből élünk! — Milyenek a körzet egészségügyi viszonyai?

— Jelenleg nincs beteg — felelt a körzetorvos, változatlanul kötelességtudó mogorvasággal.

— Bravo, ezt már szeretem hallani. És hogyan érték el ezt a kitünő eredményt? Persze, nincs harc, nincsenek hullák, tiszta a levegő. — Mert a tunnelek egészségügyének legnagyobb veszélyei a hullák voltak, melyeket néha nem lehetett oly gyorsan eltemetni, hogy az amúgyis rossz levegőt meg ne fertőzzék; s még szinte temetve is fertőztek.

„Tiszta levegő" igazán különös paradoxon volt itt.

De ezt a bűzt a tunnel lakói már alig érezték. Schulberg szavain mégis mindenki elkomorodott.

— Hulla van elég — mondta a fiatal orvos egy kis idő mulva.

— A betegekkel — kezdte most Vermes százados —, a „hasznavehetetlen életekről" szóló rendelet értelmében kellett elbánnunk. Utasításom volt, hogy a rendeletet a legmerevebb szigorral alkalmazzam. E szerint jártam el.

— Természetesen — mondta a professzor, ismét némi kínos csönd után. — Betegekre nincs szükség a harcban. A beteg csak fölösleges teher. Útban van. Akadály. Ha a harc érdeke kívánja, habozás nélkül föl kell áldozni az életüket: ez is egy neme a hősi halálnak. De nem lehetett volna a könnyebb betegeket elszállíttatni?

— Jórészt a tanktámadás sebesültjeiről van szó — felelt a százados. — Az ellenség tankjai voltak körülöttünk. Ellenséges röpülők cirkáltak. S a betegek gátolták a csapatok mozgását a tunnelekben.

A bejáratnál egy idegen csapat egyenruhájába öltözött tiszt jelent meg. Vermes órájára nézett.

— Kész minden? — kérdezte.

— Kész. Fegyveresen várunk a beomlott hangárban.

A százados fölállt. .

— Bocsánatot kell kérnem a tábornok úrtól. Itt egy fegyelmi ügy van folyamatban. Súlyos fegyelmi ügy. Nem tűr halasztást vagy kíméletet — mondta s érthetetlenül Elzára

esett szeme. — A büntetés foganatosítása félórán belül esedékes. Az urakat most elbocsátom — fordult tisztjeihez. — Tizenöt perc mulva gyülekezés a beomlott hangárban. Aki késik vagy elmarad: annak számára már csak egy hely jut. *A halálsugár kévéjében.*

— Mi történt? — kérdezte a professzor, amint egyedül maradtak.

— Óh semmi! Jelentéktelen. Úgy hallom, mindenütt, ahol a „használhatatlan életekről" szóló rendeletet alkalmazták, előfordult ilyes. A kezdet nehézségei. De kezdetén kell megalapozni a fegyelmet, s szigorú utasítás van erre is.

— Megtagadták az engedelmességet?

— Nem ép ily kereken. De senki sem akart a betegek kivégzésére vállalkozni.

— A régi szentimentális ideológia dolgozik bennük — mondta a professzor. — Nem tudnak a közérdeknek arra a magaslatára emelkedni, ahova egy hangya tud. — Elza e pillanatban gyűlölte Schulberget. — És most mi lesz?

— Idegen csapatokat kaptam. Teljes fölhatalmazást. Emberrel nem kell ma takarékoskodni. Nemsokára jönnek a nők — szólt Vermes és megint Elzára tekintett.

A professzor a fiatal orvos iménti szavait ismételte:

— Szóval: hulla van elég.

— Lesz. Minden tizedik ember hulla lesz.

Elza újból a két különös mosoly-vonást észlelte ajka körül. Elza elsápadt, úgy érezte, nem bírja tovább ezt a levegőt. A professzor kutatva nézett a százados szemeibe.

— Barátom — mondta. — Maga élvezi ezt.

Most Vermes idézte a professzor szavait: „Ez is egy neme a hősi halálnak." A hadvezér ezreket öl meg egy tollvonással a táborkari asztal mellett... És ebben is lehet bizonyos élvezet.

— Én mindig a legjobb viszonyban voltam alárendeltjeimmel. Nem tartok formaságokat. De nincs jogom tűrni, hogy az engedelmességet megtagadják. Én korrektül járok el. S az emberi élet ma úgyis rövid... és meglehetősen mindegy.

— Igaz, — mondta Schulberg.

Aztán megrázta bő köpenye újjait.

— No, szép kis dologba csöppentünk itt bele, kedves Elza. Elsápadt, szedje össze magát — szólt rá a leányra. — Katonák vagyunk, az ilyesmit meg kell szokni. Most menjen valahova, amíg én a hivatalos láttamozásokat elvégzem... valahova, ahol se nem lát, se nem hall ezekről a dolgokról. Én hamar megleszek. Aztán röpülünk tovább, jó?

— Nem, nem! — sikoltott Elza. — Nem tudok így elmenni.

— Óh persze! — mondta Schulberg. — Hiszen magának ismerőse van itt. Látogassa hát

meg: ennyi engedélyt talán kieszközölhetek a százados úrnál. De nyugodtan, Elza! máskülönben szó sincs engedélyről. Talán nem is lesz búcsúlátogatás; dehát katonának mindig készen kell lenni, hogy odaadja az életét, ha a hadiérdek, vagy akárcsak fegyelmi okok úgy kívánják. Maga művelt nő, Elza: ne hozzon szégyent a műveltségre, úgyis elég szégyenben maradt már.

— Nyugodt vagyok — mondta Elza, s könnyek nélkül indult a sötét folyosóba, hova a külső hangárbeli tiszt önkényt ajánlkozott kísérőnek. A bűz itt még sűrűbb volt s Elza nem bírta már rosszullétét; a tiszt pedig folyton beszélt.

— Nem irígylem ezeket... Ámbár ugyan mindegy! Az embert mindig érheti valami. Én egyszer beszorultam egy tunnelbe, már láttam messziről felém hömpölyögni a zöldgázt! És ki tudhatja, nem robban-e a következő másodpercben alatta egy akna, amit frissen fúrt alá az ellenség? Előbb-utóbb ilyesmi lesz a végünk, és az se rosszabb, ami ezeket éri, minden tizediket. Sőt még jó, aránylag; nincs szenvedés, kivéve a drukkot. Persze, most épen, nem cserélnék velük.

Bemutatott a különös barlangokba, ahol odunként egy-két ember kuporgott vackán, mint megannyi vadállat, nyirkos és büdös sárban, rothadó rongyok közt, sűrű cigaretta-

füstbe burkolva. Minden harmadik-negyedik ilyen cella előtt pislogott egy szegényes izzóláng. „Itt se lehetne olvasni!“ — gondolta Elza. Az egyik üregből rádió harsogott ki. A zúgokban itt-ott emberi hulladékok bűzlöttek. Elza most értette meg, mért oly büdös és cinikus legtöbb férfi. „S itt élnek egész életükben!“ — gondolta. — „Országok és országok távolságaiban... Az egész emberiség így fog élni. Mi is...“ És aztán Dezsőre gondolt, és elszorult a szíve.

— A hazáért ezt is el kell tűrni — mondta a kísérő tiszt, mintha gondolatára felelne. — És mit érne nem tűrni? Jön a szövetséges csapat, még a nyelvedet sem érti, és lepuffant! Vagy jobb, ha az ellenség puffant le? Pedig nincs már fogoly, mindenkit lepuffant. „Lepuffant“: ez csak olyan régi szólásmód, mert ez a híres „sugár“ époly kevéssé puffan, mintahogy nem sugárzik: sötét csöndben végez az emberrel. A hazáért ezt is el kell tűrni, és Vermes százados úrnak igaza van, mert ha fölbomlik a fegyelem a körzetében, akkor őt végzik ki. Nem úgy van, mint rég, amikor még úgy bántak az emberi élettel, mint valami kincsesel: node mit is ér már az élet ebben a bűzben? Ez a legrémesebb, hogy a szellőztetés megoldhatatlan! Persze nem is igen vesződnek megoldani! Csak jóléti kérdés, nem hadiérdek! Pedig ez még a legfelsőbb emelet. Mi van még

lejjebb, azt nem képzeli, aki nem volt benne...

Elza nem bírta tovább: a falhoz dőlt, hogy megkönnyebbüljön. A tiszt vigasztalta és bátorította. Ezen keresztül kell menni, először mindenki így jár itt.

— Mindenki megfizeti az adóját. — Elza azonban nem lett jobban. A világ elsötétült előtte, a feje rettenetes lüktetéssel fájt, úgy érezte, hogy le kell dőlnie, oda, a sárba, a rondaságba, akárhová, és behunyni a szemét örökre! Valószínűleg le is dőlt, legalább is innen kezdve egy darabig semmire sem emlékezett. Valami nyálkás és pislogó érzése volt, s közben mintha Dezsővel beszélt volna, aki azt mondta neki:

— Ez legalább komoly dolog, Elza... Ölni és halni mindig komoly dolog... Itt nagy játék folyt: itt az élettel lehetett játszani...

Sohasem tudta meg, vajjon igazán beszélt-e Dezsővel? Arra eszmélt föl, hogy imbolygó alakok állnak körülötte, akik föltámogatták feketéből.

— Schulberg... — nyögte. — Schulberg professzor pilótája vagyok... — És kissé eszelősen erősködött, hogy vezessék őt Schulberghez, mintegy védelmet keresve, szárny alá akarva röpülni, ha mindjárt Schulberg aeroplánjának szárnya is az.

— A tábornok úr most el van foglalva — mondta az őrök egyike. Valami más századhoz

tartozhattak, s eleinte azt sem akarták tudni, kiről van szó. — Jelenteni fogjuk a százados úrnak — mondták végre mégis, és elindultak, a folyosó egy elkanyarodó ágában, melynek bejáratát őrizték. Elza utánuk indult, kissé ijedten, hogy ismét magára marad; a tiszt, aki az imént kísérte, nem maradhatott vele, ő bízta az őrökre, hogy támogassák az újultat, akinek megvolt egyelőre az az érdekessége a tunnelben, hogy a művelt és finom nőnemhez tartozott. A tiszt erős fenyegetéssel bízta rájuk, s különös érzéssel hagyta ott, mint egy őzikét az oroszlánveremben; de ezek a legények ügyetlenek, mogorvák és szótlanok voltak. Elza kissé támolyogva loholt hosszú lépteik után, olykor szinte nekiesve a nyirkos sárfalnak majd megint meggyorsítva lábát, idegesen, hogy el ne maradjon. Micsoda izgatott ösztön vezette itt Elzát? És micsoda szadista ötletből üzente neki Vermes, hogy várakozzon a folyosó bejáratánál, ahonnan mindent láthatott? Egyelőre csak azt tudta, hogy fájó fejét mindig frissebb és frissebb lég csapja meg; sártól és szennyektől nedves pilóta-blúza jóleső hüvösséggel tapadt melléhez. Mohón lélekzett, és ez a megkönnyült fizikai érzés nem hagyta el a következőkben sem, akármilyen szörnyű kép volt az, ami elejébe tárult. Csak a barlang szádjából nézte a kiszélesedő teret, mely felerészében a szabad ég alá nyult; egyik sarkában

tört aeroplánok roncsai: ez volt a beomlott hangár. Schulberg a térség túlsó szélén állt, Vermes mellett, s köpenye ujjai lobogtak. Vermes most nem mosolygott, de ajka körül a két ránc élesen kiképződött, mintha mosoly volna, és szeme villogott. A térség közepét sorakozó csapat töltötte meg, fegyvertelen; távolabb, az omladék közt, idegen hadtest jelvényeit viselő két fiatalember kezelésében volt föllállítva a gép, mely egymaga elég, hogy nagy seregeket sakkban tartson. Ez nem a XX. század első felében már ismert módja volt a „halálsugár" előállításának, hanem annál sokkal modernebb és praktikusabb szerkezet, mely ezidőben főleg a lázadások elnyomására szolgált. Valóban nem számít a tömeg és nem képzelhető lázadás, ahol ily gép létezik, s egy-két ember elbánhat ezrekkel.

— Lépjenek elő! — kiáltott a százados, Vermes százados úr... Szeme Elzát kutatta, akit észrevett a sötét barlangnyilásban s két ránc egy pillanatra megint mosolynak, sőt vigyorgásnak hatott. Az első, aki előlépett, Dezső volt.

Úgy lépett föl, mint egy diák a vizsgaemelvény pódiumára. Arca nem sápadt, hanem piros, és főleg a fülei piroslottak. Kikötést nem kellett alkalmazni. Dezső mereven és dacosan megállt a szabadon hagyott tér közepén, a fekete ernyő előtt, amelyről Elza is tudta, hogy ez a halálsugár ernyője és szigetelője.

Úgy tetszett, mintha mondani akarna valamit; de már a térde megcsuklott, szája hirtelen leesett, az egész alak összecsukódott és halomba hullt, mint egy elromlott csuklós szerkezet, a láthatatlan sugarak nyomása alatt.

ELZA IRÁNYT CSERÉL

— Óh, szegény leány, maga! — kiáltott a professzor, amint megtalálta Elzát nedves és sáros ruhájában, halálsápadtan. — És maga végignézte ezt a cécót! Remélem, a maga ismerőse nem volt köztük?

— Köztük volt — felelte Elza vészjóslón, dacosan. Ő nem siránkozott. Ő nem siránkozott, senkiért! Amit látott, inkább fölzaklatta és forradalmasította. Már a szabadban álltak, s a friss szellőtől visszatért ereje, dacossága, izgatottabb és sötétebb árnyalattal. Az imént roszszul volt, de ez már elmult, mint a tengeri betegség, csak némi láz-ízű bágyadtságot hagyva maga után.

— Ehhez is hozzá kell szokni, kedvesem! — mondta a professzor, kutató szemmel nézve a leányra.

János közben áthozta az aeroplánt a beomlott hangár elé, ahol némi sík mező terült el. A gáztámadásnak végső nyomai is eltüntek e tájról. Kétoldalt ormótlan, kiúrt földhalmok emelkedtek. Már estefelé volt, kicsit késő is

útnak indulni. De nem nagy út állt előttük. Schulberg frontkerülete, amit be kellett járni, nem volt olyan nagy egészben sem, legalább így aeroplán-távlatból gondolva.

— Öltözzön át, kedvesem — folytatta a professzor. — Jobb innen elmenni, mentül hamarabb. Most egyedül megyünk. Bele kell törődnie, hogy kettesben lesz velem ezen a félórás úton. János búcsúzik: őt ugyanis kölcsönadtam. Itt most van egypár idegen tiszt, akik aeroplánon jöttek és a pilótájuk szerencsétlenül járt: akna robbant föl alatta. Jánosnak most őt kell helyettesíteni egy rövid utacskán, mert a tiszt uraknak nincs kedvük a föld alatt kutyagolni haza. Majd aztán visszaküldik nekünk Jánost a következő állomásunkra. Addig ketten leszünk. — Schulberg, mint jó pszihológus, bő szavakkal akarta ellensúlyozni a hatást, amit az átélt szörnyű jelenet Elza idegzetére tehetett. — Menjünk hát? Nem fáradt nagyon? Elbírja ezt a kis utat? Az est gyönyörű, szél nincs... Tud jönni?

— Tudok — mondta Elza és úgy érezte, hogy nem is fáradt... Nem fáradt, csak reszket az izgalomtól... Nem fáradt, csak elszállhasson innen... Reszket egész testében, de mi történhetik?... Legfellebb lezuhannak mindaketten!

— Jól esik ez a friss levegő, úgy-e? — beszélt tovább Schulberg. — Az ember mindjárt

jobban érzi magát, amint kilép az ilyen büdös barlangokból. S most, úgy látszik, a veszély is ép minimális, Elza. Ez oly szempont, amit az édesanyja méltányolna. Az ellenség visszahúzódott a tanktámadás óta; hallom ettől a Vermes századostól, hogy szinte gyanus is ez a visszahúzódás... No, gyanus! lehet, hogy készül valami, de egyelőre nem várnak újabbat... semmi sem vall erre. Inkább, mintha a mieinket akarnák csábítani a támadásra. Valósággal nyitva hagyják a frontot. Így hallom Vermestől.

És balra mutatott, amerre az ellenségnek lenni kell... Az aeroplán lassan emelkedett föl az óriás vakandtúrások közt, melyek valami bánya kihányt salakjaira emlékeztettek. A hold elbújt az égen, épen az ellenséges égtáj felé.

— Ott valami nagy szakadék van — kezdte magyarázni Schulberg. — Onnan legalább nem lesnek periszkópok. Itt csak a levegőből figyelhetnének meg, a levegő pedig, amint látja, tiszta!... Szegény gyermek, sajnálom! épen most nem lehet fölváltani magát! — mondta, amint látta, hogy Elza sápadtan s makacs szótlansággal szorítja össze fogait s szemmelláthatólag nem is figyel rá... amit ő fáradtságra és szomorúságra magyarázott. — Sajnálom, hogy magának kell vezetni a gépet, de ottmaradni még rosszabb lett volna. — Schulberg maga is fáradt volt, öreges álmos-

ság fogta el. Lámpákat, óvatosságból, úgysem égethettek. Schulberg Elza mögé ült, a leány vállain át nézte a tájat. — Nagyon szomorú az ismerőséért? — kérdezte egyszerre, s Elza karjára tette a kezét; de a pilóta idegesen rázkódott meg, s úgy tett, mintha nagyon kellene a kormányzásra ügyelnie, holott ezidőben és ilyen nyugodt körülmények közt egy aeroplán kormányzása kevesebb figyelmet igényelt, mint hajdan egy autóé. — Persze, persze... Rettenetes lehet ez magának, elképzelem... Még nincs hozzászokva, hogy az embereket meghalni lássa... Majd megszokja, akár a tunnelek bűzét. Katonák vagyunk, és ahogy mondják, a hazáért van ez is. Jók ezek a szavak. Az ember nevet ad az istennek, akinek minden jót föláldoz; és aztán csak megnyugszik, mert mi ördögöt tehetne mást...

— A haza valamikor szép és tiszta érzelmeket is jelentett, s nemcsak egy gyilkos és ostoba istent — mondta Elza.

És aztán többet nem is szólt. Nem felelt semmire, s annyira nem nézett rá Schulbergre, hogy az végül is vállát vonta, s bevonult az utasfülkébe, ahol félig leheverve, elbóbiskolt. Elza akkor vette ezt észre, mikor hátrafordult egy csapat dögmadár után; amiknek a faja nagyon elszaporodott ezidőtájt, és sötét felhőben csaptak el az aeroplán mellett. Ekkor meglátta a csapóablakon át, a buj-

káló holdfényben, hogy a professzor alszik. Egy darabig tartotta az irányt. „Itt egy hangárnak kell közel lenni valahol" — gondolta, a térkép nyomán. De a sötétben nem látta a hangárt. Egész alacsonyra kellett szállnia. A nagy vakondtúrások közeledtek alulról feléje, mintegy szemébe nőttek... Túlnőttek rajta, s körülvették. Csak egyfelől látszott az út szabadnak: az ellenséges front irányában.

— Ha arra mennék! — gondolta Elza. — Ahol a földnek másik fele kezdődik. Ahol nem isten ez az isten! — Idegesen villogtak benne a gondolatok, míg aeroplánja szinte körben tévelygett. Ez öngyilkosság, de mit ér az élet? Elza Dezsőre gondolt, s egyszerre úgy megtöltötte a keserűség, hogy ölni szeretett volna... Az egyik pillanatban, csakhogy tegyen valami kétségbeesettet, majdnem leállította a mótort. Legalább zuhannának... Hirtelen egyet siklott, aztán ijedten ismét meghúzta a magassági kormányt, puszta életösztönből. Aggódva pillantott hátra, de a professzor nem mozdult. Elza egyedül volt, ég és föld között. Már rá se gondolt a parancsban megadott irányra, melyet követve, egyórányi távban egy másik barlangrendszer központi hangárbejárata várta volna. Elszórták a magyarokat, mint minden nemzetet, végig a fronton... Csomónként, idegenek között. Fegyelmi okokból... Elza most teljesen felelőtlennek

érezte magát. Ha bombát szórhatna, bombát vihetne!.... Nem, nem bombát! Szebb így, bomba nélkül... Hirtelen rántással megfordította a gépet.

Óh röpülni, még egyszer, szabadon, játszani az élettel, látni, tilosba menni, át a Vonalon, mely jobban kettévágja a földet, mint az Egyenlítő, s leszállni, mint aki a holdban szállna le! Megtudni, amit senki sem tudhat ma: milyen a világ kétoldalról nézve? És aztán... meghalni!

Az aeroplán gyorsan, nyílegyenesen, és alacsonyan, szinte surolva a földet, melyhez szárnyaszíne, mint a hadigépeké általán, bizonyos mimikrivel tudott igazodni, megindult az ellenséges front irányában.

TÚL A VONALON

Elza sokkal izgatottabb volt ebben az órában, hogysem a bombavetők prakszisára gondolt volna, mellyel frontátröpülés alkalmából az ellenség légi őreinek figyelmét el tudják kerülni. Mégis szinte akadálytalanul jutott át a frontvonalon. Ép az segítette keresztül, ami legjobban megijesztette útközben. Mert jobbkézfelől, messze, egyszerre csak röpülőgépek jelentek meg s gyűltek össze, mint a felhők; viharfelhők, melyek-

ből villám tüzelt és dörgés zengett ki. Ez elég ijesztő volt, de épen ez volt a szerencse. A levegő minden kémjének figyelmét lekötötte ez a szárnyas csetepaté, s Elza gépje észrevétlenül szállhatott, távol, a magányos sötétség védelme alatt.

Először azt hitte: ez az egész ágyúzás neki szól! Egy pillanatban majdnem visszafordult... De akkor úgy tűnt föl, mintha egy másik légi harcvonal csoportosulna a háta mögött... Később rájött, hogy miről van szó: hogy ez a harc nem irányul ellene. Gyanuszöld fényeket észlelt maga alatt: mintha különös folyókban tükrözne a hold (holott a hold, hálisten, elbujt már). Ez gázat jelentett.

Épen a nagy szakadékon röpült át ekkor. Lenn a mélyben, és magas partok közt, folyt a zöld folyó. Elza azon tünődött, vajjon elpusztul-e mind, aki a Vermes tunnelében gubbasztott? vagy fullasztó földsáncok, mint legjobb gázszűrők, megvédik életüket? Az árkon túl nem változott semmi. A frontvonal époly kevéssé jelentett külső színváltozást, mint az Egyenlítő. Ugyanazok a nagy, emberi vakandtúrások, ugyanaz az elhagyott, holdbeli táj... S ugyanaz a bujkáló sejtelme a rejtett, barlangos életnek... Ez a föld széltében-hosszában alá volt aknázva... Elza úgy érezte, hogy a kihalt és megműveletlen talajnak szemei vannak; a sárkéreg alatt, a bűz-

hödt folyosók lefelé terjedt emeletein, emberek élnek a tunnelek piszkában, s a kérgen átfurva rejtett periszkópok vizsgálják a tájat. Mégis alacsonyan szállt, mégjobban félve a röpülők szemétől, s hogy a légiharcba keveredik. Izgalma legyőzte fáradtságát: minden erejét lucidus éberségbe koncentrálta. Minden percben várta a katasztrófát, s nem mert hátrapillantani Schulbergre. Némi lelkifurdalásai voltak. Mintha fordult volna a helyzet, most ő érezte magát felelősnek a tanár életéért. De csak annál inkább növelte sebességét, hogy szinte lihegett a gép. Schulberg eleget élt, egy ilyen öreg ember! Különben is a legjobb meghalni. Bolondság az élettel csak kicsit is törődni. De tudattalan ösztöne, fiatal fizikuma mégis csak azzal törődött: az élettel! Hátha egy *electric dog* jönne?... Ez a veszedelmes kis légitorpedó, melyet az üldözött aeroplánok után küldenek... S amely elől nincsen menekülés: mert az aeroplán fordultával automatikusan fordul a torpedó is, makacsul követve áldozatát, mint a sors...

A gép is lát, üldöz és fordul, mint egy eleven ember: szeme, harckészsége, fordítóereje az elektromosság.

De ezeknek a mérges kis hadigépeknek nyilván más volt most a tennivalójuk, mintsem hogy Elzára lessenek... Szerencsére a hold egészen eltünt, s mindent eltakart a meg-

súlyosodott sötétség. Oltott lámpák mellett, találomra tartotta az irányt. Mikor már azt hitte, hogy egészen kiért a veszedelmes zónából, néhány lövést hallott maga alatt a mélységből: nem tudhatta, nem az ő gépét célozzák-e? De csodálatos módon jobban félt attól, hogy a lövések zaja fölébreszthetí Schulberget, mint a komolyabb veszedelemtől. Ismét növelte a sebességet, hogy szinte úgy látszott, nem bírja ki a gép... De nemsokára túl volt a lövések körén, s amint a hold megint kisütött, látta, hogy a terület, amely fölött röpül, immár nem az eddigi elhagyott, holdbeli táj: a földet sinek és utak szelik át, s növényzet borítja be.

Bizonnyal tépett s elkékült növényzet — de ezt most nem láthatta.

Most magasan röpült, hogy a földről meg ne figyelhessék; s nem tudta, merre tartson? Tulajdonkép egészen mindegy volt. Ha le akart szállni, itt épenúgy leszállhatott, mint bárhol másutt. De egyelőre nem mert leszállni. Egyrészt mert idegesen félt a professzor fölébredésétől; másrészt így éjszaka nem választhatta ki a leszállóhelyet. Egy város fényeit látta csillogni a távolban, azt messze kerülte, hogy a bombavetővel való hasonlóságot még gondolatban is eltávoztassa. Mit tegyen? Most, a közvetlen veszély elmultával, ismét rájött a fáradtság. Azt hitte, elalszik ő is, ott a kormány mellett... Mit tegyen? Az az öreg

ember, mintegy ringatva a röpülés megszokott ütemétől, a zajban talán szörnyeket álmodva, lihegett karosszékén, egy makacs lidércnyomás igézetében. Ez így tarthat reggelig, s reggel mégis csak le kell szállni... Valaminek mégis csak történni kell...

S ekkor maga sem tudta, hogyan, akaratának minden tudatos ténykedése nélkül, egyszercsak hirtelen leereszkedni kezdett, szinte lecsapni, mintha kényszerleszállást végezne. Az esést nem számította ki, sem a helyet, ahová érni fog. Minden egyszerre jött, s olyan rázkódással, hogy Schulberg hökkenten nyitotta ki szemét s úgy nézett Elzára s az ismeretlen tájra, mintha a lidércnyomás folytatása lenne...

— Mi az? Mi történt? — hörögte. Elza, mint egy iskoláslány, akit valami csínyen leptek meg, első riadt ösztönével szinte vissza akarta volna csinálni, amit tett. Fejvesztett vadsággal csavarta a kormányt, de már semmi sem sikerült. A gép nagy ütődéssel nekivágódott valami magas póznának, amelyről kiderült, hogy épen egy megfigyelőállomás szikratávírójának póznája volt. Elza tetőpontra ért izgalmában nem látott vagy nem vett figyelembe semmit.

— Mit csinál, szerencsétlen? — riadt a professzor, most már egészen fölébredve, aztán egyszerre kifakadt, mint egy dühös állat. Vad

káromkodással, mintha nem is tábornok volna, hanem őrmester, kaszárnyai szitkok özönével öntötte el a reszkető leányt.

A lezuhant röpülőgépet azonnal hivatalos emberek, a megfigyelőállomás alkalmazottai vették körül.

Schulberg nagyon szerencsétlenül esett. Csontjai fájtak, s mérge csillapultával teljesen elgyöngültnek látszott. Szemét lehunyta, nehéz testtel feküdt és nyögdicsélt. De aztán megint fölemelte pilláit, s körüljártatta tekintetét az ellenséges közegeken. Most már intelligenciája működött. Az adott helyzetet mérlegelte, próbálta megérteni az összefüggést, s tapogatni a menekvés útját... És már jelekkel s megértésre nem-számító szavak hangsúlyával kezdte magyarázni, hogy nem támadó szándékkal jöttek, nem is tartoznak a kombattáns csapatokhoz, s nem hoztak bombákat...

— Én orvos vagyok... Társnőm pilóta... Tessék átkutatni gépünket... — S azt is megtudta értetni, hogy ők mindaketten hajlandók bármilyen szolgálatra. Igen, bármilyen szolgálatra! — S Elzára nézett, mintegy csúfondárosan, s mégis némi szorongással kutatva a leány tekintetét. — Mi sokkal fölvilágosodottabbak vagyunk, hogysem ne ismerjük az élet értékét. — Bármilyen más viselkedés azonnali halált jelentene.

— Tessék minket ellenőrizni! Kontrol!

Kontrol! — kiáltozta, bízva, hogy ezt a nemzetközi szót megértik.

— Így is jó, Elza — mondta aztán, mialatt a helyszínre érkezett katonai bizottság csakugyan átkutatta a röpülőgépet, s egyelőre övelük nem törődtek. (A motozáson átestek már, fegyvertelen álltak, s az „örök harc" kora sokkal kevésbbé érzett fontosnak vagy félnivalónak egyént vagy kémet vagy egyes ellenséget, mint régibb háborúké.)

— Itt van a kaland, amit maga annyira kívánt, Elza! Lám, lám, kedves Elza... már most mentsük, ami menthető — folytatta, visszaesve filozófikus cinizmusába. — Amint mondtam, nem a haza az isten, hanem a harc. A harcnak muszáj szolgálni tovább is, itt vagy ott, mindegy, hogy hol, aki élni akar... Így is jó, Elza, most mutassa meg, hogy előítélet nélküli kultúrhölgy. Itt vannak a maga emberei, akik nem ismerik el a „pusztító nacionálizmus" világnézetét... Mondja, maga hozta ide a gépet, akarattal?

— Akarattal! — felelt Elza sötéten s őszintén.

— Akkor beszéljen velük! Maga érti a nyelvüket, maga tudós nő! – gúnyoskodott tovább a tábornok. — Nem restellte ellenségeink nyelvét tanulmányozni: talán már erre a kirándulásra készült... Ha hazajutna még, föl-

akasztanák ezért... Itt talán ez ment meg mindakettőnket: rajta!

De ekkor őrök jöttek, s félbeszakították a beszélgetést.

AZ ANTIPODUSOK KÖZT

Elza dacosan állt az őrök mellett, s legjobban szerette volna, ha rögtön agyonszúrnák. Amit tett, azt megtette .. Az örök harc kora kevés izgalmat ismert, az állandó halálveszély izgalma is elkopik lassanként... Mi izgathatja még nagyon azt, aki mások halálát nem igen sajnálja, s a magáétól már alig fél? De most itt többről volt szó, mint halálról. Elza szíve hangosan kattogott; itt állt, azon a földön, amelyet csak a bombavető szokott meglátni, messze a magasból.. Borzadály fogta el: mi lesz most? Oly országba jutott, mely messzebb és titokzatosabb volt a túlvilágnál. Itt van, körülötte, követlen és emberformában az Ellenség, aki tagadja a Nemzet nevét... Ő maga hazaáruló... A haza mindennél szentebb... Azt az öregembert is ő juttatta ide... De ő csak egy gyerek, egy leány, mit akarnak tőle!... Az anyjára gondolt, s egyszerre majdnem sírva fakadt. Nem, nem szabad sírni... Most megölik és akkor mindennek vége... Ez a Kaland, a nagy Kaland, amit őmaga kívánt. A hazáért mindent föl kell áldozni...

Igen, életet, szépséget, kultúrát, szeretetet, erkölcsöt, emberiességet, mindent! (tört föl benne egyszerre, lázadva.) ... És itt állnak körülötte azok, akik tagadják ezt a bálványt... Meg fogják őt ölni... Ő a hazának vértanuja lesz... Vértanu, micsoda frázis, mikor minden ember vértanu itt... Egyszerre megint dac fogta el. Szeretett volna beszélni velük, odamondani nekik: igen, ő érti a nyelvüket! Nem tökéletesen, mert csak könyvből tanulta s most, amit egymásközt beszéltek, abból, akárhogy hegyezte a fülét, egyetlen szót sem tudott kivenni... De ő mindenesetre meg tudja velük értetni, amit akar... Egy pillanatra úgy érezte, hogy ő egy egész világ egyetlen követe egy másik világba, két világ megértése rajta múlik; de nyomban utána már sarokba állított gyermek volt, aki dacos mondatokat fogalmaz magában, szemébe vágni a hatalomnak... Hirtelen szeretetet és szolidaritást érzett elhagyott világával, fölháborodott a professzor cinizmusán, kedve lett volna kiáltani: „Öljetek meg, a hazámért halok!" De rögtön ismét érvelt magában, vitatkozott a titokzatos ellenséggel: „Ti ellenségei vagytok hazának, nemzetnek! nektek más bálványotok van! más szó, aminek mindent föláldoztok! Áldozzatok hát neki igazán föl mindent! Ne csak magatokat, egyenkint, fejenkint: áldozzátok föl államaitokat, nemzeteite-

ket! Mit nektek a *nemzet!* s tán ez a szó nálunk is már csak tibelőletek és ellenetek él! hisz mi is egyek vagyunk ellenetek! Tegyétek le a fegyvert, és győzni fogtok, mert megöltétek a *nemzetet,* s megvalósítottátok álmotokat, az *emberközösséget!* Talán ez a megoldás, ez a világ megmentése! Nép, legyetek a népek megváltója, mint egy ember volt hajdan az embereké, átadva magát ellenségeinek, hogy egy akol maradjon, egy pásztor, egy szövetség!" Elza lázasan szónokolt magában, míg körülötte mással foglalkoztak, várni hagyták. De mindjárt nevette is magát: micsoda gyerekesség, egy egyszerű pilóta, fogoly, akit úgyis lepuffantanak, valami homleányi Judith, ostoba!... Meddig hagyják még itt állni? A haját szél borzolta, épenolyan szél, mint amilyenben otthon kócoskodott, a repülőtéren, és ezek az emberek is épenolyan formájuak voltak, a föld színét utánzó egyenruhájukban, mint az otthoniak... A Kor nem ismert megkülönböztető köntöst és jelvényeket. Ellenség és barát egyformák voltak, mint a házak, mint minden. A háború nemzetközivé mázolta a világot. Az embereket csak a szavak különböztették meg; a bálványok, akiknek áldoztak. A „nemzet" és az „emberközösség".

Amit Elza a tilos és „halálnál idegenebb" világból látott: az csak épen olyan volt, mint amit otthon is láthatott volna. A csoda megint

csak az volt, hogy nem történt csoda; a nagy kaland semmibe, sárba foszlott szét. Schulbergtől azonnal elválasztották. A professzort két őr fogta közre; eszük ágában sem volt, hogy a foglyokat egymástól elbúcsúzni hagyják. Schulberg lemondó kézmozdulattal intett Elza felé, s eltünt egy rabszállító autó ajtónyílásában. Egy kórházba került, ahol szigorú bizottság vett vizsgát orvosi képességeiről és háborús használhatóságáról. Tábornoki rangja mitsem imponált. Laboratóriumi munkákat végeztettek vele: ebben aztán kitünően bevált, s azonnal alkalmazták is, mint hajdani népek egy tudós rabszolgát.

Elzát még sokáig hagyták állni egyhelyben, rá se néztek. Beszorított foggal állt, most már gondolattalanul, csak nagyon fáradtan. Egyetlen vágya volt, hogy változtathasson helyzetén, s ne kelljen itt állni. Valami barakképületeket látott, s egypár nyárfát, elváltozott színű, kékes levelekkel. Messzebb egy kisváros lehetett, melyből a légbarlang nagy kéménye nyult ki. Egyébként semmi, pusztaság. Lassankint ébredt tudatára, hogy a lába sűrű, tapadós sárban motoz. Az anyjára gondolt, és könyveire a sublódfiókban. Aztán megint fogalmazni kezdte az ellenségnek mondandókat, ha majd kihallgatásra kerül a sor... Csak talán kihallgatják... Végül az őrök közrefogták és kísérni kezdték a város felé. Ekkor kezdte

sejteni, hogy az „emberközösség“ embereivel nem igen sok alkalma lesz beszélni. Kérdést akart tenni, de a könyvből-tanult nyelv úgy jött a szájára, mint valami latin vagy ógörög. Az őrök csak egymásra néztek, de nem feleltek, s Elza érezte, hogy szép mondatait más sem igen fogja végighallgatni, végigvárni.

Egy aviatikai táborba vitték. Egyelőre oly összetörtnek látszott, hogy a kihallgatásával sem vesződtek, hanem bedobták valami üres kamrába, ahol lerogyott a földre és aludt, míg föl nem költötték. Akkor kikérdezték; csak arra voltak kíváncsiak, honnan jön és mit tud? Aztán rövides avitikai próbát tartottak vele, s miután Elza használható pilótának bizonyult, végre enni adtak nek, s még néhány napig elzárva tartották.

Most már nem egyedül volt, hanem egy tucat piszkos, részben bricseszes, részben szoknyás nővel, egy alacsony, földszintes barakba zárva, melyet folytonos, sipítozó lármával töltöttek meg. Elza egy szót sem értett. Valami ismeretlen tájszólásban beszéltek. Elza sohasem tudta meg, mifajta nők ezek, katonaszökevények, vagy bűnösök. Néha egyet elvittek, és az többet nem jött vissza. Nemsokára másik jött helyette.

A nők körülfogták Elzát, sikongtak körülötte, megbámulták, mint egy állatot, majd fogdosni és csókolgatni kezdték. Testük körül

megsűrűsült a rossz szag, mely az egész helyiséget betöltötte, ámbár a rácsos ablakok mindig nyitva voltak. Elza kézzel-lábbal védekezett közeledésük ellen; ökölcsapásokkal és rúgásokkal. Ekkor hátatfordítottak és szemérmetlen részeiket mutatták neki. Elza kinézett az ablakon, a sivár udvarra, ahol mindig látszott egy-egy fegyveres őr.

Éjjel is az ablak felé fordult. A többi priccseken vihogások, bírkózások, gyanus hempergések hallatszottak. Az egyik nő folyton jajgatott, a foga fájt. Elzát most általában békén hagyták. Az őr megfenyegette őket. Elzához nem szólt senki, az őr legkevésbbé; úgy látszik, szigorú parancsa volt erre. Az Örök Harc fegyelme tökéletes pszihológiával dolgozott. A lélektani technika a huszadik század békés évtizedeiben magasra fejlődött, mint minden technika. Az emberi lélek is puszta szerkezet, mint a test. Ezt a szerkezetet úgy kell preparálni és beállítani, hogy az ember a harc céljaira alkalmassá váljék. Elza egyedül volt és mégsem volt egyedül. Gondolkoznia nem lehetett. Mégis a gyengítő s elernyesztő magány munkált benne. A halálra el volt készülve. Mindig várta, hogy kiszólítják és viszik. De amint társnőit egymásután vitték el, s látta azoknak vacogó félelmét és kétségbeesését: lassankint idegei kerekedtek felül. Egy tömegrémületet is át kellett élnie. Egy délután megszólaltak a

szirénák, s a földszinti barakk lakói közt valóságos pánik tört ki. Mindig kérdés volt, elkísérik-e őket a legközelebbi légbarlangba, vagy otthagyják pusztulni, ahol vannak?

A gázriadalom szerencsére oktalannak bizonyult, s másnap az őr csakugyan Elzát vitte el. Egy tiszt elé vezették, aki, ezerszer is ismételve, lassított kiejtéssel, de egyébként minden kerülgetés nélkül, megmagyarázta neki, hogy röpülőgépre fogják ültetni, egy bombavető pilótája lesz, mellette fog ülni egy másik pilóta, aki fölváltja és ellenőrzi, és ezzel a géppel oda kell röpülnie, ahonnan származik és kiindult, Magyarországra, Sz.... re. Minden félreértés elkerülése végett még le is írta egy papírosra az ország nevét, és a városét: *Sz....* A feladat helyi ismeretekkel bíró vezetőt kíván.

— Legalább a mi szent ügyünkért fog majd elesni, s nem a kicsinyes nemzeti pretenciókért — mondta bizonyos jóakarattal. De aztán nagyon kategorikusan s száraz hivatalos hangon tette hozzá a végső szót. Választhat: ha ezt a megbízatást nem fogadja el, egy negyedórán belül kivégzik.

— Foglyokat nem tartunk — mondta háromszor is. Tehát: kivégzik. Ha pedig elfogadja a megbízást, és nem teljesíti abszolut hűséggel és pontossággal, ha a legcsekélyebb ellenkezést vagy lázadó hajlamot tanusítaná: akkor sokkal rosszabb vár rá a halálnál...

Sokkal rosszabb. Ne gondolja, hogy valami kétségbeesett cselekedettel véget vet mindennek. Egy percig sem lesz egyedül, szakember figyeli meg, s az első szabályellenes mozdulata a kínzókamrába vezet.

A tiszt éles, kutató tekintetet szögezett Elzára. Egy lány, éspedig nyilván jobb osztályból... Lány így még nem került elébe. Bizonnyal nem beszélt volna minden fogollyal ilyen hosszasan. Önkénytelenül iparkodott műveltnek, intelligensnek tünni föl előtte: ami persze egyáltalán nem jelenthetett különbséget vagy kíméletet.

— Ismeri a mi modern eszközeinket, melyekhez képest a régi középkor úgynevezett borzalmai csak könnyed gyermekességek voltak. Valamikor babonák tiltották az ilyesminek alkalmazását. De harcunk érdekében, s kivált egy ellenséges egyénnel szemben, akit el kell rettentenünk, hogy ügyünknek árthasson, természetesen semmi célravezető eszközt sem mellőzünk. Aminthogy nem mellőznek önök sem, odaát. Ezt vegye tudomásul. Bombát önöknél nem találtunk; de még mindig fennforog annak a lehetősége, hogy rejtett szándékkal jöttek. Nekünk mindegy, s érzelmeikkel nem törődünk. Mihelyt ártalmatlanná tettük önöket: szándékaik tovább nem izgatnak. Hajdan a kémet kivégezték. Ma a foglyot is kivégezzük, ha a magunk céljaira nem használhatjuk, s

akár az ördögöt is fölhasználjuk, ha hasznát vehetjük. Önök intelligens s nagyon használható emberanyagból jöttnek látszanak. De ha csalódunk: pusztulni fognak!

AZ ANYA

Kamuthy úr hiába vigasztalta nejét. Livia úgy érezte, hogy nem bírja tovább a remény és várakozás kilátástalan torturáját. Úgy érezte, hogy jobb, okosabb, hogy egyetlen lehetséges élet az ő számára a végső lemondás. Hátha sohasem lett volna leánya! Akkor nem érezné ezeket a borzasztó kínokat... Még az is jobb lenne, ha már meghalt volna... Ezt nem mondta ki önmaga előtt, de határozottan érezte, s mikor sötéten eltökélte, hogy kitiltja szívéből a reményt, ez azt a kívánságot jelentette lelkének mélyében: bár már holtnak tudhatná Elzáját!

Igen, úgy viselkedik, mintha halott volna: nem beszél róla, nem les levelet többé, s akkor minden legcsekélyebb hír, minden sor írás váratlan meglepetés, tiszta öröm és nyereség lesz... Sőt nem... nem... még jobb volna, ha nem is kapna többé hírt vagy levelet... Az inkább fölszakgatása lenne kínjainak: meggyőződni róla, hogy a leány még él, még minden rossz megtörténhet vele, még nincsen túl semmin... Rettenetes, rettenetes, nem szabad

rágondolni! Az idő elmúlik, és hátha már elmult volna, Elza már meghalt volna, és akkor már nem szenvedne többet, és nem is halna meg többet... Gézuka szenvedett és meghalt, és most már aztán örökre rendben van vele. Hány ezren és millión szenvedtek és meghaltak a háborúban, és aki meghalt, annak jó, de aki még előtte van... Ami volt, az nincs, és ami nincs, az nem fáj.

Kamuthyné szerette volna magát kívül helyezni az időn, a jelenen; de ez persze nem sikerült. Hiába határozta el, hogy nem vár levelet, voltakép máris csak az éltette, a legelső levél, amit Elza útjáról fog kapni... Úgy képzelte, ahogy Gézánál volt, aki minden pihenőről, minden állomásról azonnal írt, s szinte naponkint, kétnaponkint életjelt adott magáról, egész a végső, nagy elhallgatásig... Elza elutazása óta már napok multak el, mikor Kamuthyné az első hírt kapta róla, s úgy számította, hogy most már minden pillanatban megjöhet a második, az első állomásról keltezett levél. Hacsak egypár sor is... Az ilyen pár sorok pillanatnyilag mindig csökkentik az aggodalmat, így volt Gézánál is...

— Mikor ezt írta, még élt, aránylag veszélytelen helyzetben volt, pillanatnyilag nincs ok aggódni — nyugtatgatta magát a fiú minden levele után. Maga a kedves kéz írása, az is-

merős betűk látása kiállította a fájdalmat, mint az erős rum, melyet a fájós fogra csöpögtetnek. Az öröm a legjobb fájdalomcsillapító... egy-egy pillanatra. A kételyek csak a következő percben kezdődtek újra. Kamuthyné tudta, hogy minden ilyen megnyugvás csak pillanatnyi, hogy a kétely újra kezdődik, hogy abban az órában, mikor az örvendetes levél kezéhez érkezik, aki írta, már halott is lehet. Mégis vágyott erre a pillanatra, mint a fogfájós a rumcsöppre. Titokban már egész életét erre tette föl. Hogy mi lesz azután, azzal nem törődött, csak ezt az egy pillanatot, az első levelet akarta megérni, szinte boldog volt a várakozásban...

De ez mélyen a tudat alatt volt, ezt nem vallotta be magának. Tudata, a *hivatalos* tudat (hogy így mondjam), még mindig tartotta azt a fikciót, amely szerint: lemond a reményről, nem vár sem hírt, sem levelet, úgy viselkedik önmaga előtt, mintha lánya már halott volna, el van készülve a legrosszabbra... Már csak babonából is: mert amit az ember nagyon vár, az nem teljesedik be. De magában már azt is nagyon jól tudta, hogy ez a fikció nem tartható sokáig, hogy nem bírja sokáig...

Borzasztó volt az első reggele, az első öntudatraébredése, Elza távozása után. Ahogy lassan kivilágosodott benne az emlékezés, s egyszerre, mint mikor a szürkület után hirtelen

kidugja fejét a véres nap: fölvérzett belőle a tudat, hogy Elzát nem fogja látni többet! Vagy mint egy állandó és kínzó fájdalom, mely ébredés után lassan jelentkezik... Mint valami, amit egy percre elfeledett: egyszerre előtte állt boldogtalansága. Óh Istenem, milyen más volt még a tegnap reggel, mikor azzal ébredt, hogy pár óra mulva megszólal a csengő s meglátja leányát... Most már tudja, hogy nem látja meg soha. Talán soha. Soha. Legjobb lenne azonnal meghalni.

Majd hirtelen megdöbbent, vére összefutott, még a szíve is csaknem megállt, mint aki rajtakapja magát egy pillanatnyi ellanyhuláson, mely katasztrófára vihet, talán már nem is tehető jóvá... Nem, nem szabad ellanyhulni egy pillanatra sem. Nem szabad elengedni az életet, az akaratot, hátha ez az akarat tartja, titkos erővel, a leánya életének szálát, ez a feszültség tartja egyensúlyban az egész ellenséges sorsot, s amint ez ellanyhul, abban a percben Elza élete a közömbös, mostoha erők zsákmánya lesz... Egy pillanatra sem szabad lemondani. Egy pillanatra sem szabad elereszteni a reményt és aggódást. Talán már maga az, hogy volt egy perc, amikor lemondásra gondolt, amikor elfáradt és menekülni akart a fűrhetetlen feszültségtől, akár a kétségbeesésbe is: talán már ez is végzetes hiba volt. Talán már ez is szabad utat nyitott az ellenséges erők

játékának, melyek minden pillanatban megölhetik Elzát. Nincs joga a fáradságra, nincs joga letenni lelkéről a szörnyű rettegést, melyet olyan hatalmas erőnek ismert magában, hogy nem csodálkozott volna, ha hegyeket mozdít.

Másrészt mégsem hitt ebben az erőben: nem mert hinni. De nem-hinni se mert. Ki mondhatja teljes bizonyossággal, hogy nincsen telepátia, s nincsenek távolbaható lelkifeszültségek? Hacsak egy milliomodrész lehetősége is van, hogy az anyai lélek gyötrelmes reménykedése hozzájárul Elza életének óvásához: már megbocsáthatatlan vétek volna kiejteni szívéből ezt a reménykedést.

Reménykedés pedig rettegést jelentett.

Így jutott odáig Kamuthyné, hogy a rettegést kötelességévé tette, s a nyugodt várakozást és a megnyugtató kétségbeesést egyformán megtiltotta magának. Minden utat, mely tűrhetetlen állapotából kivezethette, elzárt maga előtt. Várakoznia kellett remény nélkül és reménykednie hit nélkül. Százszor jobb lett volna meghalni; de elítélte magát, hogy meg ne halhasson és még se élhessen. Elítélte magát, hogy tovább is lesse az előszobacsengőt, mint a halálharangot.

Nehéz volna napjait leírni. Legboldogabb még a gyűlölt, sivár hivatalban volt, ahol most, a fiatalabb nők bevonulásával, kétszeres

munka szakadt rá, s ez jó volt, ez volt a jó, mert minden percét lefoglalta, s nem engedte gondolkozni. Itt nem kellett a csengőn minden pillanatban összerezzennie. Ámbár itt is összerezzent a telefon csengőjén, s itt sem volt védve a harctéri hírek elől, melyek mindannyiszor fölzaklatták fantáziáját s a lehetséges borzalmak egész sorozatát idézték föl benne. A kórházirodában, ahol dolgozott, állandóan nyilvántartották az érkező sebesülések nemeit, amik természetesen mind könnyebbek és gyógyíthatók voltak, hisz a halálosan sérülteket a „hasznavehetetlen életekről" szóló törvény értelmében a helyszínen kivégezték. A kórházba-érkezők irígyelték mellettük kivégzett bajtársaikat, akiknek nem kell meggyógyulni és visszamenni a frontra. S Kamuthyné újra és újra gondolhatta, hogy Elza még mint nyomorék sem kerülhet haza a frontról, mert a nyomorékokat kivégzik; ha pedig mint könnyű sebesült hazakerül, annál borzasztóbb lesz visszamennni.

Néha azt sem tudta, mit kívánjon inkább: halálát-e vagy hazatértét?

— Hősnek kell lenni a fronton, és hősnek kell lenni a front mögött — mondta Kamuthy úr. Kamuthyné hősiességét leginkább azok az órák próbálták ki, melyek a posta érkezését közvetlen megelőzték és követték. Ez mindennapi tragédia volt; napirendszerű megrendü-

lése teljes életének. Ilyenkor nem figyelt semmire, nem tudott beszélni senkivel, élet és halál óráit szenvedte. Rettenetes függés, s aztán mégszörnyebb örvénybezuhanás. Mindig egész lelkét tette föl egyetlen kockára. A levél nem jött és nem jött. Már nem is Elza sorait várta, hanem halálhírét. Ettől annyira félt, hogy valóságos öröm fogta el, ha az öreg postásasszony messziről intett ablaka felé, hogy megint nincs semmi. Csak utóbb érezte meg a csalódást, a kétségbeesést azon, hogy megint nem tud semmit leánya sorsáról, a szörnyű kilátást, hogy a feszültség megmarad s a tragédia a legközelebbi postánál ismétlődik.

Szinte kívánta Elza halálát, hogy ő is meghalhasson.

Belső égése a legnyugalmasabbnak látszó órákban sem szünt meg. Kamuthy úr most fokozottabban el volt foglalva; különben sem bírta az otthoni nyomott hangulatot. Így Livia majdnem mindig egyedül volt. Olvasásról, elszórakozásról nem lehetett szó. A lelki élet tragikus törvénye szerint csak az tudta érdekelni, ami fájdalmát érintette. Könyvekben, társaságban azonnal megkapta minden, ami a harctér borzalmaira vonatkozott. Minden más látvány, könyv vagy szórakozás csak azt a kérdést keltette benne: hogyan hatna ez Elzára? Vagy azt a titkos fájdalmat: milyen kár, hogy Elza nem látja! Hosszú éveken át

megszokta, mindent csak Elza szemével nézni, csak Elza kedvéért olvasni. Most, mintha a lelke félszemre megvakult volna. Már csak félig volt önmaga.

Mihelyt egyedül maradt, fantáziája kezdett el dolgozni. Minden legkisebb szót, amit a harctéri dolgokról fölszedett, továbbszőtt magában eszelős képekké, melyekben mindig leánya volt a főalak. Néha azon kapta magát, hogy szinte kedvteléssel színezte ki a legborzasztóbb lehetőségeket, a testi és lelki tortúrák válogatott fajait, nélkülözéseket és undokságokat s a legiszonyatosabb halálnemeket... Elszórakozott velük, mintahogy semmi mással nem tudott szórakozni, egészen belemerült ebbe a szadisztikus képzelgésbe, megrezzent, ha félbeszakították gondolatait. Egyetlen szóból, amit hallott vagy olvasott, egész novellát csinált magának, iszonyodva, de ellenállhatatlanul vérbe és sárba keverve fantáziájában a finom, szép gyermeket, akit a széltől is óvni szeretett volna...

S ha végre, végkép kimerülve, elaludt, álma folytatta a fantazmagóriát.

Átizzadva és rémülten ébredt, izgatottan dobta magára ruháit, elkésve rohant a hivatalba. (Ha így folytatja, megvonják az élelmiszerjegyét...) Gyalog ment, taxit már egyáltalán nem lehetett kapni, rohant... De a sarkon mégis meg kellett állania, amint az utcai

hangszóró hirtelen megszólalt, rekedten a rekedt reggelben, kezdve a tegnapról folytatott jelentést:

„*Veszteséglajstrom, K betű...*"

UTOLSÓ FEJEZET

A kínhalál és középkori borzalmak, amiket Kamuthyné leányára gondolva elképzelt, csakugyan ott álltak Elza előtt, nem mint rémálom, hanem mint reális fenyegetés! Iszonyú fenyegetés, ami ellen a kényes gyermek teste és lelke, minden idegszála tiltakozott.

Csak tőle függött, hogy a fenyegetés valóra válik-e?

Elza a kereszténység régi vértanuira gondolt... A nemzeteknek is voltak vértanuik, akik a legszörnyebb fenyegetésnek is ellenálltak, s a legválogatottabb kínzásokat elviselték, inkább, hogysem hűtlenek legyenek.

De ez már csak történelem volt. Történelem és irodalom.

Manap már nincs szükségük harcoló nemzeteknek és hiteknek ezekre az önkénytes vértanukra! Hűség, önfeláldozás, kín és halál könnyű vállalása: mindezt ki tudják ők kényszeríteni azokból, akikből fontos vagy akarják... S erejük és biztonságuk nem épült oly bizonytalan alapon, mint az emberek önfeláldozása és érzelmei.

Ezeknek a modern isteneknek nem kellenek a vértanuk. Nem vértanuk: áldozatok kellenek! De Elza nem is tartozott e modern vallások hívei közé. Bárcsak volna egy másik vallás, valamennyi fölött, a Béke vallása, ahogy hajdan a kereszténységet nevezték! Vallás ellen csak vallással lehet küzdeni! Ha volna egy vallás, mely mindenütt érvényes, és nemcsak itt vagy ott... Régente ábrándoztak ilyen vallásokról, s vértanuk ezren és ezren sorakoztak értük...

De Elza micsoda vértanu lenne itt! Ő, aki gyűlölte a harcot, amelyért halnia kellene; szánalmas, kicsi, hitetlen vértanu, s kárbament vér... Meghaljon hát? Vagy menjen, röpüljön még egyszer, akárhogy, s dobja le, ahogy megálmodta egyszer, „megvetésének bombáit" akár szülőhelye fölött is? Mit használ és mit árt? Érzelmei nem számítottak itt; a „választás" csak retorikai figura volt. Tenni kellett, amit tétettek vele, s nem hagytak időt a gondolkodásra. Ha ő el nem viszi azt az aeroplánt, elviszi más. Egészen mindegy. De ha egyszer megint aeroplánra ülhet, akkor minden lehetséges... Talán leereszkedhet az övéi közt; visszaszállhat... Nem, nem, vissza soha!... És ott is kivégeznék... fölakasztanák, ahogy Schulberg mondta. A legjobb lenne kiugrani a röpülőgépből, lezuhanni... Vagy lezuhanni a géppel együtt, s magával vinni a halálba

őreit is.

A gép, amire Elzát ültették, ugyanaz volt, amelyen idejött. Az *Accipiter*, a Schulberg gépe, melyet elkoboztak s kissé átalakítottak, harciasabb s nevének megfelelőbb célra. Ugyanaz. Csakhogy Elza mögött ezúttal nem a professzor ült, hanem egy morc, gyanakvó fegyveres, aki minden mozdulatára vigyázott. Kívülük még csak a bombavető utazott a gépen, aki az aviatikához is értett, de csak olykor-olykor s rövid időre váltotta föl Elzát. A bombavető fiatal volt s csinos; de az egész úton egyetlen tekintettel sem fordult Elzához. Beszélgetésről szó sem lehetett. Amit egymásközt beszéltek, Elza nem értette. Őhozzá csak a morc hadfi szólt néha, egy-egy szükséges szót. Elzában egy pillanatra megmozdult az ős-ösztön, hogy nő-voltával hasson. De azonnal megszégyelte magát emiatt. Megint összeszorította ajkait, már reflekssé vált arcizommozgással, s csupán a gépre figyelt. Alig is látszhatott nőnek. Ruháit elvették, s valami durva bő kosztümöt adtak rá, mely eredetileg nyilván férfi-katonára volt szánva. Nem igen lehetett megismerni a pilóta-köntösében is kecses, karcsú Elzát.

Az ellenséges terület fölötti röpülésnek külön technikája volt, melyet Elza csak most kezdett igazán megismerni. Papírra vetve kapta a rövid parancsokat a bombavetőtől,

Nagyon magasan szálltak. A városokat messze elkerülték; kivéve azokat, melyek a bombavető *raid* tervébe sorakoztak. Itt visító szirénahang messziről jelezte jövetüket. A városokban folyvást működtek a láthatatlan fényű fényszórók; amint bejutottak egy ilyennek sugárkévéjébe, a röpülőgépről visszavert sugarak érzékeny készülékeket hoztak működésbe. Ezek automatikusan megszólaltatták a szirénákat. A szirénák visítottak, a gépmadár föl és lecsapott a magasságokban, a bombavető egy különös szerkezettel pontosan irányítva ejtette le gázpalackjait. Külön elektromos örvényeket hoztak működésbe az elektromos kutyák elhárítására. Elzának halálos pontossággal kellett dolgoznia, minden lélekjelenlétére szükség volt, s zárt kalitkájában, fegyvertelenül a fegyveres őr mellett, sem ideje, sem alkalma nem lehetett valami kétségbeesett gondolat végrehajtására, vagy akárcsak megfoganására.

Így volt ez akkor is, mikor Sz.....-re értek. Először nem is tudta átérezni, hogy szülővárosa az, mely alatta reszket a mélységben, páncéljaitól védve. E páncélos városok oly egyformák voltak... Pontosan s szinte hivatalos közönnyel végezte a szükséges mozdulatokat, ugyanúgy, mint másutt: míg a mögötte ülő harcos levetette a bombát, mely úgysem árthatott azoknak, akik a biztos légbarlangban

húzódtak meg... Vagy legalább (ahogy Schulberg bátorította valamikor Kamuthynét) csak igen csekély percentszám valószínűséggel.

Elza anyja azonban mégis egy ilyen gáztámadás áldozata lett. Talán nem ugyanazé, amelyben Elza is résztvett. Remélni kell, s kerülni, még fantáziában is, a felesleges és rikító borzalmakat. Ez a történet a közvetlen valószínűségekhez tartja magát. Kamuthyné fantáziákban és borzalmakban élt; de ilyen borzalom még az ő izgatott agyában sem fordult meg.

Különben ekkortájt már valami jótékony fásultság kezdett leereszkedni rá. Végsőkig feszített idegei fölmondták a szolgálatot. Bábú módjára járt, gondolattalanul, s csupán a posta ideje, a csengetések, a telefon és a rádió hangjele tudták kirezzenteni kába álomjárásából. Ezek fölidézték benne az izgalom, a várakozás, a rémület, a kétségbeesés arcjátékát és mozdulatait: de már majdnem színészi játék volt ez, mintegy kötelességszerű és babonás viselkedés, belső tartalom nélkül.

Aznap ép ebédközben szólaltak meg a szirénák. Kamuthynéra úgy hatott ez a hang, mint valami hívás vagy idézés: fölkelt, mint a hipnotizált. Járműveket kapni ilyenkor pláne reménytelen volt: mindenki idegesen és gyalog rohant a legközelebbi légbarlang felé, s kivált a szegényebb néposztályokban, akik

távolabb laktak a légbarlangoktól, sok szerencsétlenség történt az elkésések miatt. Kamuthy úr nem lakott távol, mégis idegeskedett, dühöngve, hisztériásan kereste a kulcsokat, s botladozott le a lépcsőn.

Már az utcán mentek, közel a gázbiztos épület kapuihoz, mikor elfúlva, izzadtan hátranézett. A sánta háztartási alkalmazott, akit mostanában szerezni tudtak, nagy igyekezettel bicegett mögötte, kezében különböző csomagok, élelmiszerekkel. Ő vitte a család gázálcáit is. Ezeket mindig magukkal cipelték: hátha már az utcán szükség lenne rájuk.

Livia hátrább látszott, egészen elmaradva, mintha nem jól bírná magát. Kamuthy úr bosszúsan kiáltott rá:

— Siessen, Livia, egy kicsit, az isten áldja meg, még künnéri a gáz, ha így kényelmeskedik. Én nem várom.

S csakugyan nem várva, benyitott a légzáró ajtón. Kis idő mulva aggódni kezdett, hogy az asszony nem jön utána. Kiment ismét az ajtók elé, átfurakodva a betóduló tömegen; de nejét sehol sem látta.

— Livia! Livia! — kiáltotta. Ekkor a szirénák újból megszólaltak, zárást jelezve, s Kamuthy úr ideges sietséggel ugrott be az ajtón.

Livia már néhány utcával messzebb járt; a szembejövők utána néztek, de sokkal inkább

el voltak foglalva a maguk mentésével, hogysem törődjenek vele. Livia visszaindult lakása felé, hogy ott haljon a díván sarkában, ahol a kis kutyáját találták meg hajdan... De még félútra sem ért el, mikor eszébe jutott, hogy a kulcsok nincsenek is nála, hanem azokat férje tette zsebre. Ekkor céltalanul kezdett járni a végkép kiürült utcákon, a végtelenül csöndes városban, kezét szívére szorítva a bombák hangjának hallatán; míg egyszer csak különös ízt érzett, szédült és émelygett, s nekidőlt a falnak.

Az üres utcákon egyetlen lélek sem járt. Messzebbről néhány robbanás hallatszott, de Livia már nem gondolt semmire. Felfordult gyomra s hasító főfájása mindent elfeledtetett. A test önző, s ha a maga baja foglalja el, nem hagyja szóhoz jutni a lelket.

Körös körül halálos csöndben állt a város, Némán várta az újabb bombákat.

A földgumiból készült kémények, mint óriási, rideg növények, fantasztikusan hajlongtak a robbanások utószelében.

Ezt a látványt Elza is sokszor szemlélte a magasból, kényszerű körútján. Onnan felülről még érdekesebb volt.

ÖTÖDIK JEGYZET

Schulberg találkozik régi könyvének szerzőjével

Ahogy már szó volt róla, Schulberg egy kórháztelepen nyert elhelyezést, ahol alacsonyabb rendű laboratóriumi munkákra alkalmazták. Itt már egyáltalán nem állt őrizet alatt, szökésről úgysem lehetett szó. Egy reggel a kórházudvaron áthaladva, különös égi tüneményt látott. Az égnek egyik felét, mintha különös fekete felhő fedte volna, amely egyre közelebb jött, s nem is ködökből, hanem valami szilárd tömegből alkotottnak látszott. Az ég tetejéről egész a földig ért, szokatlan gyorsasággal mozgott, s különböző színű tagoltságokat mutatott. Alakját nehéz lett volna valamihez hasonlítani; annál inkább, mert folyton változott. De óriási és tömör voltával az eget szinte elsötétítette.

Sohasem ismert csillagászati konstelláció uralkodott ezidőben, s kár, hogy a hadbanálló nemzetek mással voltak elfoglalva, mintsem az egek vál-

tozásait vizsgálják. Ez a mérhetetlen s áthatolhatatlan sűrűségű felhő nem az első csodálatos tünemény volt, melyet az égi jelenségek kutatója megfigyelhetett. Az Örök Harc planétája ebben az időben haladt el egy aránytalanul nagyobb s eddig ismeretlen égitest kellős közelében, amelyről a legkezdetlegesebb eszközök is megállapíthatták, hogy tömör anyagokból áll, noha a háborúelőtti tudomány vélekedése szerint a messzeségben fénylő csillagok között csak igen kevés tömör halmazállapotú feltételezhető. Schulberg, még fogságrajutása előtt, sokszor elmélkedett ezen.

— Ime — mondta — ez a tömör és bolygónknál sokezerszeresen nagyobb égitest egészen közel érint bennünket, s már óriási holdtányér gyanánt világol egünkön. Valamikor az ártalmatlan, hig üstökösök jövetelét is vad rémület fogadta, mégha jóval nagyobb távolban maradtak is. Ma közönnyel és nyugalommal látjuk ezt a sokkal veszedelmesebb csillagvendéget. Az emberiség felnőtt s túl van a gyermeki ijedelmeken. Tökéletes társadalmunk tökéletes fegyelemmel képes minden emberi erőt és figyelmet az emberi harcra koncentrálni, s nem hagyja magát zavartatni holmi fantasztikus égi tüneménytől.

Nem lehet tudni, ugyanilyen nyugalommal fogadta-e maga Schulberg azt a különös, tömör, fekete felhőt, melynek egy ága minthogyha egyenesen a feje fölé ereszkedett volna. Határozatlan, furcsa, kemény, lógó tömeg; alsó vége szinte földöntúli

fényben csillogott, amint a reggeli nap átellenből reátűzött. Schulberg szeme már nem bírta a csillogást, amely közel jött... mindig közelebb... egész közel. Noha természettudományos műveltségű, exakt gondolkodású ember volt, mégsem tudott ellenállni valami misztikus érzésnek, valami extatikus elragadtatásnak. Így szállt le a ragyogó ég, fekete felhők közt, a régi szentekhez.

De hamar fölülkerekedett benne a megfigyelés szenvedélye. Konstatálta, hogy a lecereszkedő csillogás kemény és domború. Olyan, mint egy óriás konvex üvegfelület. Természetesen nem érinthette meg, de maga a fény mutatta a keménységet. S ekkor támadt föl Schulbergben először a gondolat, hogy lencse alatt van, és pedig a kronomikroszkóp lencséje alatt.

De ezt talán szubjektív lázálomnak, fantasztikus ötletnek is lehetne gondolni. Ez a könyv nem fantasztikus regény, s nem célja, összefüggéstelen tényekkel ejteni bámulatba olvasóit. Szerencsére az írónak egyéb források is állanak rendelkezésére, mint az Örök Harc planétájáról való néhány feljegyzés. Abban a palackban, melyben ezek a följegyzések a világűr tengerén át földünkre kerültek, s melynek tartalma jelenleg itt hever asztalomon, Schulbergnek és a történet néhány más szereplőjének jegyzetein kívül helyet foglaltak a Kis Föld alkotójának, a tragikus végű tudósnak jegyzetei is. Ezek az előbbieket több tekintetben kiegészítik és megvilágítják.

Mindezeket egybevetve meg lehet állapitani, hogy a Kis Föld — vagy, mondjuk, a végtelen sorozat Kis Földek egyike, amelyről Schulberg Elzának beszélt — csakugyan azonos az Örök Hare planétájával, amelyen Schulberg, Elza és Kamuthyné éltek. Ezt az egész világot nem az Isten teremtette, hanem a modern ember, a modern ész ereje hozta létre. Meg lehet állapitani azt is, hogy a különös felhő, amelynek egyik nyulványa csillogó üvegfelülettel ereszkedett Schulberg fölé, nem egyéb volt, mint maga a Kis Föld alkotója, a tudós, aki, mint Schulberg megsejtette, a kronomikroszkóppal kezében hajolt a számára mikroszkópikus kicsiségü világ fölé.

Hogyan jutottak a Kis Föld alkotójának irásai a Kis Föld lakóinak irásaival ugyanazon nagyságban, egyazon palackba (vagy inkább dobozba) s hogyan jutott ez a doboz szokatlan étheri utazás után földünkre: erről talán leginkább adhatnak sejtelmet maguk a mesterséges égitest alkotójának jegyzetei, melyekből néhány szemelvényt e történet függeléke gyanánt szükségesnek látszik még idecsatolni.

„... Ma érkeztem a Kis Földre. Az átkelés simán ment, úgy, ahogy terveztem. Miután számításaim szerint a Kis Földnek a M... hegy déli csúcsát kellett surolnia, e csúcshoz utaztam, ahonnan aeroplánon szándékoztam a miniatür bolygó közelébe férni. Az aeroplánra nem volt szükség. A mesterséges égitest oly közel jött, hogy az átkelés a hegy-

csúcs talajáról is végrehajtható volt. Először műszereimet és élelmiszer-csomagomat dobtam át a kis planéta vonzáskörébe, azután magam vettem az ehhez szükséges lendületet. Sikerült a kellő másodpercben átvetni magamat, jól megkapaszkodva a Kis Föld szikláiba és meredekeibe. Pár másodperc alatt már messze jártunk az űrben, kicsiségünk miatt rövid idő multán már a legjobb földi láicsövek sem tudtak volna bennünket utolérni."

„...Itt vagyok hát, túljutva nemcsak földi hazám vonzáskörén, hanem a földi érdekek, harcok és babonák rettenetes körén is, mely már-már hálójába vont és szétzúzással fenyegetett... Tudom, hogy amit tettem, egyenlő az öngyilkossággal. Öreg testem nem bírná a kalandot és megerőltetést, mégha élelmem és levegőm elég volna is, hogy életemet egynéhány hónapig eltengessem. Így valószínűleg csak hetekről lehet szó. De ez elég. Az űr magányát és sivárságát úgysem állnám ki soká. A földön pedig úgyis csak az öngyilkosság volt hátra számomra.

„Mielőtt meghalnék, látni akartam mégegyszer alkotásomat, a Kis Földet. Utoljára az üstökös bűnlajstromán szerepelt, áradások és légörvények s egyéb kisebb-nagyobb károk és változások közt... A nevezetes üstökös bűnlajstromán, amely elvitte és visszahozta... A közbeeső idő alatt, számításaim szerint, hatalmas fejlődésen kellett átmennie. Talán eljutott az emberig, s megkezdte a világtörténetet. Nem hevít az a vulgáris kíváncsiság, mely fajunk

multját vagy jövőjét szeretné fürkészni, mint egy kicsinyített mintán. De szeretném kísérletem főbb eredményeit levonni s lehetőleg közölni is a tudományos világgal. E célból a következő műszereket hoztam magammal:

1. a kronomikroszkópot, mely a megfigyelést lehetővé teszi:

2. fényképezőgépet nagyító szerkezettel;

3. egy ballisztikus készüléket, amely képes lesz jegyzeteimet dobozbazárva meghatározott szög alatt a világűrbe röpíteni, legyőzve a Kis Föld gravitációs vonzását (amihez valóban igen csekély erő elégséges). A kellő s mindig könnyen kiszámítható szög pontos beállításával sikerülni kell lövedékemet oly irányban indítani útnak, melyen (ha kozmikus erők ki nem térítik pályájából) okvetlenül a Naprendszer földjének (az úgynevezett Nagy Földnek) felületére kell csapódnia."

„*...Megkezdtem megfigyeléseimet.*" *(Itt tudományos észleletek következnek, melyeket e helyen nincs terünk ismertetni. Azután így folytatja):* „*Természetesen nem mellőzhettem vizsgálataimban a Kis Föld emberi faunáját sem, mely a mienkhez hasonló kultúrát tudott e csöppnyi területen kifejleszteni. A mikroszkópikus ember is társaslény, aki úgy látszik, a hangyáéhoz hasonló tökéletes társadalmi szervezetet épített föl... Tömegmozdulataik céltudatosak és fegyelmezettek. Haditechnikájuk valóban bámulatos, ámbár meg kell jegyezni, hogy műszereimnek bolygójukra való lezuhanása, s ne-*

kem magamnak mindenegyes óhatatlan mozdulatom több egyedüket pusztítja el, mint hadseregeik legbámulatosabb teljesítményei. Jelenleg földjükön, jelenlétem miatt, minden fegyelem fölbomlóban van. Egyéneiket kevésbbé tudtam megfigyelni, ezekből naponta generációk pusztulnak el, s a kronomikroszkóp nem tudja szavaikat s cselekedeteik indokait utolérni. De sikerült fölfedeznem s mikroszkópikus kicsiségéből fényképezőgépem segítségével fölnagyítanom egynéhány írást és jegyzőkönyvet, melyekben e kicsi lények némelyike pár órányi sorsát (ami náluk persze éveknek felel meg) följegyezte. E nagyított fotográfikus másolatokat idecsatolom.“

(Itt következnek Schulberg jegyzetei, melyeket már mint fogoly, a kórházban vetett papírra; s még néhány napló és levél a kicsiny emberek tollából. — Ezután még néhány sor, ideges, alig olvasható írással, két-három egymásután következő napról):

„...Élelmiszerem elfogyott s napjaim meg vannak számlálva. A Kis Föld növény- és állatvilága alig ad annyi táplálékot, hogy pár órával nyujtsa életemet. Főleg a szomjúság gyötör: folyóikat kiittam s tengereik nem üditenek.“

„...Egy puhazöld hegyre hajtom fejemet, már nagyon gyenge vagyok. Bordám alatt valami kemény és éles törmelék gyötör (talán egy város fellegkarcolóinak betonromjai); de annyi erőm sincs, hogy fekvésemet változtassam. Vajjon él-e

még valaki a mikroszkópikus lények közül, akik ezt a csöpp planétát benépesítették?"

„... Rémálmokból ébredek, közömbös csillagok alatt. Egy hitvány világ istene voltam, s éhen kell vesznem teremtményeim közt."

„... A Kis Föld színe teljesen kihalt már. Egyedül vagyok a sivár, végtelen űrben. A levegő is kimerült... fulladozom."

UTÓSZÓ

E regény témája már a háború alatt foglalkoztatott, s maga a mű 1931 elejétől fogva készen várta az utolsó simításokat. A haditechnika azóta óriásit fejlődött. Így nem eshetek abba a gyanuba, hogy a valóságot plagizáltam. Akkor még senkisem tudott a francia határ földalatti aknavárosairól, tunnelhálózatáról, sem sok más dologról, ami már valóság volt, mikor én fantázia gyanánt leírtam. Például azok a különös gázok, amik „nem anyaguk mennyiségével hatnak, hanem továbbterjednek, mint a baktériumok, megfontva és megfertőzve a levegőt". Szédületesen haladó korunkban a képzelet nem röpülhet oly messze, hogy a fejlődés pár év alatt túl ne röpülné.

Megvalósulhat az örök harc világa is, rövidebb idő alatt, mintsem hinnők. De ez a könyv nem jóslat, hanem intés. És van egy nagy különbség a mi földünk és a regényben leírt planéta közt. A regény kihagyja az Istent. Az örök

harc földjét nem az Isten teremtette. S talán azon a földön, melyet az Isten teremtett, nem történhetnek ilyen dolgok. Talán az Isten sugalmazni fogja azokat, akik szolgáinak vallják magukat, hogy álljanak útjába békevallásukkal a harc vallásának... Mert vallás ellen csak vallás harcolhat...

De az is lehet, hogy magunkra hagy bennünket, s tűri még azt is, hogy szolgái is a harc szolgálatába lépjenek. Az Isten türelmes. Nem küld villámokat. Sőt én azt hiszem: az olyan világból, ahol nem törődnek vele: el is tűnik az Isten.

Babits Mihály.

TARTALOM

Első szakasz: A tökéletes társadalom . . 5
Első jegyzet: A könyvről, amit Schulberg professzor olvasott 70

Második szakasz: Élet a légbarlangban . 80
Második jegyzet: Kamuthyné könyvből készül Schulberg meglátogatására . . 141

Harmadik szakasz: Ifjúság és kultúra . . 154
Harmadik jegyzet: Schulberg tanár fölolvasást tart régi könyvéből 225

Negyedik szakasz: Elza pilóta 238
Negyedik jegyzet: Még egy beszélgetés Schulberg és Elza közt 286

Ötödik szakasz: A front és túl a fronton . 294
Ötödik jegyzet: Schulberg találkozik régi könyvének szerzőjével 353

Utószó 361

BABITS MIHÁLY

VERSENYT AZ ESZTENDŐKKEL!

UJ KÖLTEMÉNYEK
(1928—1933)

NYUGAT-KÖNYVEK

BABITS MIHÁLY MUNKÁIBÓL

Versek:

Versek 1902—1927. Athenaeum.
Versenyt az esztendőkkel! 1928—1933. Nyugat.

Regények és elbeszélések:

A gólyakalifa. Athenaeum.
Kártyavár. Athenaeum.
Timár Virgil fia. Athenaeum.
Halálfiai. Athenaeum.
A torony árnyéka. (Novellák.) Athenaeum.

Tanulmányok:

Irodalmi problémák. Athenaeum.
Gondolat és írás. Athenaeum.
Élet és irodalom. Athenaeum.
Dante. Magyar Szemle.

Műfordítások:

Dante Komédiája. Révai.
Amor Sanctus. (A középkor latin himnuszai.) Magyar Szemle.
Oedipus Király. (Sophokles, Shakespeare, Goethe és kisebb műfordítások.) Athenaeum.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

5.90

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

FABRY MIHÁLY: ELŐA FIÚ
A TÖKÉLETES TÁRSADALOM

OSZK